

Merkel, Wolfgang

Kutatási jelentés - Közzétett változat

A demokrácia múltja, jelene és jövője - Policy Review

Együttműködve a következőkkel:

WZB Berlin Társadalomtudományi Központ

Javasolt idézet: Merkel, Wolfgang (2019) : Past, Present and Future of Democracy - Policy Review, In: Európai Bizottság, Kutatási és Innovációs Főigazgatóság (szerk.): Past, Present and Future of Democracy - Policy Review, ISBN 978-92-72-79-97403-8, Publications Office of the European Union, Luxembourg, <http://dx.doi.org/10.2777/281418>

Ez a változat elérhető a következő címen:

<http://hdl.handle.net/10419/213496>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Amennyiben die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Használati feltételek:

Az EconStorban található dokumentumok menthetők és másolhatók személyes és tudományos célokra.

Őn nem másolhatja a dokumentumokat nyilvános vagy kereskedelmi célokra, nem állíthatja ki nyilvánosan, nem teheti nyilvánosan hozzáférhetővé az interneten, nem terjesztheti vagy használhatja más módon nyilvánosan.

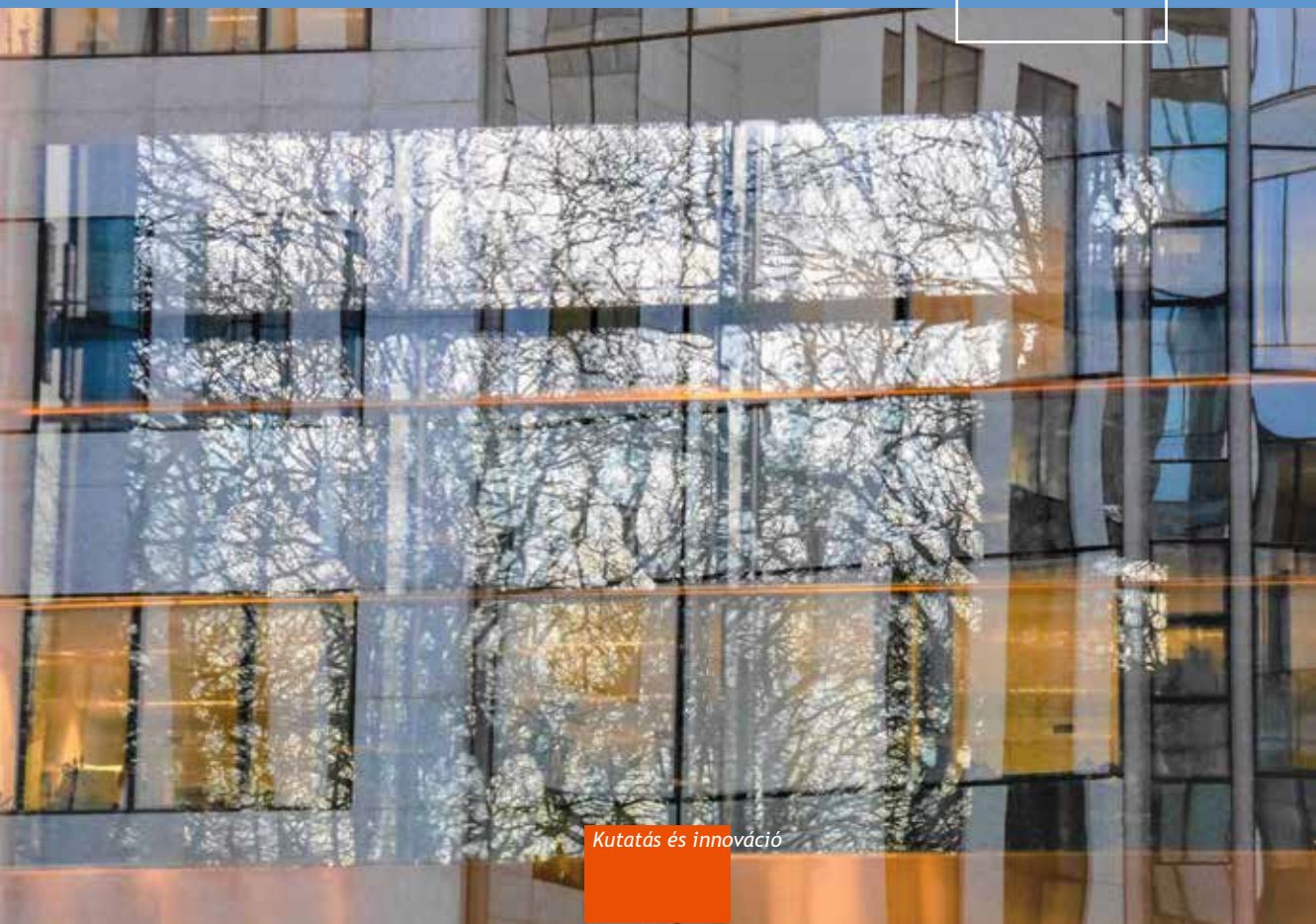
Ha a dokumentumokat nyílt tartalmi licenc (különösen Creative Commons licenck) alapján tették elérhetővé, akkor a megadott licenckben meghatározott további felhasználási jogokat gyakorolhat.

A demokrácia múltja, jelene és jövője

A politika felülvizsgálata

Független
szakértői
jelentés

A demokrácia múltja, jelene és jövője - Policy Review

Európai Bizottság

Kutatási és Innovációs Főigazgatóság B. Igazgatóság -

Nyílt innováció és nyílt tudomány B.6. egység -

Nyitott és befogadó társadalmak

Kapcsolat Georgios Papanagnou

Email georgios.papanagnou@ec.europa.eu

RTD-PUBLICATIONS@ec.europa.eu

Európai Bizottság B-

1049 Brüsszel

Nyomtatta a luxemburgi Kiadóhivatal. A

kézirat októberben 2018 készült el.

Ez a dokumentum az Európai Bizottság számára készült, azonban kizárólag a szerzők véleményét tükrözi, és a Bizottság nem tehető felelőssé a benne foglalt információk bármilyen felhasználásáért.

Az Európai Unióról további információk az interneten találhatóak (<http://europa.eu>).

Luxemburg: Az Európai Unió Kiadóhivatala, 2019

Nyomtatás	ISBN 978-92-72-79-97402-1	doi:10.2777/20332	KI-03-18-458-DE-C
PDF	ISBN 978-92-72-79-97403-8	doi: 10.2777/281418	KI-03-18-458-DE-N

© Európai Unió, 2019

Az újrafelhasználás a forrás megjelölésével engedélyezett. Az Európai Bizottság dokumentumainak újrafelhasználási politikáját a 2011/833/EU határozat (HL L 39. o.330, 14.12.2011, .) szabályozza.

A nem uniós szerzői jogvédelem alatt álló fényképek vagy más anyagok bármilyen felhasználásához vagy reprodukálásához közvetlenül a szerzői jog jogosultjaitól kell engedélyt kérni.

Borítókép © szélléva, 2019

A demokrácia múltja, jelene és jövője

A politika felülvizsgálata

Írta Wolfgang Merkel, a berlini Társadalomtudományi Kutatóközpont (WZB)
"Demokrácia és demokratizálódás" kutatási programjának igazgatója és a berlini
Humboldt Egyetem politológia professzora.

Philippe Keraudren, az egység korábbi helyettes vezetőjének szeretetteljes és tiszteletteljes emlékére

"Nyitott és befogadó társadalmak" a Kutatási és Innovációs Főigazgatóságon, aki ezt a szakpolitikai felülvizsgálatot megtervezte és elindította.

Ezt az áttekintést Georgios Papanagnou, a B6-os egység, "Nyitott és befogadó társadalmak" munkatársa szerkesztette. A szerkesztésben Catherine Lemaire nyújtott segítséget. Krasznai Zoltán és Yuri Borgmann-Prebil felbecsülhetetlen értékű visszajelzésekkel járultak hozzá.

Tartalomjegyzék

Ábrák

jegyzék

Előszó

Előszó

5 Összefoglaló

6 Bevezetés

A demokrácia

analitikus fogalma

A képviselői demokrácia

kihívásai

16 2.1 Mikroszint:

Választások és részvétel 16

2.1.1 Volatilitás 17

2.1.2 A választási részvétel csökkenése 17

2.1.3 Társadalmi szelektivitás 19

2.1.4 Polarizáció 20

2.1.5 Választási integritás 20

2.2 Mezo szint: Pártok és pártrendszerek 21

2.2.1 A politikai pártok ..... iránti

elfogadottság és bizalom elvesztése 23

2.2.2 A gyűjtőpártok

hanyatlása 24

2.2.3 A populista pártok, különösen a jobboldali populista pártok

felemelkedése 27

2.2.4 Kozmopoliták és komunitáriusok: A New Cleavage in Europe and Beyond 28

2.3 Makroszint: A demokratikus rendszer

politikai kihívásai 35

2.3.1 Mennyire veszélyes a jobboldali populizmus a liberális demokráciára? 36

2.3.2 Kozmopolita demokrácia: Mennyire demokratikus? 38

2.4 A kapitalizmus mint a demokrácia

kihívása 42

2.4.1 A kapitalizmus sikere mint kihívás 42

Ábrák listája

1. ábra: A "beágyazott demokrácia" fogalma

2. ábra: A demokrácia mint rendszer mikro-, mezo- és makroszintje

3. ábra: Volatilitás

4. ábra: A választási részvétel csökkenése Nyugat-Európában és a bővítés után

5. ábra: A választási részvétel csökkenése Nyugat- és Kelet-Európában

6. ábra: A gyűjtőpártok számának csökkenése azóta 1960

7. ábra: A jobbközép és balközép pártok (szociáldemokrata gyűjtőpártok)

8. ábra: Jobboldali populista pártok szavazataránya (1950-2016)

9. ábra: A jobboldali szavazók iskolai végzettségének aránya a népességhez viszonyítva (1996-2010)

10. ábra: A jobboldali szavazók háztartási jövedelmének és lakosságának aránya

(1997-2010) 11. ábra: A férfi és női jobboldali szavazók aránya (1996-2010)

12. ábra: A fejlett demokráciák két fő megosztottsága

13. ábra: Részvételi arány a nemzeti népszavazásokon és a nemzeti parlamenti választásokon (kiválasztott OECD-országok)

14. ábra: Részvételi arány a nemzeti népszavazásokon és a nemzeti parlamenti választásokon Kelet-Európában

15. ábra: A demokratikus legitimitás két dimenziója

16. ábra: A demokrácia minősége a világ legjobb 30 demokráciájában

17. ábra: Elégedettség a demokráciával az EU-ban (1973-2017)

18. ábra: Bizalom a többségi és nem többségi demokráciákban (1994-2017)

19. ábra: A demokratikus legitimitás, a reformok és az innováció kihívásai

Előszó

Az európai demokráciáknak több kihívással kell szembenéznük. A politikai pártok és a kormányzó elit iránti bizalom már jó ideje csökkenőben van. A pénzügyi és szociális válság, a közelmúltbeli migrációs hullámok és a fokozott biztonsági aggályok nyomán a politika a polarizáció és a populizmus irányába fordult. A "rendszerellenes" pártok és diskurzusok felemelkedése, valamint a politikai erőemberek vonzereje a liberális demokráciákon végigvonuló rossz közérzetet jelzi.

Ugyanakkor a globális gazdaságban való versenyképesség, a nemzetközi biztonsági fenyegetésekre való reagálás, valamint az egyenlőtlenségek csökkentése a nemzeteket összekötő gazdasági és politikai kötelek megbontása nélkül erős, teljesítőképes, de politikailag legitim intézményekre és összehangolt fellépésre van szükség. Széles körben elterjedt az a felfogás, hogy a demokrácia átalakításra szorul, és a hangsúlyt a részvételre, az elkötelezettségre, az átláthatóságra, az érzékenységre, az elszámoltathatóságra és a hatékonyságra kell helyezni.

Most minden eddiginél nagyobb szükség van a gazdag interdiszciplináris kutatásra a befogadó, nyitott, igazságosabb és összességében demokratikus társadalmak építéséhez.

Az Európai Bizottság prioritásként kezeli az EU demokratikus legitimitásának növelését a polgárok fokozottabb részvétele révén. Az EU kutatási és innovációs keretprogramjai jelentős összegeket fordítottak a demokrácia, a politikai képviselet, a jogok és a részvétel stb. tanulmányozására. Ennek eredményeképpen a 7. keretprogram és a H2020 SC6 projektek keretében lenyűgözően sok tudás halmozódott fel a demokrácia múltjáról, jelenéről és jövőjéről.

Ez a szakpolitikai áttekintés számba veszi az eredményeket, megállapításokat és ajánlásokat, és felméri a demokráciával kapcsolatos jövőbeli európai kutatások szükségleteit, hiányosságait és a megfelelő témaköröket. Ezeknek gazdagítaniuk kell a Horizont Európa program tervezésének és végrehajtásának jövőbeli lépéseit. A demokratikus intézményeink megerősítésének és javításának módjai kiemelkedő fontosságúak.

Jean-Eric Paquet
Kutatási és Fejlesztési
Főigazgatóság
főigazgatója

Összefoglaló

A demokráciák nyomás alatt vannak. Bár a kialakult demokráciák ma egyértelműen jobb minőséget mutatnak, mint az 1960-as és 70-es évek állítólagos aranyéveiben, mégis törekenyebbnek és sebezhetőbbnek tűnnek, mint a múltban. A fejlett, de törekeny demokráciák új paradoxonát egyre inkább a népszuverenitás demokratikus elvei és az állampolgári jogok és a jogállamiság alkotmányos-liberális szférája közötti konfliktus populista konstrukciója tartja fenn.

Az elmúlt 50 évben a demokrácia demokratizálódása elsősorban az alkotmányos-liberális dimenzió bővüléséhez vezetett. A nyugati demokráciákban a lakosság azon részeit, akik úgy vélik, hogy ez a liberalizáció túl messzire ment, vagy akik úgy érzik, hogy a fennálló szervezetek és intézmények elhanyagolták őket, ma már sikeresen mozgósítják a jobboldali populisták az Atlanti-óceán mindkét partján. A jobboldali populista pártok most töltik be azt a képviseleti űrt, amelyet a bevett pártok az elmúlt három évtizedben Nyugat- és Kelet-Európában nyitva hagytak.

Ahhoz, hogy szisztematikusan megvizsgáljuk a mai demokráciák törekenységét és hiányosságait, a demokratikus rendszer három szintjét vizsgálhatjuk: a mikro-, a mezo- és a makroszintet.

A politikai attitűdök, magatartás, szavazás és részvétel mikroszintjén olyan sajátos tendenciákat figyelhetünk meg, amelyek problémásak a politikai pártok stabilitása szempontjából, valamint a képviseleti demokrácia alapvető intézményeinek makroszintjén. A választási volatilitás egyre inkább bizonytalansághoz vezet a politikai pártok körében, és egyes esetekben földcsuszamlásszerű változásokat idézett elő a pártrendszerben, mint például Olaszországban, Hollandiában, Magyarországon vagy Franciaországban. A csökkenő választási részvétel hosszú ideje tartó tendenciája miatt a legtöbb kelet-európai demokrácia a választási legitimitás csökkenésétől szenved. Nyugat-Európában a mérsékelt választási visszaesés megállni látszik a populisták és az antipopulisták közötti választási verseny új polarizálódásának köszönhetően. Bár a polarizáció újra mozgósította a közelmúltban elidegenedett választókat, nem változtatott a választások és a politikai részvétel egyéb formáinak jelentős társadalmi szelektivitásán. Az európai társadalmak alsó harmada ritkán vesz részt a politikai ügyekben. Demokráciáink "kétharmados demokráciákká" váltak.

A polgárok változó részvétele a struktúrák változásához vezetett számos pártrendszerben Keleten és Nyugaton. A két legfontosabb változás szorosan összefügg: A felfogó pártok hanyatlása és a jobboldali populista pártok (RWP-k) felemelkedése. Úgy tűnik, hogy a háború utáni Európa domináns pártjainak (CAP-ok) hanyatlása visszafordíthatatlannak tűnik. Már csak néhány klasszikus CAP maradt. A KAP-ok hanyatlása különösen problematikus a heterogenizáció és a polarizáció idején, amikor ezeknek a pártoknak a hagyományos politikai szocializációs és integrációs funkciójára nagy szükség van. A KAP-ok hanyatlásából a legtöbb hasznot valóban az RWP-k húznak, amelyek integráció helyett megosztják és polarizálják a liberális társadalmakat. Illiberális etnocentrizmusuk egyre nagyobb népszerűségnek örvend, és legtöbbjük úgy tekinthető, hogy komoly támadást jelentenek a demokrácia liberális dimenziója ellen.

A strukturális jelek arra utalnak, hogy a "populista megosztottság" elmélyül, és ezért az RWP-k továbbra is fontos szereplői lesznek a kelet- és nyugat-európai liberális-demokratikus demokráciáknak. Társadalmainkban új hasadás van a kozmopoliták (nyitott

határok) és a komunitáriusok (zárt határok) között. A kommunitarizmus demokratikus változata, amely a

a szolidáris és egalitárius társadalom szociáldemokrata eszméje hanyatlóban van, míg az RWP-k által képviselt nacionalista kommunitarizmus erősödik.

Az európai pártrendszerek változékonyabbá, polarizáltabbá és széttöredezettebbé váltak. Ez megnehezíti a stabil koalíciós kormányok kialakítását, amelyek ideológiailag elég közel állnak egymáshoz ahhoz, hogy szilárd politikai válaszokat adjanak korunk társadalmi, gazdasági és környezeti kihívásaira. A demokráciának rendszerszintű makroszinten kell majd megbirkóznia ezzel az új bizonytalansággal.

Mindhárom szinten a deregulált és globalizált piacok új formái komoly kihívást jelentenek az egyik alapvető demokratikus alapelv, nevezetesen a (politikai) egyenlőség számára. Ugyanakkor a globális cégek hatalma és a szakszervezetek és a munkáspártok egyidejű eróziója olyan egyensúlytalanságot teremtett a tőke és a munkaerő között, amelyet a nemzeti kormányok egyre kisebb szerepe erősít az olyan globális szereplőkkel szemben, mint a Google vagy a Facebook. Nem a demokráciát kell összeegyeztethetővé tenni a globális piacokkal, hanem a globális piacokat a demokráciával.

Ha az alapvető képviseleti intézmények, azaz a pártok, parlamentek és kormányok elveszítik a polgárok bizalmát és elfogadottságát, akkor az úgynevezett demokratikus innovációk erősítik-e a részvételt és a közvetlen demokráciát? Itt a mérleg vegyes. A népszavazások, a közvetlen demokrácia legrégebbi formája a képviseleti rendszereken belül, táplálja a polgároknak a demokráciába, és különösen a politikai közösségbe vetett hitét. Ugyanakkor illiberális eredményeket is hozhatnak, és táplálhatják az EU-ellenes érzelmeket. A részvétel erősítése szempontjából fontosak az innovatívabb formák, mint például a deliberatív közvélemény-kutatás, a deliberatív mini-közösségek, a részvételi költségvetés, a polgári közgyűlések, az e-városházi gyűlések vagy a digitális demokrácia egyéb formái. Mindezen újításoknak azonban két oldala van. Egyrészt kreatív új kezdeményezéseket hoznak a demokratikus politikába, másrészt azonban magas kognitív és időbeli erőforrásokat igényelnek, amelyeket a jobban képzett közép- és felső rétegek könnyebben igénybe tudnak venni, mint a társadalom fent említett alsó harmada. Minden demokratikus újítást aszerint kell értékelni, hogy súlyosbítják-e a politikai részvétel társadalmi megosztottságát vagy sem. Itt több empirikus kutatásra van szükségünk pártatlan kutatók által. Azt is figyelembe kell venni, hogy a demokrácia e közvetlen formáinak összeegyeztethetőnek kell lenniük a képviseleti demokráciák fő normáival és eljárásaival. Ki kell egészíteniük azokat, de nem helyettesíthetik vagy delegitimálhatják azokat.

Úgy tűnik, hogy a demokratikus legitimitás elvesztette egyensúlyát és iránytűjét. A technokrata kormányzás, a multilateralizmus, a szupranacionalizmus és a konszenzusos politikaalkotás helyett a többségelvűség, az egyoldalúság, a nacionalizmus és a polarizáció irányába történt vagy fenyeget. A politikai elitnek reformokkal kell reagálnia, hogy megvédje a liberális demokráciát az illiberális populista és nacionalista támadásokkal szemben. Mélyebb betekintést kell nyernünk ezen elmozdulások okaiba mikro-, mezo- és makroszinten. Olyan rendkívül releváns politikai kutatásokra van szükség, amelyek támogathatják a demokrácia, annak stabilitása és további fejlődése érdekében tett politikai lépéseket. Az egyszerű átverés vagy a status quo ante-hoz való visszatérés vágya nem lesz elég.

E felülvizsgálat célja kettős. Egyrészt azonosítja a demokráciakutatás azon területeit és eredményeit, ahol már nagyon sokat tudunk. Itt fel kell tennünk a kérdést: mit tehetünk annak érdekében, hogy tovább építsünk ezekre a kutatásokra? Ugyanakkor (és ez

fontos) az áttekintés azokra a kutatási területekre összpontosít, ahol a demokrácia működésével és a demokráciát fenyegető jelenlegi veszélyekkel kapcsolatos ismereteinkben jelentős hiányosságok vannak. Mit tehetünk e hiányosságok pótlása érdekében? A vezérgondolat az, hogy szisztematikusan elérjük a tudás állapotát a következőkről

a demokrácia mint rendszer, mint "Gestalt" jelenét és jövőjét. Szilárd meggyőződésünk, hogy a demokráciával kapcsolatos jövőbeli kutatásokat csak akkor lehet teljes mértékben legitimálni, ha azok mind tudományos, mind politikai szempontból relevánsak. Ilyen ismeretek nélkül a politika- és társadalomtudomány nem tudja tájékoztatni és támogatni a politikai döntéshozókat és képviselőket a lehetséges és szükséges reformokról, azok eszközeiről, hatásairól és lehetséges következményeiről.

Bevezetés

A demokrácia viharos idők elé néz. A közvélemény és a média számos megfigyelője válságot lát: A jobboldali populizmus térnyerése Kelet- és Nyugat-Európában, az Amerikai Egyesült Államokban kiszámíthatatlanul kormányzó populista, a polgárok egyre nagyobb része által megvetett vagy akár gyűlölt politikai elit, a demokratikus alapintézmények iránti bizalom csökkenése (Ruelens és Nicaise 2017). és a társadalom alsó társadalmi-gazdasági harmadának nagyon alacsony részvételi szintje mind jelentős kihívásokra utal (*többek között* Crouch 2004; Della Porta 2013; Streeck 2014; Tormey 2015; Levitsky és Ziblatt 2018; Mounk 2018). Mindazonáltal, még ha az általános állítás az is, hogy "a demokrácia válságban van", empirikus kutatásokkal nem lehet könnyen alátámasztani (Merkel 2014b). Valóban vannak jelei a kétharmados demokráciának, a megszegett ígéreteknek és a megoldatlan kihívásoknak (Merkel és Kneip 2018, 1ff., 349ff.). A demokrácia általános válságáról szóló beszéd azonban egyidős magával a demokráciával. A válságdiskurzus az 1970-es évek elején kapott lendületet. Mind a bal-, mind a jobboldal hevesen és bizonyos mértékig hasonló strukturális érvekkel folytatta a vitát (lásd Offe 1984). Claus Offe *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates* (1972), James O'Connor neomarxista elmélete az *állam fiskális válságáról* (1973) és Jürgen Habermas nagy hatású *Legitimációs válsága* (1975) a következő években nagy hatással volt a demokrácia válságdiskurzusára. A konzervatívabb gondolkodók nem ellenkeztek: támogatták ezt az elemzést. Crozier, Huntington és Watanuki jelentése a Trilaterális Bizottságnak (1975) szintén a túlterhelt demokráciáról festett borús képet. Ennek ellenére azóta egyetlen kialakult demokrácia sem omlott össze.

A huszadik század optimista végére a válságvita elvesztette meggyőző erejét, de új lendületet és globális visszhangot kapott közvetlenül az ezredforduló után Chantal Mouffe neo-schmittiánus változatában, a depolitizált konszenzusedemokrácia, a posztdemokrácia vitájában (Crouch 2004; Rancière 2006; Wolin 2008), a neodemokratikus posztulátumokban (von Beyme 2013) és a posztstrukturálista (Agamben et al. 2011) vagy posztmarxista (Žižek 2011) kritikában. A kormányzat és a gazdaság elsöprő dominanciája az erodáló népszuverenitással szemben (Agamben et al. 2011, 4) vagy a nemzeti demokratikus szuverenitást a progresszív globalizáció által fenyegető veszély (Held 1995) kerül szóba. A többségi, valódi részvételt biztosító szervezetek és intézmények, például a pártok és parlamentek állítólag elvesztették legitimitásukat a kormányokkal, bíróságokkal, szakértői bizottságokkal és nemzetközi rezsimekkel szemben (Zürn 2011, 618ff.). Az erős (Barber 1984), részvételi (Warren 2001; 2009) vagy deliberatív demokrácia (Fishkin 1991; Elster 1998; Dryzek 2000; Goodin 2008) híveinek széles körű vitája pedig kifejezetten vagy hallgatólagosan azt feltételezi, hogy a jelenlegi képviseleti demokrácia a részvétel válságát éli (Saward 2010; Alonso et al. 2011). A kritikusok gyakran azzal érvelnek, hogy a deliberatív demokratikus innovációk nélkül a képviseleti demokrácia halálra van ítélve. Az üzenet balról jobbra, a posztmarxistáktól a neokonzervatívokig a *politikaelméletben* egyértelmű: a demokrácia *mint olyan* válságban van, különösen a képviseleti intézményei.

Ez a jelentés megcáfolja a posztdemokrácia és a posztpolitika hipotézisének leegyszerűsítő érveit. Különösen azt az empirikusan megalapozatlan tézist utasítja el, amely szerint valamikor a múltban, valószínűleg az ötvenes-hatvanas években és a hetvenes évek elején volt a demokrácia aranykora (Crouch 2004). A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben a nők és a feleségek (még) jogilag is hátrányos helyzetben voltak a munkaerőpiacon vagy a polgári jogi szerződés-kötésben, az USA hat déli államában (1965-ig) kizárták az afroamerikaiakat a választójogból, Svájcban 1970-ig szövetségi szinten nem szavazhattak

A demokrácia múltja, jelene és jövője
a nők, a homoszexuálisokat a legtöbb európai országban büntetőjogi üldözés és
börtönbüntetés sújtotta, és a

a politikai pártok és a szakszervezetek belső struktúrái rendkívül átláthatatlanok, elszámoltathatatlanok és tekintélyelvűek voltak. Azokban a feltételezett *Trente Glorieuses*-okban a liberális dimenzió és a nemek, fajok, etnikumok, valamint a hetero- és homoszexuálisok közötti jogi és politikai egyenlőség demokratikus elvei rendkívül elmaradtak voltak a legtöbb fejlett demokrácia mai normáihoz képest. Különösen a háború utáni dicsőséges évtizedek után zajlott le Európában és Nyugaton a demokrácia intenzív liberális demokratizálódása. Több egyéni jog, több nemi egyenlőség, kevesebb diszkrimináció a homoszexuálisok, a migránsok, a külföldiek és más kisebbségek esetében. Ennek ellenére legalább két olyan szféra volt, amely jobban demokratikus ellenőrzés alatt állt, mint ötven évvel később. A nemzetgazdaság és a nemzetállami demokrácia védelme a nemzetek feletti beavatkozástól¹. Mindkettő jelenleg is megoldatlan kihívást jelent a nyugati demokráciák számára.

Az empirikus demokráciakutatás mindig is óvatosabban fogalmazott. Azt is elismeri, hogy a demokrácia részben kihívásokkal és problémákkal néz szembe. Russell J. Dalton (2008) például megállapítja, hogy a demokraták körében csökken a politikai hatalomba vetett bizalom és a demokrácia működésével kapcsolatos elégedetlenség, Susan Pharr és Robert Putnam pedig a demokratikus intézmények politikai részvételt ösztönző képességeinek romlását állapítja meg (Pharr és Putnam 2000, 25ff.). Ők azonban nem látják a demokrácia egészének válságát. Pippa Norris (1999; 2011) még a demokráciába vetett bizalom válságát is tagadja, és "a rendszer támogatottságának trend nélküli ingadozásáról" beszél (Norris 2011, 241). Maga az elégedetlenség inkább annak a jele, hogy a polgárok kritikusabbá váltak, mint a demokrácia válságának jele. Ha pedig elismerik a - viszonylag ártalmatlan - demokráciadeficitet, akkor azt az egyre kritikusabbá váló polgárok növekvő elvárásainak, a médiában megjelenő negatív tudósítások hatásának és a demokratikus kormányok teljesítményének hiányosságainak kombinációjára vezetik vissza, amelyekre éppen a média aszimmetrikusan hívta fel a figyelmet. A legutóbbi időkben, azaz az elmúlt öt évben mindenekelőtt a többnyire jobboldali populizmus választási sikere az, ami kihívás elé állítja a képviseleti demokrácia liberális dimenzióját (pl. Mudde és Rovira Kaltwasser 2012; 2017; Müller 2016; Merkel és Scholl 2018; Spittler 2018).

A demokrácia válsága tehát az elméleti szakemberek találmánya, amely egy eltúlzott normatív demokratikus eszményképet követve érvel, de távol áll az empirikus bizonyítékoktól? Vagy az empirikus elemzések túlságosan erősen koncentráltak egy részleges diagnózisra, nem tudtak a felmérési adatok és a választási elemzések felszíne alá hatolni, és nem ismerték fel az egyes jelenségek közötti kumulatív kölcsönhatás által létrehozott mélyebb válságjelenségeket?

A demokrácia válságának kérdésére nem adható válasz sem pusztán általános elméletekkel, sem pedig az elmélet iránt közömbös empirikus vizsgálatokkal. A két szálnak össze kell fonódnia. Sőt, emellett érvelünk, hogy szét kell választanunk a demokrácia és a válság két nagy fogalmát, hogy mélyebb és konkrétabb betekintést nyerjünk a demokrácia konkrét kihívásaiba és veszélyeibe. Emellett meg kell vizsgálnunk, hogy az intézmények, szervezetek és szereplők milyen politikai válaszokat adnak ezekre a kihívásokra. Hol voltak sikeresek a populisták, a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek, a migráció vagy a törvényhozás hatalomvesztése kapcsán az alkotmányos rendszerben, vagy hol, mikor, hogyan és miért vallottak kudarcot? Az európai kutatások azt mutatják, hogy mindenekelőtt a demokrácia összehasonlító kutatása az, ami gazdagítja a demokrácia működéséről vagy kudarcáról szóló ismereteinket (többek között CATCH-EyoU; CIT-PART; EUROPOLIS; PIDOP; a projektek teljes listáját lásd: Melléklet). Ez nem jelenti azt, hogy

---

1 Ez magában foglalja az EU és tagállamai közötti kapcsolatot is. Úgy gondoljuk, hogy a jövő nem lehet a nemzetállamok közötti verseny. De el kell ismernünk a demokrácia problémáit is. Csak akkor kereshetünk mélyreható és fenntartható megoldásokat, ha mindkét ténytet elismerjük.

nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül kellene hagynunk az 2esettanulmányokat. Ezeket azonban sajátos történelmi, gazdasági, kulturális és politikai kontextusukban kell értelmezni. Svédország nem Görögország, még csak nem is Dánia, Németország nem Franciaország, Hollandia nem Portugália. Demokráciáik más-más jellemzőket, erősségeket, gyengeségeket és tulajdonságokat mutatnak (lásd democracybarometer.org). A kis n és nagy n összehasonlítások azonban segítenek jobban megérteni a mai demokráciák eltérő fejlődésének okait. E tudás nélkül a demokrácia sikeres reformjai és politikái inkább intuícióra, opportunizmusra vagy pusztán hatalomvágyra épülnek, mint szilárd érvelésre és empirikus tényekre.

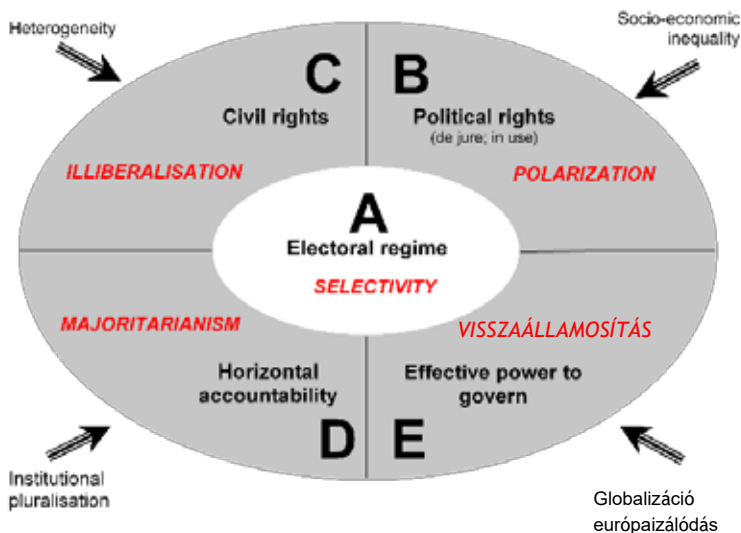
2 Ezek az esetek lehetnek országok, pártok vagy választók.

1♦ Beágyazott demokrácia: A demokrácia analitikus koncepciója

Ha meg akarjuk érteni a demokrácia sebezhetőségét, ha meg akarjuk érteni, hogy a jól bevált demokráciák milyen formák és tartalmak felé tendálnak, akkor a demokrácia olyan elemző modelljére van szükségünk, amely túlmutat a normatív demokráciaelméleteken és az olyan sommás állításokon, mint például, hogy a demokrácia legjobb napjai elmúltak, és már posztdemokratikus időket élünk (lásd pl. Crouch 2004). Ha elismerjük, hogy a demokráciák meghalhatnak (Keane 2009), és tudni akarjuk, hogy "hogyan halnak meg a demokráciák" (Levitsky és Ziblatt 2018) ³és hogyan "lehet őket megmenteni" (Della Porta 2011; Mounk 2018), akkor olyan elemző koncepcióra van szükségünk, amely normatívan a népszuverenitás és a liberális jogállamiságban horgonyoz, és amely a demokráciát olyan "rendszerként" értelmezi, amelyet egymástól függő részek alkotnak, amelyeket mi "részrendszereknek" nevezünk. Egy ilyen, "beágyazott demokráciának" (Merkel 2004) nevezett fogalmat már kidolgoztak, és széles körben elfogadott a politológusok és demokráciatudósok körében.

A "beágyazott demokrácia" koncepciója szerint a stabil jogállami demokráciák kétszeresen is beágyazottak: *belsőleg*, mivel a demokrácia részleges rendszerei funkcionális összefonódások révén biztosítják létüket; *külsőleg*, mivel minden egyes részleges rendszer a demokráciát lehetővé tevő feltételek gyűrűjében van beágyazva, és így védve van mind a külső, mind a belső sokkokkal és destabilizációval szemben. Ha a külső beágyazottság sérül vagy fejletlen, az a demokrácián belül is kihívásokat jelenthet. A beágyazottság fogalma rendszerszintű logikát követ, nevezetesen az alkotóelemek kölcsönös függőségét. Az egyik részrendszerben bekövetkező kritikus változások más részrendszereket is megfertőzhetnek. Hogy ez milyen mértékben következik be, az mindenekelőtt a részleges válság intenzitásától, valamint az egyes részrendszerek funkcionális hovatartozásától és ellenálló képességétől függ.

1. ábra: A "beágyazott demokrácia" fogalma

Forrás: Merkel (2010, módosítva31.).

³ Levitsky és Ziblatt (2018) legújabb könyvének teljes címe arra utal, hogy mit tanulhatunk a múltból: "Hogyan

halnak meg a demokráciák. Amit a történelem elárul a jövőnkéről".

A beágyazott demokrácia részleges rendszerei

A beágyazott (jogállami) demokráciát öt rendszer alkotja: a demokratikus választási rendszer (A); a politikai részvételi jogok rendszere (B); a polgári szabadságjogok részleges rendszere (C); a kölcsönös korlátozások és a horizontális elszámoltathatóság intézményes biztosítása (D); valamint a demokratikusan megválasztott képviselők tényleges kormányzati hatalmának (E) de jure és de facto biztosítása.

A. Választási rendszer. A képviseleti demokráciában a választási rendszer kulcsszerepet tölt be, mivel a választások a népszuverenitás leglátványosabb kifejeződései. A képviseltek meghatározott időre választják meg képviselőiket. A kulcsfontosságú kormányzati pozíciókért folyó nyílt, pluralista verseny miatt a választási rendszer a diktatúrától való kardinális különbséget is jelenti. Ez a rendszer a részvétellel és a képviselettel foglalkozik. A választók mellett a rendszer legfontosabb szereplői a politikai pártok, és kisebb mértékben a legmagasabb kormányzati tisztségekért induló egyéni politikusok. A kérdés tehát a választók, a pártok, a politikai elit és a parlamentek közötti kölcsönhatás.

Válságjelenségek. Ha egy válság megfertőzi a demokratikus választási rendszert, az a demokrácia szívéét sújtja. Ha a jogokat korlátozzák és/vagy a választások képviseleti funkcióját hátrányosan érintik, a demokrácia válsága már előrehaladott állapotban van. De a választási magatartásban bekövetkező változások, mint például a növekvő tartózkodás, a növekvő ingadozás vagy a nőkkel, bizonyos etnikai csoportokkal vagy osztályokkal szembeni tartós de facto megkülönböztetés kritikus korai figyelmeztető jelek arra, hogy a részvétel és a képviselet nem (vagy már nem) fedi le kellőképpen a teljes népességet. A kialakult demokráciák kritikus helyzeteiben gyakran tapasztaljuk a szabad választások demokratikus funkcióinak súlyos de facto romlását, amelyet a csökkenő választási részvétel és a bizonyos csoportokra és osztályokra vonatkozó tényleges társadalmi szelektivitás idéz elő.

B. Politikai részvétel. A politikai részvételi jogok, amelyek a választások előfeltételei és túlmutatnak azokon, kiegészítik a demokrácia vertikális dimenzióját. A politikai részvételi jogok a közteret mint a politikai cselekvés autonóm szféráját alkotják, amelyben a szervezeti és kommunikációs hatalom kibontakozik. Ebben a szférában a szerveződés, a vélemény- és akaratformálás kollektív folyamatai határozzák meg és támasztják alá a politikai hatalmi pozíciókért folyó versenyt. A kialakult demokráciák e részleges rendszerének legfontosabb szervezett szereplői ismét a politikai pártok. A terület azonban túlmutat a pártokon, és magában foglalja a társadalmi (tiltakozó) mozgalmakat, a nem kormányzati szervezeteket (NGO-k), az érdekcsoportokat, a részvétel közvetlen-demokratikus formáit, mint például a népszavazásokat, a (deliberatív) polgári fórumokat, a nagy infrastrukturális projektek tervezéséhez való intézményes hozzáférést és a részvételi költségvetés-tervezést. Az elfogult koncentrációra való hajlam nélküli pluralista médiarendszer a legjobb garancia a szabad véleménycsere fejlődésére.

Válságjelenségek. A pártokban és a pártrendszerben bekövetkező változások jelezhetik a politikai rendszer kritikus tendenciáit. Ha a gyűjtőpártok szavazatokat veszítenek, ha a rendszerellenes és jobboldali populista pártok megerősödnek, ha a pártrendszer számbeli és ideológiai konfigurációja szinte lehetetlenné teszi a stabil kormánykoalíciót, ha a pártok elveszítik a választók és saját tagjaik bizalmát, és a társadalomba már nem beágyazott kartellekké mutálódnak, akkor a képviseleti demokrácia alapvető szervezeti pillérei kezdenek meginogni. Ha a lobbirendszer elfogult, például a pénzügyileg és

szervezetileg erős érdekek felé, és így kiváltságos hozzáférést biztosít számukra a kormányzati döntéshozókhöz, az az egyenlőség demokratikus elvét is alááshatja.

C. Polgári szabadságjogok. A demokratikus választásokat és a politikai részvételt polgári szabadságjogokkal és egyéni alapjogokkal kell kiegészíteni. Az állammal szembeni negatív jogokként a polgári szabadságjogok korlátozzák az államnak az egyének feletti hatalomgyakorlásra vonatkozó igényét, és ezáltal bővítik az egyének szabad önrendelkezési jogainak körét. Az egyéni polgári jogok jogi védelmet nyújtanak az élet, a szabadság és a tulajdon számára; védelmet nyújtanak az indokolatlan fogva tartás, a kínzás, a megfigyelés, az adatmegfigyelés vagy a magánéletbe való jogtalan beavatkozás ellen. Fékezik az állam terjeszkedési és ellenőrzési törekvéseit. Funkcionálisan a polgári szabadságjogok és a politikai részvételhez való jogok nem választhatók el egymástól. Normatív és funkcionális értelemben is egyenrangúak (Habermas). Ha az egyiket gyengítik, az csökkenti a másik hatékony működését; ha erősítik, az élénkíti a másik hatékonyságát. A bíróságok és az emberi és polgári jogokkal foglalkozó civil társadalmi szervezetek a legfontosabb intézményi és kollektív szereplők ebben a részleges rendszerben.

Válságjelenségek. Ha az etnikai és vallási csoportok, a bevándorlók, a strukturális kisebbségek vagy akár az egész lakosság polgári jogait korlátozzák, az részben rontja a demokrácia minőségét, de nem feltétlenül vezet a demokrácia egészének közvetlen válságához. Hosszú távon azonban az ilyen jogok szelektív korlátozása vagy a tényleges diszkrimináció aláássa a demokrácia normatív alapjait. Ugyanez igaz akkor is, amikor a kormányzati hatóságok az állampolgárok többségének jóváhagyásával egyoldalúan feloldják a belső biztonság és a vélemény- és információszabadság közötti kompromisszumot az egyéni szabadságjogok és az információs önrendelkezés rovására, ahogyan az egyes nyugati demokráciákban történt 9/11 után.

D. Kölcsönös korlátozások és horizontális elszámoltathatóság. A jogállami demokrácia negyedik részleges rendszere a hatalmi ágak horizontális szétválasztásának alkotmányos szabályaiból áll. Ezek a kormányzati struktúrákkal foglalkoznak, és a kormányzati cselekvés törvényességét és ellenőrzését szabályozzák a törvényhozás, a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás kiegyensúlyozott, kölcsönös egymásra utaltsága és autonómiája értelmében. A kormányok ellenőrzése nemcsak időszakosan, választások útján történik, hanem folyamatosan az alkotmányos hatalmi ágak egymást kölcsönösen korlátozó tevékenysége révén. Az igazságszolgáltatás és különösen a bírák függetlensége különösen fontos. A média is fontos ellenőrző erőként játszik szerepet az alkotmányon kívüli "negyedik hatalom" formájában.

Válságjelenségek. A demokrácia válságait gyakran jellemzi a hatalmváltás a végrehajtó és a törvényhozó hatalom között az utóbbi kárára. Ez lehet lassú, kúszó folyamat, de történhet gyorsan is gazdasági, kül- vagy belpolitikai válságok esetén. Ha a parlamentek elveszítik jogalkotói és ellenőrzési jogkörüket, az egy olyan válság tünete, amelynek okait és következményeit meg kell vizsgálni. Az alkotmánybíróságok mint az igazságszolgáltatás speciális része ambivalens hatást gyakorolhatnak a demokráciára. Viszonylag gyenge demokratikus legitimitációjuk miatt nem működhetnek párhuzamosan a parlamenttel mint törvényhozó szervvel. Ez a politika demokráciával összeegyeztethetetlen igazságszolgáltatássá válását jelentené. Az alkotmány örökéül azonban kötelességük megakadályozni, hogy az ideiglenes parlamenti többség alkotmányellenes jogszabályokat fogadjon el (Kneip 2009). Ez az egyik oka annak, hogy az antiliberális pártok gyakran célba veszik az alkotmánybíróságok függetlenségét, később pedig magának az igazságszolgáltatásnak a függetlenségét.

E. Hatékony kormányzás. Az ötödik részrendszer, a tényleges kormányzati hatalom azt határozza meg, hogy a társadalom egészére nézve kötelező érvényű döntések meghozatalára csak azok a személyek, szervezetek és intézmények jogosultak, akiket

közvetlenül szabad választásokon legitimáltak, vagy közvetve, az alkotmányjog alapján az alkotmányos szervek, például a parlament és - kifejezett fenntartásokkal - a kormány jelölése révén. Szűk keretet kell meghatározni az ilyen közvetett

jelölés. A kormányoknak és a parlamenteknek rendelkezniük kell azokkal az eszközökkel és döntéshozatali autonómiával, amelyekkel megakadályozhatják, hogy az alkotmányon kívüli szereplők bitorolják az alkotmányos eljárásokat, és azokat az alkotmányon kívüli magánirányítás illegitim formáivá alakítsák át.

A hatékony és legitim kormányzás során is az alkotmányos hatalmi ágak a meghatározó szereplők. Korlátozott mértékben az olyan nemzetek feletti intézmények, mint az Európai Unió (EU) és az olyan nemzetközi szervezetek, mint a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) vagy az ENSZ, beavatkozhatnak az egyes országok kormányzásába. A globalizációval és a pénzügyi piacok deregulációjával a demokratikusan kevésbé vagy egyáltalán nem legitimált szereplők, mint a Nemzetközi Valutaalap (IMF), az Európai Központi Bank (EKB), a nagybankok, a fedezeti alapok és az olyan globális vállalati szereplők, mint a Google, a Microsoft és a Facebook egyre nagyobb befolyásra tesznek szert, korlátozva a demokratikusan legitimált kormányok hatáskörét.

Válságjelenségek. A demokráciákban sem a biztonsági apparátusnak, sem a nagyhatalmú vállalatoknak, bankoknak vagy pénzügyi alapoknak nem szabad megengedni, hogy a biztonság-, pénzügyi vagy gazdaságpolitikában ők mondják ki az utolsó szót. Az olyan globális intézmények, mint az IMF és az olyan szupranacionális intézmények, mint az EKB tevékenysége a parlament és a kormány szuverén előjogainak problematikus korlátozásának tekinthető. A demokratikus kérdés akkor merül fel, amikor a nemzetek feletti intézmények vagy külső szereplők drasztikusan beavatkoznak az olyan súlyosan eladósodott országok költségvetési politikájába, mint Görögország, kisebb mértékben Portugália és Spanyolország. Különösen a globalizáció korában minden válságelemzésnek meg kell vizsgálnia, hogy a nemzeti demosz demokratikus szuverenitását milyen mértékben korlátozzák a legitimitással nem rendelkező nemzetközi szervezetek és hatalmak.

A "beágyazott demokrácia" elemzési koncepciójának és főbb kihívásainak felvázolása szisztematikusabb és részletesebb képet ad az OECD világ számos demokráciájának erősségeiről, ellenálló képességéről, de megoldatlan kihívásairól is. Emellett elősegíti a demokrácián mint rendszeren belüli kölcsönös függőségek megértését. Elutasítjuk azt az általános állítást, hogy "a demokrácia válságban van". A valóságban nem létezik "a" demokrácia, hanem a demokráciák sokfélesége. Ez a helyzet az Európai Unióban is, ahol a kelet-európai demokráciák más problémákkal küzdenek, mint a nyugat-európaiak. De Nyugat-Európán belül is meg kell jegyeznünk, hogy az északi demokráciák stabilabbak, elszámoltathatóbbak, érzékenyebbek és átláthatóbbak, mint a déliek többsége (lásd *többek között* democracybarometer.org). A fő érv itt az, hogy a demokráciát érintő tendenciák és kihívások hasonlóak lehetnek, de a válaszok, a sikerek és a kudarcok eltérőek. Több összehasonlító empirikus kutatást kell végeznünk ahhoz, hogy megértsük a kudarc és a siker dinamikáját, minthogy csak általános, sommás állításokat ismételgessünk.

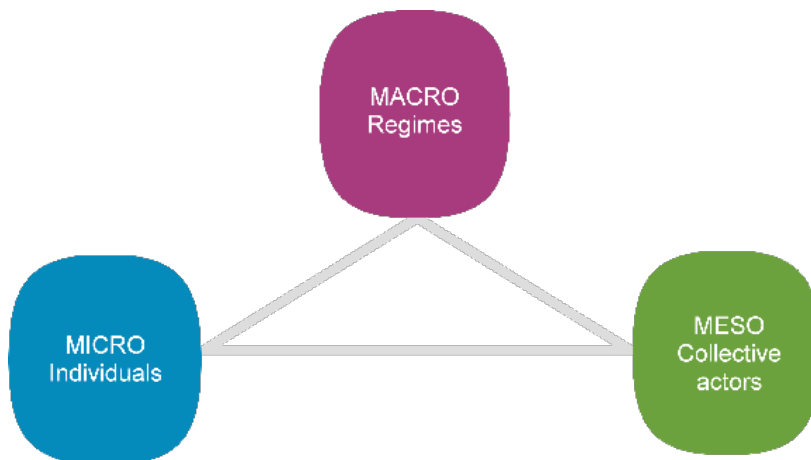
Annak a felfogásnak a hátterében, hogy minden demokrácia belső és külső beágyazottságba ágyazódik, felvázolunk egy olyan elemzési keretet, amely lehetővé teszi számunkra, hogy összekapcsoljuk a demokrácia mikro-, mezo- és makroszintjét. Egy ilyen megközelítés megnyitja a "fekete doboz demokráciát" az elméletileg irányított empirikus kutatások előtt. A következő részben a demokráciakutatás jelenlegi állását elemezzük, hogy feltárjuk a pótolandó hiányosságokat és hézagokat.

2 A képviseleti demokrácia kihívásai

Annak érdekében, hogy szisztematikus áttekintést, betekintést és kilátásokat nyújtsak a demokrácia jelenlegi és jövőbeli kutatásairól, a "rendszer"-demokráciát három szintre bontom. Csak ha a demokrácia egészét szétbontjuk, akkor érthetjük meg a demokrácia egyes részeinek - intézmények, szervezetek, szereplők és eljárások - egyidejűségét, a fejlődés és a visszafejlődés, a pozitív és negatív dinamika, valamint a kölcsönös függőségek egyidejűségét. Ilyen mélyebb, részletes empirikus elemzések után az egyes részeket újra összeállíthatjuk a demokrácia egész rendszerévé. Ezáltal jobban megértjük a kialakult demokráciák jelenlegi és jövőbeli fejlődését, mintha csak egy elméleti holisztikus perspektívából néznénk. A demokrácia három alapvető szintjét különböztetjük meg:

- Mikroszint: magában foglalja a polgárok egyéni részvételét a választásokon és azon túl;
- Mezoszint: ide tartoznak a pártok, pártrendszerek, érdekcsoportok, civil szervezetek;
- Makroszint: a demokrácia egészének rendszerszintű teljesítményét és az intézményi rendet vizsgálja, beleértve a kormányokat, a parlamenteket és az igazságszolgáltatást.

2. ábra: A demokrácia mint rendszer mikro-, mezo- és makroszintjei

2.1 Mikroszint: Választások és részvétel

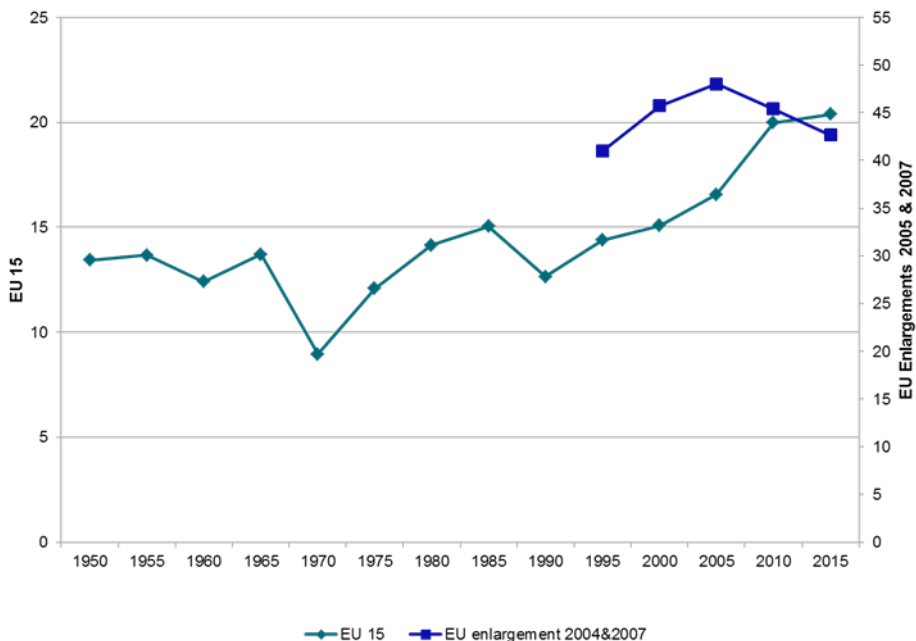
A mikroszint a hagyományos, hagyományos vagy új és nem hagyományos politikai attitűdöket, magatartást és a polgárok aktív részvételét foglalja magában. Jelenleg a mikroszinten mélyreható változások zajlanak, amelyek már a képviseleti demokrácia mezo- (azaz párt-) és makroszintjén is kihívásokká alakultak át. Az egyéni politikai magatartás mikroszintjén a legkiemelkedőbb kihívások a következők: volatilitás, a választási részvétel csökkenése, társadalmi szelektivitás, polarizáció.

2011 Volatilitás

Az európai kutatások és statisztikai adatok azt mutatják, hogy a nyugati demokráciákban egyre kevésbé jellemző a pártokkal való azonosulás. A választók választási döntéseiket inkább rövid távú tényezőkre alapozzák. A választók egyre nagyobb része választásokról választásokra váltogatja pártpreferenciáit. Ez értelmezhető a tájékozott és felvilágosult, racionális választók demokratikus ösztönzésének, másfelől azonban hozzájárul a választási instabilitás növekedéséhez és a pártrendszer előre nem látható változásaihoz. Ennek következtében a kormánykoalíció kialakítása bonyolultabbá, időigényesebbé és kiszámíthatatlanabbá válik.

Melyek ezek a rövid távú tényezők, miért és mikor relevánsak az egyéni választási döntés szempontjából, és hogyan változtatja meg ez a polgárok és a pártok közötti kapcsolatot? Milyen szerepet játszanak az érzelmek, a tények és az "alternatív" tények a politikában? Milyen mértékben alapulnak a választói preferenciák és döntések jól informált és "racionális" számításokon? Ez érinti azt az általános kérdést, hogy miként alakulnak, változnak és aktiválódnak a politikai attitűdök, de most konkrétan a médiarendszer változó szerkezetéhez és jellegéhez kell kapcsolni.

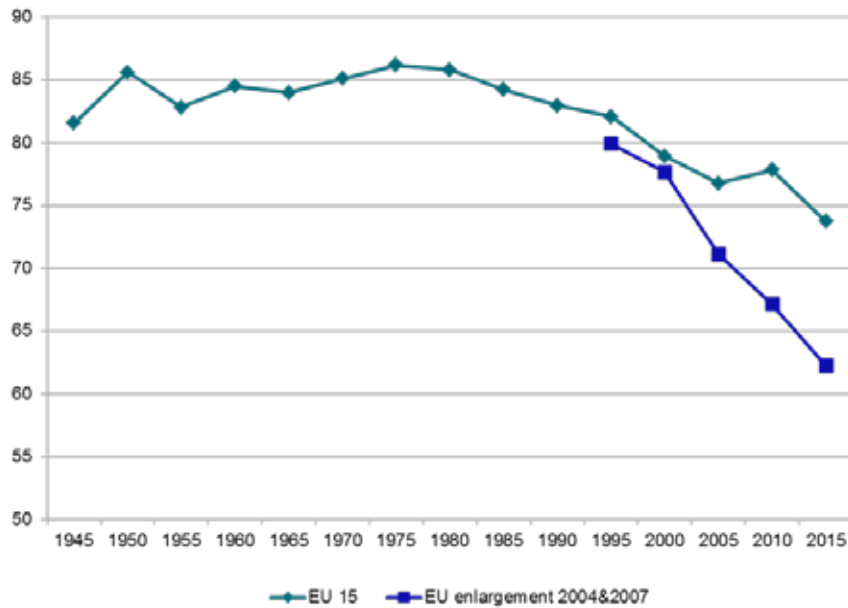
3. ábra: Volatilitás pártok azonosítása

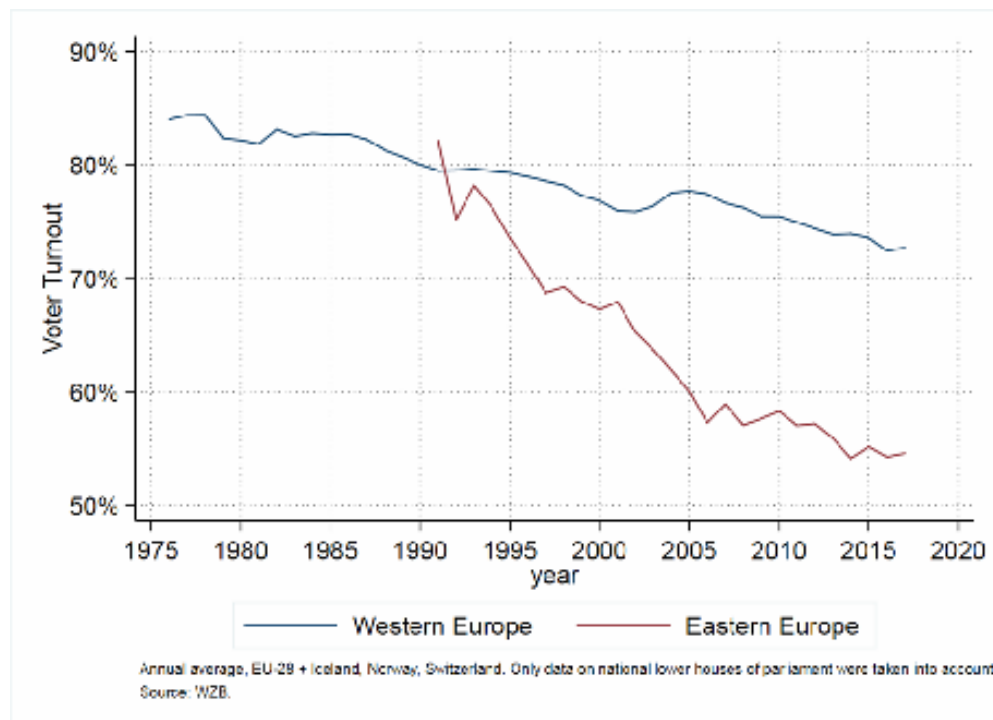
2011 A választási részvétel 2csökkenése

A választási részvétel mérsékelten, de folyamatosan csökken Nyugat-Európában (WE). Kelet-Európában a választási részvétel csökkenése drámai: majdnem elérte a nyugat-európai részvételi arányt az 1990-es évek elején (valamivel 80% alatt). Kelet-Európában (EE) 2016-ban az átlagos választási részvétel százalékos 55 volt (WE-ben 73%). A gyors csökkenés EE-ben komoly legitimitási kérdéseket vet fel a keleti új demokráciák számára.

4. ábra: A választási részvétel csökkenése Nyugat-Európában és a bővítés után

5. ábra: A választási részvétel csökkenése Nyugat- és Kelet-Európában

Egyre több az olyan polgár, aki tartózkodik a választásoktól. Meglepő, hogy még a kifinomult választási tanulmányok is sokat tudnak mondani a szavazókról, de a nem szavazókról nem sokat. Többet kell tudnunk arról, hogy a polgárok miért tartózkodnak a választásoktól, kik tartózkodnak (osztály, nem, életkor, etnikai kisebbségek/többség), és milyen feltételek mellett lehet ezeket a (kiábrándult) szavazókat demokratikusan átpolitizálni és aktivizálni. Amint azt például a MYPLACE és a PIDOP projektek mutatják, az életkor kérdése különösen fontossá válik a demokrácia jövője szempontjából. A fiatal polgárok politikai részvételi aránya általában véve és a választási részvétel különösen jelentősen alacsonyabb, mint a teljes választópolgároké általában⁴. Az Egyesült Államokban a fiatalabb kohorszok csökkenő politikai érdeklődéséről szóló legújabb kutatások többsége tükrözi az említett európai tanulmányok eredményeit (Mounk 2018, 100). Felmerül a kérdés, hogy ez átmeneti kohorszhatás-e, vagy a fiatalabb generáció az egész életciklusa során ezt az alacsonyabb fokú politikai és választási magatartást fogja mutatni.

2013 Társadalmi szelektivitás

A csökkenő választási részvétel önmagában nem az egyetlen legitimációs probléma. De a csökkenő részvételi arányokkal együtt növekvő társadalmi szelektivitást figyelhetünk meg. Azok, akik tartózkodnak a szavazástól, az európai társadalmakban nem a jómódúak, hanem az alsóbb rétegek. Úgy tűnik, hogy az alsó harmad szinte teljesen kiszorult a választási részvételből, és soha nem vett részt igazán az olyan kognitív szempontból igényesebb formákban, mint az e-részvétel, a deliberatív fórumok, a civil szervezetek vagy a mini-közösségek. Még a népszavazásokon is láthatóan nagyobb a társadalmi szelektivitás torzítása, mint a választási részvételben.

Az olyan projektek, mint a bEUcitizen⁵, a GINI, a LIVEWHAT és a MYPLACE azt vizsgálják, hogy a társadalmi-gazdasági erőforrások hogyan befolyásolhatják a politikai részvételt és a politikai jogok gyakorlását. Az európai kutatások azt mutatják, hogy minél nagyobbak a társadalmi-gazdasági különbségek és az ezzel együtt járó kognitív erőforrások egyenlőtlensége a polgárok között, annál nagyobb lesz a politikai egyenlőtlenség (Weßels 2018)⁶. Minél nagyobb a politikai egyenlőtlenség, annál súlyosabban sérül a politikai egyenlőség demokratikus alapelve. Legalábbis ebből a szempontból a skandináv egalitárius társadalmak jobb feltételeket biztosítanak az egyenlő demokratikus választásokhoz, mint az angolszász kapitalizmus egyenlőtlen társadalmi. Ehhez a hihető hipotézishez azonban az eddigieknél mélyebb szisztematikus ismeretekre van szükség.

A törvény előtti formális egyenlőség által biztosított egyenlő szavazati jog csak szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy a demokratikus választások teljes demokratikus jelentőségüket elnyerjék. A demokrácia demokratizálódása megköveteli, hogy a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek és az oktatási erőforrásokban mutatkozó egyenlőtlenségek az egyenlő szabadság elveivel összeegyeztethető módon csökkenjenek. Ez nem zárja ki az "igazságos" egyenlőtlenségeket, amelyeket a meritokrácia legitimál, és amelyeknek vannak korlátai, hogy ne ássák alá a társadalmi és politikai gazdaság társadalmi kohézióját. Mindent egybevetve, minél kisebb a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség, annál jobb a demokrácia minősége (Giebler és Merkel 2016).

Egy ilyen szuggesztív egyenletnek előfeltételei vannak. Az egyik az a pluralista feltevés, hogy a demokratikus pártrendszerekben a szabad verseny különböző társadalmi-gazdasági és szociokulturális érdekeket képviselő programalkotó alternatívákat is létrehoz. Ha ez a feltételezés

⁴ Lásd a MYPLACE projekt WP6 Mapping Activism, D6.3 Transznacionális és európai szintű jelentés. PIDOP

6. sz. politikai 2012összefoglaló: Mit mondanak a kvantitatív kutatások a fiatalok politikai és polgári részvételéről?
- 5 Jelentés az európai parlamenti választási részvételről és a politikai egyenlőségről az EU-ban (bEUcitizen Deliverable 8.6).
- 6 Projektenként egyformán feltüntetve (lásd a mellékletet)

megalapozatlan, a választások sokat veszítenek demokratikus jelentőségükből. Még az oktatási források egyenlőtlen elosztása is nagyrészt irrelevánsná válna a szavazóurnáknál. A társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenség az ismeretek elosztásában, amely a megfelelő képviselők pontos megválasztásában is meghatározó egyenlőtlenség, akkor nem lenne fontos, ha ennek következtében a pártprogramok nem kínálnának alternatívákat. Az, hogy ez egyre inkább így van, a demokráciáról és a pártokról szóló kritikai viták egyik elterjedt toposza (*többek között* Volkens és Merz2018)⁷.

2♦♦14 Polarizáció

A legtöbb nyugat-európai demokráciában a politikai polarizáció több évtizede mérsékelt szinten van. A politikai versenyt inkább az együttműködés és a centripetális tendenciák jellemezték. Az elmúlt két évtizedben azonban a választói attitűdök és preferenciák növekvő radikalizálódását figyelhetjük meg a jobboldali populista pártok javára a legtöbb uniós országban; és kisebb mértékben a baloldali populista pártok (Görögország, Spanyolország, Portugália) vagy a pártellenes mozgalmak javára, mint például Olaszországban. Ezek a polgárok jelentős elégedetlenségének szervezeti megnyilvánulásai. Miközben a társadalmi-gazdasági polarizáció még mindig jelentős szerepet játszik, a kulturális identitás kérdései egyre inkább polarizálják a fejlett demokratikus társadalmakat. Míg az elégedetlenséget a demokráciákban hagyományosan nagy kihívásnak tekintették (pl. Pharr és Putnam 2000), a posztmarxista (neo-schmittianus) értelmezések úgy látják, hogy ez egy demokratikus lehetőség a közbeszéd fokozására és az egykor elégedetlen polgárok politikai színtérre (vissza)mozgósítására (beleértve a tiltakozás különböző formáit, megnyilvánulásokat, társadalmi mozgalmakat, civil szervezeteket és a választási részvételt) (*többek között* Mouffe 2000; 2005).

Veszélyesek-e az átpolitizálódás ezen formái, mert gyakran jobboldali populista pártok és mozgalmak részéről érkeznek, vagy nem szándékolt hatásuk a demokrácia demokratizálása, mivel (átmenetileg) betöltik a bevett pártok és intézmények által hagyott képviselői űrt? Milyen hatással van az identitárius polarizáció a kormányzati politikák és a demokratikus társadalom egészének liberális és kozmopolita nyitottságára?

2♦♦15 Választási integritás

A választásokat, mint a liberális demokrácia magját, az a veszély fenyegeti, hogy elveszítik demokratikus legitimitásukat (*többek között* Norris 2014; 2015; 2017). Állítólag választási csalásról, a választási körzetek megváltoztatásáról, a választók manipulálásáról (félelemkeltés, vegyes üzenetek a közösségi médián keresztül) van szó. A kampányfinanszírozási szabályok lazák, és külföldi államok gyakorolják befolyásukat a véleményformálási folyamatra. A hagyományos és az elektronikus (közösségi) médiát egyre inkább a kormányok, a versenyzők, a populisták, a hatalmas magáncégek, sőt külföldi hatalmak is instrumentalizálják. Ezek nem csak az OECD-világon kívüli, fiatal, konszolidálatlan demokráciák hibái. Ezek már befolyásolták a választásokat a jól bejáratott európai, japán és amerikai demokráciákban is. Hogyan és milyen mértékben ássák alá ezek a problémák a politikai bizalmat és a választási legitimitást a fejlett demokráciákban? A Pippa kritikai áttekintése

⁷ A Chapel Hill-i szakértői felmérések (részben az EU finanszírozásával) számos európai ország nemzeti pártjainak európai integrációs, ideológiai és politikai kérdésekkel kapcsolatos pártpozícióit becsülik meg. Az első felmérést 1999-ben és 2002, 2006, 2010, 2014 az 1999, azt követő hullámokban végezték Az országok

2017.sz. az 1999-es 14 nyugat-európai országról 2006-ban 24 jelenlegi vagy leendő EU-tagállamra, 2006-ban pedig 31 országra nőtt A2014. vizsgált nemzeti pártok száma a következő évekre emelkedett. 268. A1950. "Party Manifesto Team" számítógépes adatokkal rendelkezik a pártok választási programjainak nagyszámú mintájáról (kb. ország60), mivel termékeny forrást biztosíthat annak elemzéséhez, hogy ezek a programok mennyiben különböznek egymástól, mely politikai elemekben kisebb vagy nagyobb a különbség, és ez milyen hatással van a választási részvételre és a polgárok pártokba és képviseleti intézményekbe vetett bizalmára.

Norris "választási integritásra" vonatkozó projektje, valamint az eltérő eredmények - amelyek még Európában is nagyon eltérő intenzitást mutatnak - összekapcsolása azzal a rendszerszintű kérdéssel, hogy a képviseleti demokráciák hogyan sikeresek vagy buknek meg a XXI. században, rendkívüli érdeklődésre tart számot.

A demokráciakutatáson belül a választási tanulmányok módszertanilag az egyik legkifinomultabb tanulmányok közé tartoznak. Mindazonáltal vannak hiányosságok és desideráták, amelyeket a jövőbeli kutatásoknak ki kell tölteniük, ha meg akarjuk érteni a volatilitás, a polarizáció, a választási részvétel és a társadalmi szelektivitás legújabb tendenciáit.

A demokrácia stabilitásának és minőségének kérdésére összpontosító *választási kutatások konkrét kívánatos adatai*:

- Miért nem szavaznak a polgárok? Milyen feltételek mellett vennének részt a választásokon?
- Miért van az, hogy egyes országokban meglehetősen magas a választási részvétel, míg más országokban alacsony? Mik az okok, és milyen hatással van ez a demokrácia fejlődésére a különböző országokban? Csak ha megértjük ezeket az okokat és hatásokat, akkor tudunk olyan reformokat tervezni, amelyek hozzájárulnak a demokrácia megerősítéséhez anélkül, hogy (túl sok) nem kívánt következménnyel kellene szembenéznünk.
- Ugyanezeket az okokra és hatásokra vonatkozó kérdéseket kell feltenni a radikalizálódás és a választók jelentős részeinek polarizálódása kapcsán is.
- A választási kutatásokból minden bizonnyal bőséges a kínálat. De túl gyakran vagy leíró jellegű, vagy nem kapcsolódik a "demokrácia" kérdéséhez. Amikor azonban a média, a polgárok, az aktivisták és a politológusok (Van Reybrouk 2016) egyre inkább azt kérdezik, hogy a választások lehetnek-e még mindig a fő legitim eljárás a népszuverenitás demokratikus képviseletre való átültetésére, a választási kutatásoknak kifejezettebben kellene a demokrácia stabilitásának és minőségének kérdéseire összpontosítani. Ez önmagában is erősítheti a választások demokratikus legitimitását.⁸

2♦2 Meso szint: Pártok és pártrendszerek⁹

A mikro- és mezoszintek szorosan kapcsolódnak egymáshoz és nagymértékben függetlenek egymástól. Az egyéni választók attitűdjei, preferenciái (keresleti oldal) nem érthetők meg a kínálati oldal, azaz a pártok konkrét programajánlatai nélkül. Anélkül, hogy úgy tennénk, mintha egyszer s mindenkorra megválaszolnánk ezt a keresleti-kínálati oldali rejtélyt, feltételezzük, hogy a választók körében gyakran van egy kezdeti, kielégítetlen kereslet egy bizonyos társadalmi vagy tartalmi képviselet iránt, amelyet a bevett pártok vagy az új politikai vállalkozók felkarolnak, felnagyítanak és stabilizálnak. Ez az egyik tényező, amely magyarázza a jobboldali és kisebb mértékben a baloldali populizmus¹⁰ megjelenését és sikerét Európában.

Az Eurobarométer már több mint két évtizede kimutatta, hogy a politikai pártok megbecsültsége a polgárok körében alacsony. Jelenleg az Európai Unióban a választópolgárok kevesebb mint száz 20százaléka

8 Lásd alább a politikai részvétel nem választási formáinak demokratikus innovációs képességet (lásd a Demokratikus innovációk: A demokráciára gyakorolt hatás című fejezetet).

9 A korlátozott hely miatt itt elsősorban a legfontosabb politikai szereplőkre, nevezetesen a politikai pártokra összpontosítunk. Az érdekcsoportokat és a nem kormányzati szervezeteket csak a további kutatási igények szintjén vettük figyelembe.

10 Nem minden populista mozgalom sorolható egyszerűen a "jobb" vagy "bal" címke alá, ahogyan azt az olaszországi Cinque Stelle példája is mutatja. A Cinque Stelle programjaiban és stratégiáiban baloldali és jobboldali elemek egyaránt megtalálhatók.

"nagymértékben bíznak" a politikai pártokban (Eurobarométer 2002-2016).¹¹ Tekintettel arra, hogy a politikai pártok a legfontosabb közvetítő szervezetek a társadalom és az állam között, és hogy ők a parlament legfőbb, sőt kizárólagos kapuőre, az alacsony bizalom és megbecsülés aggasztó tény a demokratikus legitimitásuk és a képviseleti demokrácia egésze szempontjából. A pártokba vetett alacsony bizalom túl a pártok és a pártrendszerek a következő nagy kihívásokkal néznek szembe Európában:

- A közvetítő szereplők változó formái:

Jelenleg azok a politikai szervezetek, amelyek hitelesen meg tudják különböztetni magukat a hagyományos pártformától, jutalmat kapnak a választási szintéren. Különösen fontos példák: a "*Cinque Stelle*" mozgalom a legerősebb "formáció" volt a 2018-as olaszországi parlamenti választásokon (32%); a *Podemos* 21 százalékot ért el. 15 százalékot a spanyolországi választásokon és 2016 a harmadik helyen végzett, mindössze egy 1 százalékkal lemaradva a Szocialista Párt mögött; a *Szíriza* a népszavazatok százalékát 35.5 szerezte meg Görögországban és 2015 messze a legnagyobb párt lett; a *Szíriza* talán nem is mozgalom, inkább a görög baloldal több csoportját és mozgalmát tömörítő "koalíciós konglomerátum"; Emmanuel Macron úgy nyerte meg a franciaországi elnökválasztást és parlamenti választásokat, hogy "mozgalmát", a *La République en Marche*-ot (LREM) 2017 eltávolította a hagyományos pártoktól; az LREM 28. helyet kapott az összes szavazat 2 százalékát az első parlamenti választáson, majdnem kétszer annyit, mint a második legnagyobb párt, a *Les Républicains* százalékát 15.8. Sebastian Kurz lemásolta Macron stratégiáját, és konzervatív színezetet adott neki. Átnevezte a hagyományos *Österreichische Volkspartei* (ÖVP) *Liste Sebastian Kurz-Neue Volkspartei Österreichs* névre, és a szavazatok százalékával 31.5 megnyerte az osztrák választásokat.

Minden ideológiai és programbeli különbség ellenére ezek a példák a politikai pártok hagyományos formájától eltérő párt-antipártként mutatkoznak be, és választási sikerrel jutalmazták őket. Úgy tűnik, hogy ennek a sikernek legalább két oka van: a hagyományos pártformától való távolságtartás, és másodsorban, az első okhoz kapcsolódóan, a politikai "establishmenttől" való távolságtartás. A politikai pártok valószínűleg a képviseleti demokrácia azon szervezete, amely a legsúlyosabb kihívásoknak van kitéve. Melyek a legégetőbb kihívások, amelyekkel a politikai pártok szembesülnek, és mely pártokat érintik leginkább ezek a kihívások? Mi történik, ha a politikai pártok alacsony megbecsülési aránya a parlamenteket is megfertőzi? Úgy tűnik, hogy ez már most is így van. Az Eurobarométer (1994-2014) kimutatta, hogy az európai polgárok nemzeti parlamentjeikbe és kormányaikba vetett bizalma a tavalyi 60 százalékról egyszerre csökkent a tavalyi 30 százalékra 1996-tól 2014-ig. Jelent ez hosszabb távon a demokrácia stabilitása és minősége szempontjából? Három olyan jelentős fejleményt szeretnénk közelebbről megvizsgálni, amelyek kihívást jelentenek a képviseleti demokrácia jelenére és jövőjére nézve?

- A politikai pártok iránti elfogadás és bizalom elvesztése
- A gyűjtőpártok visszaszorulása
- A populista pártok, különösen a jobboldali populista pártok felemelkedése

¹¹ Mindazonáltal az Eurobarométer által feltett kérdés releváns, de nem elegendő a polgárok és a pártok közötti összetett kapcsolat megértéséhez. Ha az általános kérdést egy konkrét kérdéssé módosítanánk:

"Bíz-e abban a pártban, amelyre szavazott", akkor pozitívabb eredményt kapnánk. A kérdés típusa azonban nem ad magyarázatot a pártok iránti általános (ellen)bizalom (EU: kb. 20%) és a nyugat-európai átlagos, kb. 72százalékos részvételi arány közötti teljes különbségre.

2021 A politikai pártok iránti elfogadottság és bizalom elvesztése

A pártok iránti bizalomvesztés empirikusan jól dokumentált. Van azonban legalább egy leíró és egy ok-okozati elem, amely súlyosan alulmértékelte, és ahol mélyebb betekintésre van szükségünk:

- *Leíró:* Melyik típusú politikai pártok veszítettek leginkább megbecsülésükből és demokratikus hírnevükből: a nagy, közepes, kis pártok vagy a gyűjtőfogalom, a programadó és ideológiai pártok? A német pártrendszeren keresztül a lényeges differenciálódást példázva: a Kirchheimer-féle tipológiában a catch-all pártok közül csak a kereszténydemokraták (CDU; illetve regionális alapon: CSU); a Szociáldemokrata Párt (SPD) a nagy catch-all pártból a közepes méretű programpártok közé lépett át, a jobboldali populisták (AfD) és a baloldal (Die Linke) pedig az ideológiai pártok példái.¹² Ha többet tudnánk az egyes párttípusok iránti bizalom (vagy bizalomvesztés) mértékéről, akkor a jövőben jobban felismerhetnénk, sőt megjósolhatnánk a pártrendszerek átalakulását.
- *Ok-okozati:* Melyek azok az indítékok, amelyek miatt a polgárok megvonják tiszteletüket és bizalmukat a (különböző típusú) politikai pártoktól? Különböző hipotézisek léteznek, de a legtöbbjüket nem vizsgálták meg alaposan összehasonlító szempontból. Pedig mindenekelőtt az összehasonlítás segít feltárni a közös és eltérő mintákat és tendenciákat. Ezek a hipotézisek a következők:
  - ◇ A politikai pártok, különösen a nagy gyűjtőpártok nem különböztethetők meg egymástól a kulcsfontosságú politikai területeken, például az adó-, a szociális vagy a külpolitikában elfoglalt programszerű álláspontjukat illetően. És még ha a programok még különböznek is, ezek a különbségek eltűnnek, amikor kormányra kerülnek.
  - ◇ A politikai pártok nem teljesítik és nem tartják be választási ígéreteiket. Ha a pártok azzal az ígérettel kampányolnak, hogy csökkentik a munkanélküliséget, a szegénységet, vagy növelik a fizikai vagy szociális biztonságot, és a kormányzati ciklus végén ezeket az ígéreteket a kormánypártok sem objektíven nem teljesítik, sem láthatóan nem követik, a választók csalódhatnak. Vagy pártot váltanak, vagy kimaradnak a választásokból, vagy akár megvonhatják aktív támogatásukat a demokrácia egészétől.
  - ◇ A pártelitéket tisztán hivatalra vágyóknak tekintik. Ha ez a benyomás tömegesen elterjed a polgárok körében, a politikai elit iránti bizalmatlanság növekedni fog. Önző politikai osztályként fognak tekinteni rájuk.
  - ◇ A polgárok még mindig nem bíznak az átláthatatlan párt apparátusokban. Bár ezek az apparátusok minden bizonnyal átláthatóbbak, mint az ötvenes-hatvanas évekbeli apparátusok, vagy a karizmatikusan irányított "mozgalmi pártok" belső döntéshozatala a Cinque Stelle-től Macron *En Marche-jáig*, paradox módon mégis nagyobb gyanú ébred bennük, mint a funkcionáriusok és a felső elit által hozott döntésekben. Mi az oka annak, hogy a pártelitéket különösen a néptől távol álló politikai osztályként tartják számon?

A pártok és pártrendszerek jelenlegi átalakulásának leíró és ok-okozati elemeinek dinamikájába való betekintés bizonyos mértékig lehetővé teszi számunkra a jövőbeli fejlemények előrejelzését. E plauzibilis és empirikusan megalapozott előrejelzések nélkül nem várhatóak értelmes demokratikus politikai reformok.

12 A "programadó" és az "ideológiai" pártok között vékony a határvonal. A programadó pártok lehetővé teszik a transzparenciát, a választók tájékoztatását és a pártok felelősségre vonását programadó ígéreteikért. A demokráciára gyakorolt hatásuk pozitív. Az ideológiai pártok olyan radikalizált programadó pártok, amelyek

programadó álláspontjukat egy meghatározott világnézet - például a nacionalizmus vagy a kommunizmus - alá rendelik. Minél hajthatatlanabb és radikálisabb az ideológia, annál problematikusabbak ezek a pártok a demokrácia szempontjából.

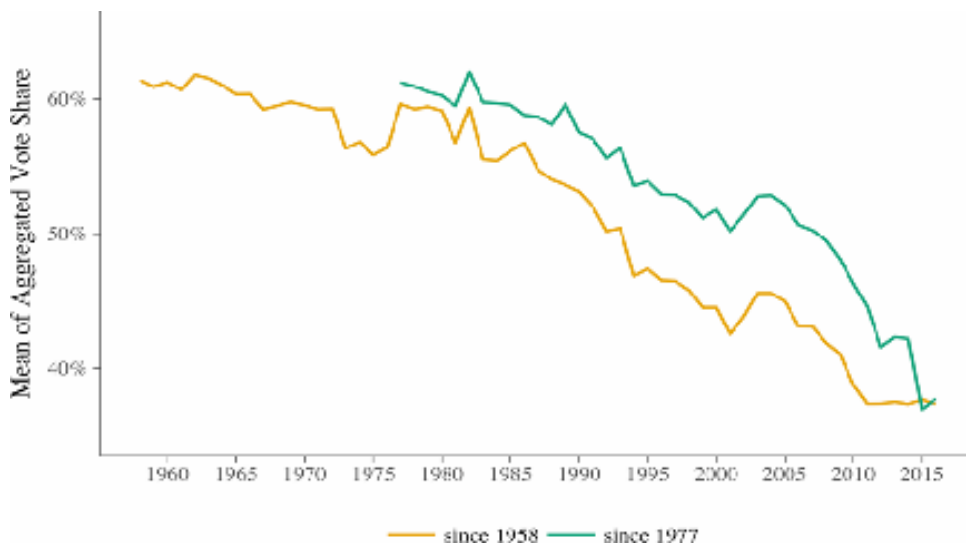
2022 A gyűjtőpártok hanyatlása

A háború utáni európai demokráciákban a gyűjtőpártok (népi pártok, Volksparteien)¹³ voltak a domináns politikai szereplők (Kirchheimer 1965; Mair 2014). Uralták a választási verseny dinamikáját, benépesítették a parlamenteket, és a legtöbb nyugat-európai kormánykoalíció "természetes" vezetői voltak. Ráadásul objektíve "politikai integrációs gépezetként" működtek a társadalom számára, amely saját szervezetükön belül hidakat épített a különböző hasadások, osztályok, vallások és miliók¹⁴ között.

A háború utáni felzárkózó pártok fénykora 1985-ben ért véget (lásd a 6. ábrát), és azóta a pártok folyamatos és erőteljes hanyatlásának vagyunk tanúi, nagyobb kilengések nélkül. A hanyatlást négy lényeges tünet hangsúlyozza: a választók folyamatos elvesztése; a tagság drámai csökkenése; a tagok¹⁵ elöregedése.

Választási hanyatlás: 2015. Egyes országokban, mint például Svédországban, Ausztriában és Németországban, ahol egy-egy összefogó párt egyedül 60-50 százalékos és 40 százalékos között, vagy együttesen több mint százalékos 90-85, kapott (Ausztria, Németország), 20-30 százalékos közötti szintre estek vissza. Néhány más országban, például Franciaországban, Hollandiában vagy Olaszországban már nem is léteznek.

6. ábra: A gyűjtőpártok számának csökkenése azóta 1960

Forrás: WZB Adatbank: WZB: Választások, pártok, kormányok.

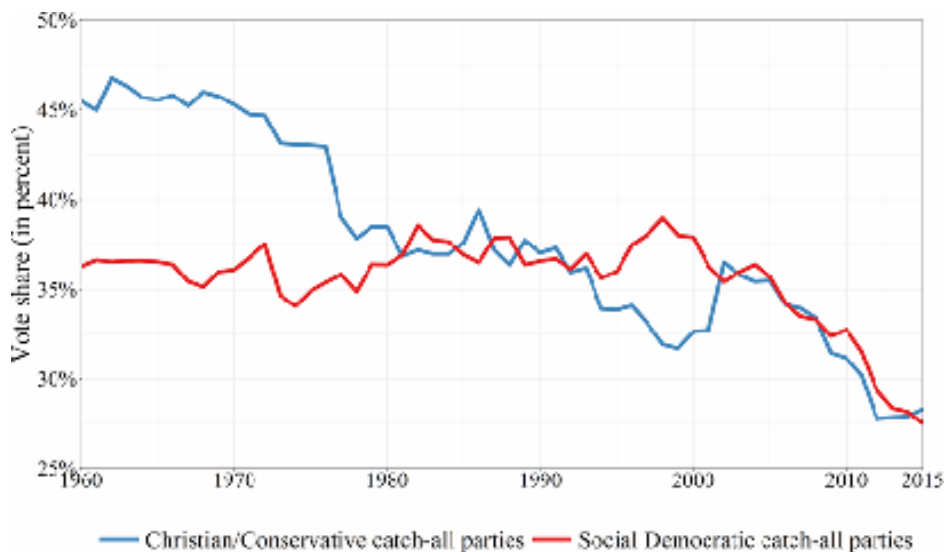
¹³ Azért használjuk a "catch-all parties" kifejezést, mert az angolszász pártkutatásban általában ezt alkalmazzák. Howe- ver, a legtöbb ilyen párt soha nem nevezné magát "catch-all"-nak. Pejoratívnak tartják ezt a kifejezést, és gyakran "néppártnak" vagy "Volkspartei"-nek nevezik magukat, ami erősebben utal a közjóra és a nép egészére.

¹⁴ Jan Rovny és Jonathan Polk. "Új bor a régi palackokban: A pártverseny magyarázata a társadalmi-kulturális dimenzió mentén Európában". Utolsó előadás az APSA San2015, Francisco-i konferenciáján.

¹⁵ Az SPD és a CDU párttagjainak átlagéletkora évek.60

A gyűjtőpártok többnyire két altípusban jelentkeztek: jobbközép (kereszténydemokrata vagy konzervatív pártok) és balközép pártok (jellemzően szociáldemokrata pártok)¹⁶. Egyiküket sem kímélte a folyamatos hanyatlás (lásd a 6. ábrát).

7. ábra: A jobbközép és balközép pártok (szociáldemokrata gyűjtőpártok) visszaszorulása

Forrás: WZB adatbázis: Választások, pártok, kormányok.

Az európai kutatások szerint a jobbközép gyűjtőpártok, jellemzően a kereszténydemokrata vagy konzervatív pártok választási visszaesése korábban, 1960-ban magasabb szintről (kb. 45%) indult be, 1980 és 1995 között 10 százalékkal alacsonyabb szinten látszott stabilizálódni, majd ezt követően (2015-ben) százalékra 2000-28 esett vissza. A balközép felfogó pártok, főként a szociáldemokraták csökkenése nem sokkal korábban kezdődött, és 2000 a 2015-ös százalékról 38-27 százalékra esett vissza. Európa-szerte átlagosan a szociáldemokrata, kereszténydemokrata, konzervatív és liberális pártokra leadott szavazatok a 2000 utáni országos választásokon elért 75 százalékról a 2017 januárját megelőző országos választásokon 64 százalékra csökkentek. Kevés kivételtől eltekintve ezek a pártok továbbra is támogatták az európai integrációt az egyre növekvő szkepticizmus idején.¹⁷

A statisztikailag robusztus visszafordíthatatlan hanyatlásnak tűnik, ha a többi tünetet és később a rövid és hosszú távú okokat is megvizsgáljuk.

A tagság csökkenése

A gyűjtőpártok választási stabilitása nagymértékben függött attól, hogy milyen magas volt a pártok tagsága (és *fordítva*). Mivel mindkét típusú felzárkózó párt 1975-¹⁶tagsága

¹⁶ A balközép és jobbközép pártcsaládok osztályozási szabálya alól is vannak kivételek. Írországból például a Fianna Fáil, a nemzeti catch-all párt par excellence, nem tartozik egyik altípusba sem, míg az ír Munkáspárt soha nem jutott catch-all párti státuszba.

¹⁷ Hooghe és Marks (2017) EUENGAGE; valamint: Hooghe és Marks (2017), Rovny és Polk (2015).

párttípusonként 500 000-ról (átlagosan) kb. 210 000-re (jobbközép) vagy akár 185 000-re (balközép) csökkent. A német SPD 1990 és 1990 között félmillió tagot veszített, és 2010-vel tagságának több mint felét (1990: millió).

Itt további kutatásokra van szükség összehasonlító perspektívából: melyek az okok, miért állhatott meg a tagságból való kilépés egyes országokban (Németország) és ért el drámai mélypontot máshol (Hollandia, Franciaország, Olaszország, Kelet-Európa); milyen következményekkel jár, ha két felzárkózó párt egy politikai rendszerben (Ausztriában) még mindig 70 százalékos szavazóbázist tud magához vonzani, de a párttagság egyre kisebb lett? Mit jelent, ha Kelet-Európában csökkenő szavazótáborral és teljesen jelentéktelen tagsági bázissal látunk? Képesek-e a nagy pártok vagy általában a pártok betölteni a társadalom és az állam közötti elsődleges közvetítői funkciójukat a képviselői demokráciákban?

Előregedő tagság

A taglétszám csökkenésével párhuzamosan és azzal ok-okozati összefüggésben megfigyelhető a párttagság folyamatos előregedése. Németországban a CDU/CSU és az SPD párttagok átlagéletkora év60 körüli. Ezt más országok, például Ausztria és Hollandia pártjai is tükrözik. Mit jelent az életkori aszimmetria e párt szervezetek reprezentativitására, programjaikra és politikájukra nézve? Vajon inkább az idősebb (múltbeli) generációk érdekeit fogják képviselni, és elveszítik innovációs képességüket, mert a fiatalabb generáció már nem lép be a politikai pártokba? Miért fiatalabbak a párttagok egyes párttípusokban, mint másokban? Vannak-e sajátos különbségek az egyes országok között? És ha igen, mik ennek az okai és következményei?

Itt több empirikus munkára van szükségünk összehasonlító szempontból. Ezen összehasonlítások közös témái *többek között* a következők kell, hogy legyenek: milyen minták, milyen okok, milyen következmények a részvételre, a képviselőre, a programokra és a szakpolitikákra nézve.

Verseny a medián szavazóért

A választási kutatások egyfajta vastörvénye, hogy a fejlett demokráciákban a választásokat a medián szavazó nyeri (Downs 1957). Ez a háború utáni évtizedek nagy részében működött is. Különösen a gyűjtőpártok kerültek a pártrendszer közepére. A centripetális verseny volt a következmény. Ez a szociáldemokrácia harmadik útján is megmutatkozott (Giddens 1998; Merkel 2001). Néhány évig sikeresen működött a Munkáspárt az Egyesült Királyságban, az SPD Németországban, az SPÖ Ausztriában, a PD Olaszországban és a PSOE Spanyolországban (Merkel et al. 2008). A Harmadik Út szociáldemokrácia azonban viszonylag rövid idő után magas választási árat fizetett. Szavazatokat veszítettek a tőlük balra lévő betöltetlen politikai térben berendezkedő baloldali szocialista pártokkal szemben. Ezek a baloldali pártok jelentősen növelték szavazatarányukat, és szilárdan beilleszkedtek a pártrendszerbe, részben a hagyományos szociáldemokrata alapokon. Ezért a szociáldemokrácia közép- és hosszú távon nemcsak az iparról a szolgáltatások felé történő világi foglalkoztatási eltolódások következtében veszített szavazókat, hanem saját stratégiai hibái miatt is. Ami rövid távon (2000 előtt és után) kifizetődött egyeseknek, az hosszabb távon csökkentette politikai és választói mozgásterüket.

Szinte egy időben a kereszténydemokrata pártok is hasonló medián szavazói csapdába kerültek. A kereszténydemokrata pártok többsége a medián szavazó kíméletlen keresése során a következő irányba mozdult el

a centrum felé (Németország, Ausztria, egészen a legutóbbi időkig ¹⁸Hollandia), és a centrumtól jobbra eső politikai teret nagyrészt betöltetlenül hagyták. A kereszténydemokrata pártok felhígították konzervatív alapidentitásukat, és megpróbálták középpártokká válni. A jobboldali populista pártok sikeresen költöztek be ebbe a jobboldali-konzervatív politikai térbe, egyre inkább a tekintélyelvű munkásosztály szavazataihoz csatlakozva a hanyatló szocialista és szociáldemokrata pártoktól.

Milyen hatással van a gyűjtőpártok folyamatos hanyatlása a demokrácia stabilitására, minőségére és befogadó jellegére, és hol van szükség további kutatásokra.

További kutatások szükségessége

Az általános hipotézis a következő: A felzárkózó pártok hosszú ideje tartó hanyatlása pozitív és negatív hatással egyaránt van a demokrácia minőségére és stabilitására. A negatív következmények azonban túlsúlyban vannak. A stabil és programszerűen koherens kormánypárti koalíciók kialakítása szinte lehetetlenné vált. Vagy meglehetősen heterogén többpárti koalíciókat találunk, vagy úgynevezett nagykoalíciókat, ahol a két legerősebb párt már nem nagykoalíció, hanem minimálisan nyerő koalíció (mint például Németországban 2018-ban). A különbség az 1960-as és az 1990-es évek közötti időszakhoz képest az, hogy ezek a pártok alig több mint 50 százalékot szereztek, és már nem 80-90 százalékot. Ezeken a minimálisan győztes koalíciókon belül intenzív verseny zajlik, hiszen az egykor nagy pártok most már arra töreksenek, hogy a másik rovására profilálódjanak.

- Mi különbözteti meg a mai "nagykoalíciókat" a múltbeli "nagykoalícióktól"?
- Mi különbözteti meg a többpárti koalíciókat a 2000 előtti évtizedek kétpárti minimális győztes koalícióitól?
- Vajon stabilabbak-e, képesek-e koherens politikai programokat megfogalmazni és végrehajtani?
- Hogyan látják a választók a különböző kormánykoalíciókat a képviselő és a döntéshozatal szempontjából?
- A polgárok kormányokkal szembeni bizalomvesztése a többpárti vagy nagykoalíciós kormányok negatív megítélését jelzi (lásd Eurobarometer 1990-2016).

2♦♦2 A populista pártok, különösen a jobboldali populista pártok 3felemelkedése¹⁹

Jelenleg a jobboldali populizmus és nacionalizmus (RWP) nagy kihívást jelent a liberális demokrácia számára Európában és Észak-Amerikában. Nyugat- és Kelet-Európában elért választási sikerei lenyűgözőek és riasztóak. Magyarország, Lengyelország és Szlovákia kormányát olyan koalíciók vették át, ahol a jobboldali-populista pártok (RWP) vagy a balközép populisták játszanak meghatározó szerepet.²⁰ Ezek korántsem elszigetelt, Kelet- és Kelet-Közép-Európa új demokráciáira korlátozódó események. A jobboldali populista pártok már jó ideje kihívást jelentenek a nyugat-európai demokráciák liberális elemei ellen. Az 1990-es években Olaszországban, Ausztriában és Svájcban csatlakoztak a kormánykoalíciókhoz.

¹⁸ Sebastian2016, Kurz, a párt elnöke és későbbi osztrák kancellár sikeresen megváltoztatta a párt szervezeti formáját és vezetés stílusát, ami nyilvánvalóan hozzájárult a választások2017 megnyeréséhez.

¹⁹ Az RWP-kről szóló bekezdés nagymértékben támaszkodik a közelmúltban közösen írt "Illiberalizmus, populizmus és demokrácia Keleten és Nyugaton" című cikkemre (Merkel és Scholl 2018). Lásd még ugyanebben a folyóiratban: Hanspeter Kriesi és Ágh Attila.

²⁰ A SMER (Szlovákia) jobboldali plusz baloldali populizmusának sajátos típusát itt nem lehet tárgyalni. A

A demokrácia múltja, jelene és jövője
cseh kormányt a milliárdos Andrej Babiš kormányellenes, populistá ANO pártja vezeti.

és miután 2000. Jelenleg (2018-ban) ők alkotják a legnagyobb parlamenti pártot Svájcban, és a második legnagyobbat Hollandiában és a francia elnökválasztáson. A jobboldali populista pártok még Skandináviában is megerősödtek, ahol a világ minőségileg legjobb demokráciáit találjuk. Olyan koalíciós kormányokhoz csatlakoztak, mint Finnországban és Norvégiában, vagy informálisan támogatják a kormánykoalíciókat, mint Dániában. Egyre inkább ők adják meg a hangot a közbeszédben olyan kulcsfontosságú kérdésekben, mint a migráció, az iszlám, sőt, még az EU is. A skandináv RWP növekvő erejének egyik eredménye a szociáldemokrácia jelentős hanyatlása, amely egykor a skandináv országok meghatározó politikai ereje volt.

A sikeres Brexit-kampány²¹ és nem utolsósorban Trump Amerikai Egyesült Államok elnökévé választásának populista vonásai megmutatták, hogy a jobboldali populizmus mindenütt jelenlévő jelenségnek tűnik a fiatal és a régi, fejlett demokráciák között az Atlanti-óceán mindkét partján. Mindazonáltal e régi és új fejlett demokráciák egyikében sem domináltak a jobboldali pártok kormánypártként olyan erősen a politikában, mint Magyarországon és - kisebb mértékben - Lengyelországban.

Ha azonban elméletileg és empirikusan is ki akarjuk szélesíteni a látókörünket, és meg akarjuk vizsgálni a jobboldali populizmus és a demokrácia közötti kapcsolatot, akkor a következő három kulcskérdésre kell választ adnunk:

- Melyek az illiberalizmus és a populizmus kialakulásának okai?
- Az illiberalizmus és a populizmus keleten más, mint nyugaton?
- A (jobboldali) populizmus veszélyt jelent a demokráciára?

Melyek az illiberalizmus és a jobboldali populizmus kialakulásának okai?

Azt állítjuk, hogy a gazdasági és kulturális-diszkurzív reprezentációs szakadék lehetővé tette, hogy a populista diskurzusok belépjenek ebbe a térbe és elfoglalják azt. Ha ki akarjuk deríteni, hogy a jobboldali populista megszállás ebben a politikai térben tartós lesz-e, és ha nem támaszkodhatunk pusztán konstruktivista és diszkurzív magyarázatokra, akkor a mögöttes strukturális okokat kell keresnünk.

2♦♦24 Kozmopoliták és kommunáriusok: Egy új megosztottság Európában és azon túl

Az európai kutatások azt sugallják, hogy Nyugat- és Kelet-Európában, sőt azon túl is új szakadék van kialakulóban. Ez részben keresztetzi és átfedésben van a hagyományos bal-jobb elosztási törésvonalakkal. Alapvetően egy gazdasági, és (még inkább) egy kulturális konfliktusból áll a kozmopoliták és a kommunáriusok között (Kriesi et al. 2008; Inglehart és Norris 2016; De Wilde et al. 2019, hamarosan). Az EUENGAGE azt mutatja, hogy különösen az euró és a migrációs válság tekinthető kritikusnak a transznacionális hasadás kialakulása szempontjából (amely nagymértékben átfedésben van a kozmopolita, kommunárius hasadással). Ezek a válságok felértékelték az európai integráció és a migráció jelentőségét a nyilvános vitákban, fokozták a mainstream pártokon belüli megosztottságot, és az elutasító politikai pártok felerősödéséhez vezettek (Hooghe és Marks 2017).

²¹ Nem soroljuk az egész Brexit-kampányt vagy Trump választási sikerét a jobboldali populizmus címkéje alá. A Brexit-kampányban a baloldali EU-ellenesség is erős vonásokat mutatott, és Trump győzelme is a Republikánus Párt erején alapult. Mindazonáltal mindkét kampány sajátos dinamikáját a jobboldali populista retorika vezérelte.

A jobboldali populizmus (RWP) programszerű fejlődése

Európában a radikális jobboldali populista ellenzék négy tematikus hullámát ismerhetjük fel a hagyományos demokratikus politikával, politikával, sőt egyes országokban még a társadalmakkal szemben is:

- *Adóellenes állam:* Az 1970-es években "neoliberális populista" pártok alakultak Dániában és Norvégiában, amelyek a nem hatékony bürokrácia és a kormányzati kiadások ellen, valamint a felduzzadt, magas adókkal terhelt jóléti államok "leépítése" mellett kampányoltak. Ezeket a pártokat gazdaságilag jobboldali-libertáriánus álláspont jellemezte (Ignazi 1992). Ma ahelyett, hogy elvben elleneznék a gazdasági újraelosztást, a legtöbb populista jobboldali párt gazdaságilag baloldali politikát követ, miközben azt hirdetik, hogy bizonyos csoportokat - mindenekelőtt a bevándorlókat - ki kell zárni a jóléti juttatásokból és a munkaerőpiacról, hogy az úgynevezett őslakosok számára szociális védelmet biztosítsanak. Ez a radikális gazdasági liberalizmustól a "jóléti sovinizmus" (Kitschelt és McGann 1997) felé történő programváltás aligha meglepő, tekintve, hogy a populista pártok választói bázisát jellemzően az alacsonyabb végzettségűek alkották, akiknek kevésbé állt érdekében a jóléti jogosultságok erőteljes csökkentése.
- *Európa-ellenes integráció:* Az 1990-es években az európai integráció ellenzése lett a nyugat-európai jobboldali populista pártok második kritikus témája. A populisták Európa-szerte az Európai Unió (EU) meglévő demokráciahiányával foglalkoztak, és azt állították, hogy a brüsszeli "korrupt intézmények" elárulták az embereket, követelve, hogy a szuverenitást vissza kell venni a nemzetek feletti intézményektől az emberekhez. Az euroszkeptizmus magas szintje számos országban az egyik olyan tényezőnek is bizonyult, amely mikroszinten az RWP-szavazást ösztönzi (Werts et al. 2013).
- *Anti-liberalizmus:* A jobboldali populizmus harmadik tematikus hulláma a liberalizmus és a multikulturalizmus általános ellenállásaként írható le. Az 1980-as évek végén és az 1990-es években az RWP-k egyre inkább tekintélyelvű álláspontot foglaltak el olyan szociokulturális kérdésekben, mint a bevándorlás, a büntető igazságszolgáltatási rendszer és a kisebbségi jogok. A többségi értelemben vett "nép" tiszta akaratát részesítették előnyben a liberális demokráciák intézményeivel, a polgári jogokkal, az alkotmányossággal és a bírói felülvizsgálattal szemben (Rovira Kaltwasser 2012).
- *Iszlámellenes.* 2000 után a populista jobboldali pártok egyre inkább az iszlám, a migráció, a menekültek és a nyitott határok ellen fordultak. A migrációt, különösen a nem európai országokból, és ezen belül is különösen a muszlim többségű országokból érkező migrációt a nemzeti homogenitást, a belső biztonságot és végül a társadalmi békét fenyegető veszélynek tekintették. A bevándorlás nem pusztán társadalmi-gazdasági kihívássá, hanem az iszlám kultúra és az európai liberális demokrácia összeegyeztethetőségének rendkívül vitatott kulturális-identitárius kérdésévé vált (Betz 2013). A bevándorlásellenes álláspontok olyannyira elharapódtak az RWP-k diskurzusaiban, hogy egyes tudósok ma már a "bevándorlásellenes pártok" kifejezést használják (Art 2011). Ezek az iszlám-, bevándorló- és menekültellenes álláspontok olyannyira dominánsá váltak az RWP-k választási kampányaiban, hogy az elmúlt évtizedben új szakaszról beszélhetünk.
- Melyek azok a témák, amelyeket az RWP-k a legsikeresebben mozgósítanak? Miért ez az eset? Milyen változatosságot fedezhetünk fel az egyes országokban? Milyen programszerű válaszokat adtak a bevett pártok?

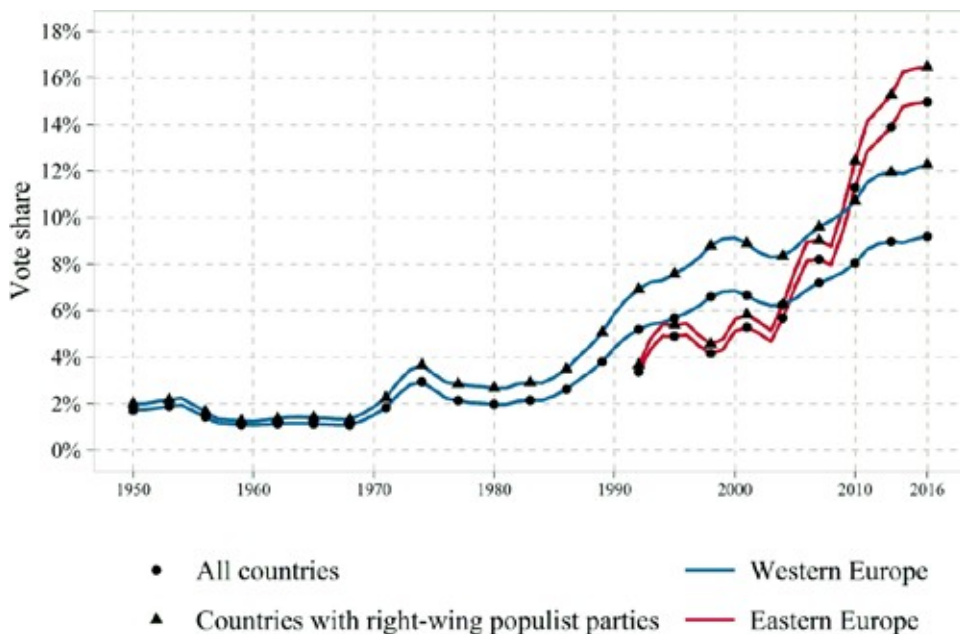
A jobboldali populizmus választási jellemzői

Az ábra a kelet- és a nyugat-európai RWP-k közötti fontos különbségeket szemlélteti⁵.

Nyugat-Európában a populistá jobboldali pártok szavazataránya az 1980-as évek óta szinte folyamatosan emelkedik, és 2016-ban érte el előzetes csúcspontját valamivel több mint 9 százalékos átlaggal. Kelet-Európában az RWP-k az első demokratikus választások óta jelentős szavazatarányt szereztek, és a 2000-es évek elején meredek növekedésnek lehettek tanúi; a

15 százalékos átlagos szavazati arányuk megháromszorozódott, ha 2016. csak a jobboldali populista pártokkal rendelkező országokat vesszük figyelembe, akkor az átlagos szavazati arány Nyugat-Európában 12 százalékra, Kelet-Európában pedig több mint 16 százalékra nő (lásd a 8. ábrát). Néhány országban, például Lengyelországban, Magyarországon vagy Svájcban és Ausztriában azonban az RWP-k ennél jóval nagyobb szavazatarányt szereztek. Ha megnézzük a választási részvételt, hasonló mintázatot látunk. Nyugat-Európában a részvételi arány 1985-ig nem csökkent számottevően, de lassan csökkenni kezdett, éppen akkor, amikor az RWP-k egyre több szavazót vonzottak magukhoz. Kelet-Európában (lásd Rovny és Polk 2015) az átlagos részvételi arány 1995-ig jelentősen magas, 75 százalék körüli volt, de a 2000-es évek közepére drámai mértékben, 55 százalék alá esett. Ezt követően a részvételi arány alacsony szinten stabilizálódott, miközben az RWP-k szavazataránya emelkedett. Ez azt jelzi, hogy volt egy képviselési rés, amelyet az RWP-k töltöttek be. Azok az emberek, akik nem támogatták a tágabb értelemben vett nyitott határokat, és kiábrándultak az országukban a Szovjetunió összeomlása óta végbement liberális átalakulásból, az RWP-khez vonzódtak. Nyugat-Európában a kulturális modernizáció és a gazdasági globalizáció elleni nosztalgikus visszahatás szinte logikus reakciója a kevésbé képzett, túlnyomórészt férfiakból álló alsó és alsó középosztály, valamint a konzervatívok minden társadalmi rétegben, akik kirekesztve érezték magukat az uralkodó elitnek domináns kozmopolita diskurzusa által (Inglehart és Norris 2016; Merkel 2018a). Ebből a szempontból a populista lázadás a demokratikus társadalmakon belül a bevett pártok és a média moralista kozmopolitizmusának és a jobbnak a diskurzív hegemóniájára adott reakcióként értelmezhető. A polgárok és a politikai elit közötti távolságtartás az egyik oka a populista pártok sikerének (EUENGAGE; D4.4).

8. ábra: A jobboldali populista pártok szavazataránya (1950-2016)

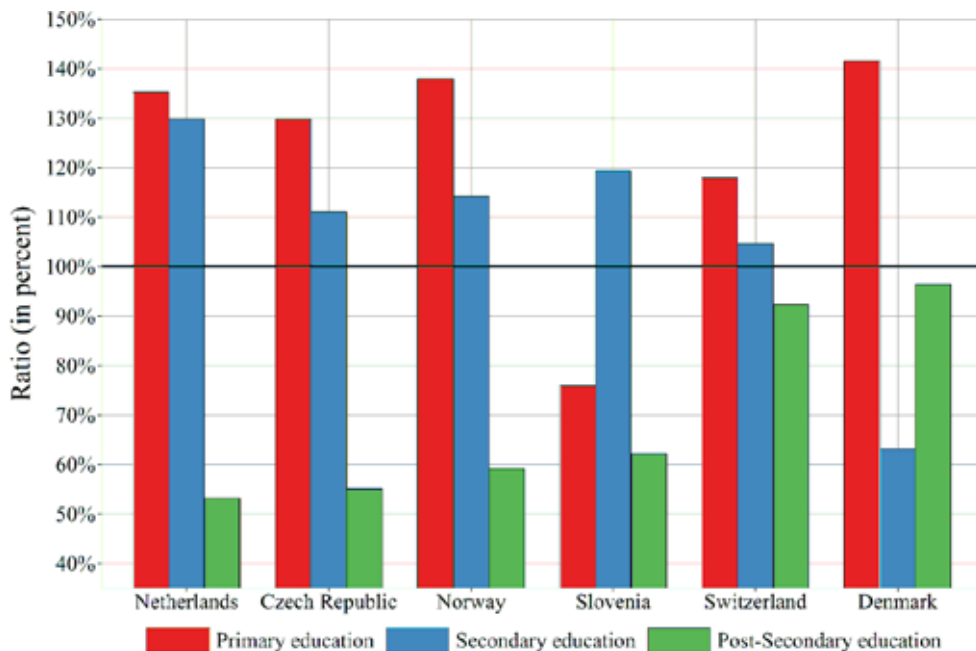

Megjegyzés: Éves átlagok, EU-tagállamok, valamint Izland, Norvégia és Svájc.
 Forrás: WZB adatbázis: "Választások, pártok, kormányok".

A keleten és nyugaton mért átlagos 16százalékos, illetve 12százalékos választási arányt meghazudtolja az RWP-k jelentős választási sikere Magyarországon, Lengyelországban, Svájcban, Dániában, Franciaországban és Ausztriában. Ezen országok többségében az RWP-k nem egyszor, hanem többször is bekerültek a nemzeti kormányokba (lásd alább).

A jobboldali populista szavazók felülreprezentáltak az alacsony iskolai végzettségű és az átlag alatti háztartási jövedelemmel rendelkező polgárok, valamint a férfiak körében. A 9. ábra a választási rendszerek összehasonlító tanulmányának (CSES) adatai alapján mutatja be az RWP-szavazók iskolai végzettségének arányát a teljes népességéhez képest²². Szlovénia²³ kivételével minden országban az RWP-szavazók aránytalanul nagy hányada csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Az alacsony iskolai végzettségű szavazók mintegy 120 százalék és 140százalék között erősen felülreprezentáltak az RWP-k választói bázisán. Emellett a középfokú végzettséggel rendelkezők is hajlamosak aránytalanul magas arányban az RWP-kre szavazni, még ha ez a hatás valamivel kevésbé is kifejezett. Ezzel szemben a magasán képzettek következetesen alulreprezentáltak az RWP-k szavazóbázisában. Svájcban, ahol a *Schweizerische Volkspartei* (SVP) majdnem mainstream párttá vált, ez a különbség kevésbé hangsúlyos. Magyarországon, ahol 2018-ban a választók kétharmada vagy a *Jobbik* radikális jobboldali pártot, vagy a *Fidesz* jobboldali populista pártot választotta, a jobboldali populista szavazókör az egész társadalom társadalmi szerkezetét tükrözi. Minden más országban, mind Kelet-, mind Nyugat-Európában a választók egyértelműen az iskolai végzettség szerint oszlanak meg. A középfokú végzettséggel rendelkező szavazók 40-60 százalékkal alulreprezentáltak az RWP-k szavazóbázisában. Ez összhangban van az iskolázottsággal, az osztályhoz tartozással vagy a gazdasági jóléttel és az RWP-szavazással foglalkozó gazdag szakirodalommal (Oesch 2008; Rydgren 2012; Spittler 2018).

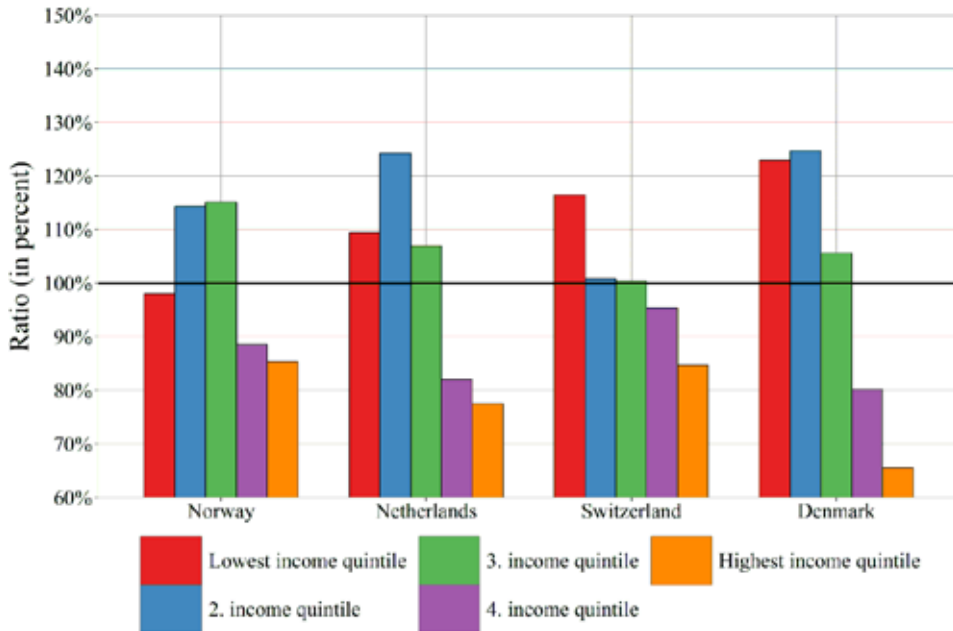
9. ábra: A jobboldali szavazók iskolai végzettségének aránya a népességhez viszonyítva (1996-2010)

A demokrácia múltja, jelene és jövője

22 A választási rendszerek összehasonlító tanulmányozásának (CSES) 1-3. sorozatát használtuk. 23 Szlovénia kivételes esete további kutatást igényel.

10. ábra: A jobboldali szavazók háztartási jövedelmének és lakossági jövedelmének aránya (1997- 2010)

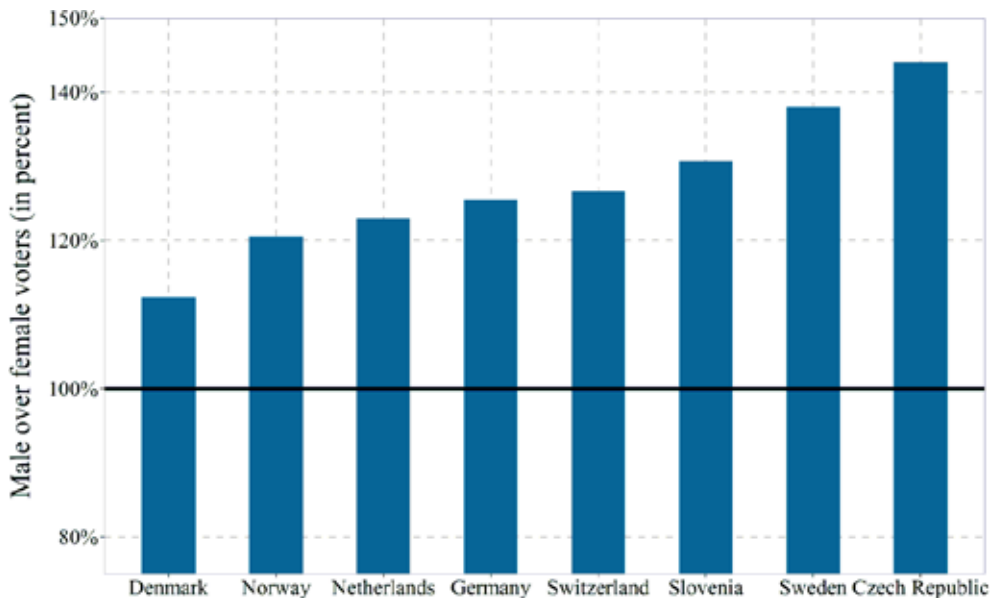

Forrás: Összesített CSES tanulmányorozat 1-3.

A formális oktatás és a jobboldali populista szavazási preferencia struktúrája összefügg a háztartások jövedelmének és a jobboldali populista pártok iránti szavazási preferenciának a struktúrájával, és ezt tükrözi. A magasabb jövedelmű polgárok jelentősen alulreprezentáltak, az átlag alatti jövedelmű háztartásokból származó polgárok pedig durván felülreprezentáltak.

Az adatok azt is mutatják, hogy nemek szerint is egyértelmű a megosztottság. A férfiak sokkal nagyobb valószínűséggel szavaznak a jobboldali populista pártokra, mint a nők. Az ábra a férfi és női RWP-szavazók arányát mutatja.¹¹ Érdekes módon ez az összefüggés Kelet-Európában hangsúlyosabbnak tűnik. A Cseh Köztársaságban a férfi szavazók 45százalékkal, Dániában, Hollandiában és Németországban pedig 1025 százalékkal felülreprezentáltak. A jobboldali populista pártok egyértelműen férfipártok, ami egyes kutatókat arra késztetett, hogy "férfipártoknak" nevezzék őket (Mudde 2007, 90-118; Inglehart és Norris 2016; Spittler 2018). Úgy tűnik, hogy az osztályhovatartozás is jobb előrejelzője az RWP-szavazásnak a férfiak esetében, mint a nőknél (Coffé 2012). Meglepően kevés kutatást végeztek azonban a nem és az RWP-szavazás közötti kapcsolatról, különösen a kelet-európai esetek esetében.

11. ábra: A férfi és női jobboldali szavazók aránya (1996-2010)

Forrás: Összesített CSES tanulmányorozat 1-3.

További kutatási igények

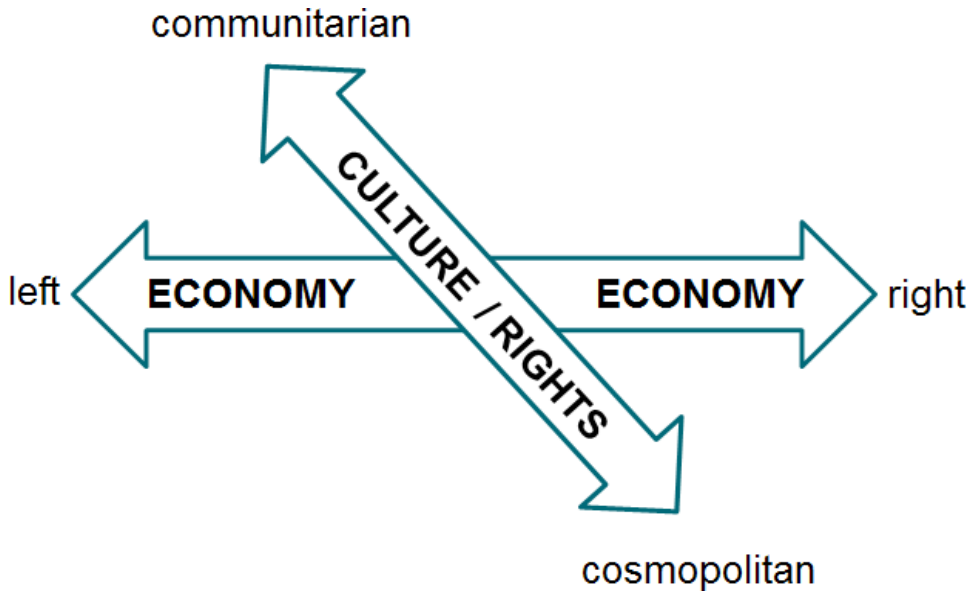
A pártok választói bázisának társadalmi-strukturális összetétele szisztematikusabb, több változót tartalmazó, valamennyi európai országra kiterjedő, a transznacionális közös vonásokat és a nemzeti különbségeket bemutató kutatást igényel. Csak így tudjuk szisztematikusan feltárni és megpróbálni megmagyarázni, hogy mely tényezők és fejlemények magyarázzák az európai radikális pártok különböző mértékű sikerét. Az alábbiakban egy első magyarázatot adunk.

A strukturális ok: Egy új hasadás

Az RWP esetlegesen tartós választási és politikai sikerének hátterében egy új törésvonal állhat (lásd De Wilde et al. hamarosan2019,).

Erős jeleit látjuk annak, hogy az elmúlt két évtizedben Nyugat- és Kelet-Európában is kialakult egy ilyen szakadás. A közelmúltban az euró- és a migrációs válság nagy lendületet adott neki. Ez azonban egy olyan politikai-kulturális hasadás, amely részben átfedésben van a bal- és jobboldal közötti hagyományos társadalmi-gazdasági hasadással, de át is metszi azt. Az új hasadás a kozmopolita kontra komunitáriusok elnevezéssel írható le.

12. ábra: A fejlett demokráciák két fő megosztottsága

Forrás: Saját adat.

Kik a kozmopoliták, kik a kommunitáriusok, és mi határozza meg konfliktusukat? Ideál-jellemzően a kozmopoliták átlagon felüli iskolázottsággal, magasabb jövedelemmel és magas szintű humán és kulturális tőkével rendelkeznek; előnyben részesítik a multikulturalizmust, elutasítják a kulturális asszimilációt, és földrajzilag és szakmailag rendkívül mobilisak. Az áruk, szolgáltatások, tőke, munkaerő, menekültek, menedékkérők, valamint a transz- vagy szupranacionális kormányzás tekintetében a nyitott határokat választják. Nagymértékben támogatják a további európai integrációt, és inkább világpolgárként, mint nemzetállamokkal vagy helyi közösségekkel azonosítják magukat. A kozmopoliták a "nyitott határok" és a nemek és a szexuális irányultság tekintetében is az egyenlőség mellett döntenek. Úgy vélik, hogy a hagyományos nemi szerepeket le kell győzni, ami különösen a férfiak és nők közötti egyenlőség erőteljes támogatásában nyilvánul meg, de a nemileg semleges nyelv és oktatás preferálásában is. Hajlamosak azt hinni, hogy nem egy vagy két szexuális orientáció létezik, hanem egy egész sokféleség, és ezért támogatják a szexuális kisebbségek egyenlő jogait a meglegházasság, a homoszexuális párok örökbefogadási jogai és az uniszex nyilvános WC-k formájában, hogy csak néhányat említsünk a közelmúltbeli vitákban felvetett kérdések közül. A kozmopoliták általában a globalizáció nyertesei gazdasági és szociokulturális szempontból.

A kommunitáriusok számos ellentétes tulajdonságot mutatnak. Kevésbé képzettek, alacsonyabb a jövedelmük, kevésbé mobilisak, kevesebb emberi és kulturális tőkével rendelkeznek, és szakmailag kevésbé mobilisak szülőföldjükön kívül. Elutasítják a multikulturalizmust és euroszeptikusak. A kommunitáriusok a nemi identitás és a szexuális kisebbségek tekintetében is inkább a hagyományos "határokat" részesítik előnyben. Gyakran támogatják a hagyományos nemi szerepeket, és elutasítják a nem bináris nemi rendszer gondolatát. Jellemzően ellenzik a szexuális kisebbségek jogainak kiterjesztését, hangsúlyozva, hogy a hagyományos szexuális identitásokat meg kell különböztetni a következőktől

más szexuális orientációk.²⁴ Röviden, a komunitáriusok általában a globalizáció vesztesei, sőt, racionális érdekeik fűződnek a nemzetállam és annak a határok lezárására és ellenőrzésére irányuló képességének megerősítéséhez (Merkel és Zürn hamarosan 2019.).

Ezek ideális-típusos konstrukciók. A valóságban sok egyén nem rendelkezik mindezekkel a jellemzőkkel. Minél többen vannak azonban, annál inkább azonosítható ez a két tábor a kettészakadás pólusaként. Minél nagyobbak a táborok, annál nagyobb az ösztönzés a politikai vállalkozók számára, hogy egy ilyen hasadás mentén mozgósítsanak. Van tehát egy kezdeti *kereslet* az új politikai ajánlatok iránt; a politikai vállalkozók új vagy régi szervezeteken (pártokon) keresztül új programajánlatokat *szállítanak*. A politikai kereslet és kínálat kölcsönösen erősítik egymást. Felmerül tehát a kérdés, hogy volt-e eleve ilyen társadalmi kereslet az illiberális vagy populista- illiberális programkínálat iránt, és ha igen, miért van ez így.

A Bertelsmann Alapítvány és a berlini Társadalomtudományi Központ (WZB) legújabb tanulmánya a német társadalom populista potenciálját vizsgálta a személyek 3400 megkérdezésével. A tanulmány *többek között* megállapította, hogy növekszik a "centrum populizmusa", amely egyre fogékonyabb a jobboldal, vagyis az "Alternative für Deutschland" (AFD) programadó ajánlataira (lásd Vehrkamp és Merkel 2018).

További kutatási igények

Általános hipotézisünk az, hogy a gazdasági és kulturális globalizáció az alacsony iskolai végzettségű és bizonytalan szociális és szakmai körülmények között élő potenciális közösségi polgárok körében a renacionalizáció, a szociális védelem, az elidegenedés elleni biztonság és a "Leitkultur" újbóli megerősítése iránti igényt ösztönözte. De ennél többet kell tudnunk:

- Mi számít jobban - a gazdasági vagy a kulturális okok?
- Milyen szerepet játszik az oktatás a közösségi vagy kozmopolita pozicionálásban?
- Mi erősíti a két tábor közötti szakadékot?
- Mekkora a két tábor a különböző országokban?
- Igaza van-e Pippa Norrisnak és Ron Inglehartnak, amikor azt állítják, hogy mindenekelőtt a kulturális megosztottság volt a legfontosabb (lásd még Inglehart and Norris 2016). Azok, akik a gazdasági és kulturális globalizáció veszteségeinek tekintik magukat, szintén nem találták magukat képviselve a közbeszédben, ahol - legalábbis Nyugat-Európában - a kozmopoliták kulturális hegemóniát alakítottak ki.

3 Makroszint: A demokratikus rendszer politikai kihívásai

A demokráciát érintő kihívásokat és azok hatását gyakran szétszórt és töredékes empirikus elemzésekben elemezték, rendszerszintű perspektíva nélkül, vagy inkább elméleti elemzésekben, elszórt empirikus hivatkozásokkal (pl. Della Porta 2013; Mounk 2018); néha még nagy ívű állításokkal is, kevés empirikus bizonyítékkal. Mindkettő a maga nemében legitím tudományos vállalkozás. Azonban vagy szilárd empirikus bizonyítékokkal kell alátámasztani őket, vagy pedig kombinálni kell őket, és olyan elméletileg kidolgozott koncepcióval kell őket irányítani, amely megmagyarázza a demokrácia releváns intézményeinek, eljárásainak és szereplőinek egymásrataltságát (az EU vagy az OECD-országok első, szisztematikusabb elemzését lásd Merkel és Kneip (2018).

²⁴ Ennek ellenére egyes RWP-k, mint például a holland Szabadságpárt (PVV), a franciaországi Nemzeti Front vagy akár a németországi AfD, nyitottabbá váltak a szexuális identitás tekintetében, és ismert homoszexuálisokat vettek be a vezetőségükbe, miközben ezt a nyitottságot az iszlám feltételezett intoleranciájával szemben

állították be (Kim 2017).

A politika
felülvizsgálat
a

A "beágyazott demokrácia" koncepciója vagy a mikro-, mezo- és makroelemzések főbb kihívásainak alapos elemzése irányt mutathat egy ilyen átfogó szemléletnek.

Itt szeretnénk néhány nagyon fontos példát mondani a demokráciát érintő főbb kihívásokra és azok megfigyelhető hatására a demokrácia működésére. Ezek a példák korántsem teljesebbek vagy kellően kutatók.

2031 Mennyire veszélyes a jobboldali populizmus a liberális demokráciára?²⁵

Már korábban is érveltünk amellett, hogy az RWP-k gyakran indítanak illiberális támadást a demokrácia liberális dimenziója ellen. A fejlett demokráciák "hiperliberális" elemei ellen a demokrácia másik dimenziója, az egyszerű többségi értelemben vett "népszuverenitás" alapján érvelnek. A választási többség elnyerése legitímálja a kormányt arra, hogy ezen az alapon kormányozzon, még a liberális egyéni vagy csoportjogokkal szemben is.

Az "illiberális demokrácia" - eredetileg Fareed Zakaria (1997) által megalkotott kifejezés, amelyet Wolfgang Merkel és munkatársai (Merkel 2004) a "hibás demokrácia" egyik altípusaként vezettek be a politikatudományi szakirodalomba és a rendszerkutatásba - legkésőbb Orbán Viktor egyik ismert beszédében kijelentette, hogy Magyarországon "az új állam, amelyet építünk, illiberális állam, nem liberális állam"²⁶. Orbán illiberális projektje - más példák mellett - újabb vitákat váltott ki a liberalizmus és a demokrácia viszonyáról. Jan-Werner Müller (2016) többször is amellett érvelt, hogy az "illiberális demokrácia" címke nem megfelelő egy olyan rendszer leírására, amely a valóságban illiberális és antidemokratikus; szerinte a fékek és ellensúlyok, valamint a jogállamiság szisztematikus lebontását nem csupán a liberalizmus, hanem a demokrácia mint olyan alapjai elleni támadásként kell értelmezni. Ebből a szempontból az olyan "csökkentett altípusok", mint az illiberális demokrácia vagy az "irányított demokrácia" (Putyin Oroszországának leírására) elterjedése a társadalomtudományi diskurzusban mélyen problematikusnak tekinthető, amennyiben olyan többé-kevésbé autoriter rezsimök önreprezentációját reprodukálják, amelyek természetesen demokratikusnak szeretnének lenni, de komoly elemzés alapján aligha sorolhatók ide. Mindazonáltal amellett érvelünk, hogy az RWP-rezsimeket egyszerűen nem demokratikusnak vagy tekintélyelvűnek bélyegezve, Putyin "irányított (nem)demokráciájához" hasonlóan, nem tudjuk megragadni e rezsimök eltérő jellegét. Az illiberális demokráciák nem egyszerűen autoriter rezsimök; ezek a demokrácia "csökkentett altípusai" (Collier és Levitsky 1997), amelyek az egyéni jogok, a csoportjogok és a jogállamiság liberális dimenzióját erodálják azzal, hogy a politikai többségben kifejeződő "népszuverenitás" felülírja az egyéni jogokat. Szélsőséges esetekben ez "a többség zsarnokságához" vezethet, amelytől már Alexis de Tocqueville is figyelmeztetett bennünket "Demokrácia Amerikában" című könyvében (1835).

A liberalizmus és a demokrácia kapcsolatának egy másik megközelítési módja Chantal Mouffe (2000; 2005) és mások szerint az, hogy a liberális demokráciát két olyan logika esetleges artikulációjának tekintjük, amelyek végső soron összeegyeztethetetlenek egymással: a liberalizmus az egyéni szabadságjogok és a jogállamiság védelmét, a demokrácia pedig a nép szuverenitása feletti küzdelmet jelenti. Ez nem azt jelenti, hogy a kettő soha nem működhet többé-kevésbé összhangban, hanem azt, hogy a diszharmónia mindig (újra) megjelenik egy bizonyos ponton, és hogy a harmónia nem a történelmileg "normális" állapot. Az elmúlt évtizedek valóban

²⁵ Köszönöm munkatársamnak, Seongcheol Kimnek a WZB-ben, hogy a legtöbb gondolatot és érvet ehhez a bekezdéshez adta.

kettős folyamatnak volt tanúja: egyrészt az OECD-országok közül sok demokrácia demokratizálódott az egyének és csoportok liberális jogainak megerősítésével. Másrészt számos ilyen ország hozzájárult a piacok liberalizációjához és deregulációjához. A demokratikusan megválasztott elitek elértéktelenedtek. A "liberális homlokzatot" (Streeck 2016) megtartották, de megfosztották a gazdasági ügyekben való érdemi demokratikus befolyástól. Ezt nevezik a különböző irányzatok teoretikusai (Jacques Rancière-től és Yannis Stavrakakistól Colin Crouchig) posztdemokráciának (lásd fentebb), ahol a gazdasági elitek diktátumai szisztematikusan előnyben részesülnek a demokratikus folyamatokkal szemben; Mouffe hasonló értelemben "posztpolitikáról" beszél, ahol a neoliberais gazdasági konszenzus tagadja a demokratikus konfliktusok szükségességét. Ebből a szempontból tehát a "demokrácia illiberalizációját" már régen megelőzte a liberalizmus de-demokratizálódása.

Mouffe kritikája a "poszt-politikáról" úgy értelmezhető, hogy az illiberális populizmus a posztdemokratikus liberalizmus *másaként* jelenik meg: bármennyire is úgy tűnik, hogy az előbbi reakció az utóbbira, mindkettő közös abban, hogy a liberalizmust és a demokráciát kijátsszák egymás ellen - a kisebbségi jogokat a népszuverenitás nevében támadják, vagy éppen fordítva, a gazdasági racionalitás nevében tagadják a népszuverenitás jelentőségét. Egy másik olvasat szerint a megfelelően demokratikus populizmus nem az egyéni és kisebbségi jogok és a jogállamiság terepén, hanem a gazdasági (neo)liberalizmus terepén száll szembe a liberalizmussal, annak a demokráciára gyakorolt mélyen problematikus hatásaival. Nem kell teljes mértékben osztani Mouffe "radikális demokráciájának" premisszáit. Ez a másfajta perspektíva azonban alternatív betekintést nyújt a számos OECD-országban megfigyelhető antiliberais reakciókba. Ez kulcsfontosságú következményekkel jár a "populizmus" mindenütt jelenlévő jelenségének megértésére.

Cas Mudde és Cristóbal Rovira Kaltwasser (2012) a populizmust a "demokratikus illiberalizmus" egyik formájaként értelmezi, amely veszélyt jelenthet vagy korrigálhatja a demokráciát; Margaret Canovan (2002) szerint a populizmus a demokrácia befogadó jellege és a népi ellenőrzéshez való közelsége közötti alapvető kompromisszumból ered (amit ő "demokratikus paradoxonnak" nevez). Mindezen megközelítések közös vonása, hogy az, hogy a populizmus az egyéni és kisebbségi jogokat vagy a gazdasági hatalmi elitet támadja-e, meghatározhatatlan: a populizmus ugyanúgy lehet a liberalizmus demokratizálódásával szembenálló erő is, nem pedig a demokrácia "illiberalizációjához" való hozzájárulás.

Kutatási igények

Lehetővé teszik-e a különböző elméleti megközelítések az RWP-k jelenségének sokoldalú megközelítését? Íme néhány példa arra, hogyan lehetne ezeket az elméleteket empirikus kutatási kérdésekké alakítani:

- Elég erős-e a demokrácia - vagy inkább a demokráciák mely típusai - ahhoz, hogy a populista kihívásokat produktívan átalakítsa olyan reformokká, amelyek választ adnak a bevett pártok által nyitva hagyott képviseleti résre, és depolarizálják a kozmopolita nyertesek és a kommunárius vesztesek között kialakuló szakadékot?
- Melyek lehetnek a legsikeresebb stratégiák erre?
  - ◊ Szisztematikusan megkülönböztethetjük a következőket: tiltás, elszigetelés, hatástalanítás, figyelmen kívül hagyás, kooptálás, elfogadás, koalírozás. Ma már mindegyik stratégiához elegendő számú esettel rendelkezünk számos kelet- és nyugat-európai országban. Ugyanakkor nincs szisztematikusan empirikus kutatás

e stratégiák kialakulásáról, megvalósításáról és következményeiről az RWP választási sikerére és a demokrácia egészének stabilitására és minőségére vonatkozóan.

- ◇ Jobbra tolódás és az RWP követeléseinek mérsékeltebb és konzervatívabb, a demokrácia szabályaival és kultúrájával összeegyeztethető módon történő újrafogalmazása?
- ◇ Figyelmen kívül hagyni a követeléseket és ragaszkodni ahhoz, hogy a (hiper)liberális politikának nincs demokratikus alternatívája?
- ◇ Megfosztani az RWP-eket attól a képességüktől, hogy ellenzéki tiltakozást mozgósítsanak azért, hogy bevonják őket a kormányzatba és "civilizálják" őket a kormányzati felelősség imperatívuszában?
- Milyen hatással vannak az RWP választási sikerei a nyugati konszolidált demokráciákra, illetve a keleti fiatal demokráciákra?
- Milyen hatásai vannak az RWP-knek, amikor ellenzékben vannak, és amikor kormányon vannak?
- Milyen hatása van az RWP-knek, ha junior vagy senior partnerek a kormánykoalíciókban?

Minden bizonnyal több empirikus kutatásra van szükségünk ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. Az RWP-kről tudjuk, hogy a választók túlnyomórészt férfiak, az átlag alatti iskolai végzettséggel és jövedelemmel. Nem tudjuk azonban, hogy ez hogyan változik az idő múlásával.

- Mi okozza az egyes országok közötti különbségeket, és mindenekelőtt milyen hatással vannak a demokráciára az ellenzéki és a kormánypártok?
- Ez hatással lehet az olyan érzékeny *politikákra*, mint a bevándorlás, a menekültkérdés vagy az európai integráció; vajon jobbra tolódnak-e ezeken a kritikus politikai területeken? Vajon ez az egyetlen módja annak, hogy a bevett pártok visszahódítsák az RWP-k által elvesztett politikai teret - az általános politikai koordináták jobbra tolódásával? De lesz hatása a politikára is.
- Hogyan változtatják meg a választási verseny fontos paramétereit az újratervezett választási programok? A változó dinamika nagyobb polarizációhoz és volatilitáshoz vezet-e? Megváltoztatják-e a bevett pártok koalíciós magatartását?
- Mi a helyzet a *politikával*? A kormánykoalíciókban domináns pártként mindig megkérdőjelezzük-e az igazságszolgáltatás függetlenségét? Használják-e a köz- és magánmédiát a "mainstream média" támadására? Milyen feltételek mellett vallanak kudarcot, és mikor járnak sikerrel?

Az illiberális demokrácia az egyetlen fenyegetés a liberális képviselői demokráciákra a nemzetállamok szintjén? ²⁷ A kozmopoliták által javasolt illiberális demokrácia ellenpárja nem egyszerűen a status quo liberális demokrácia, hanem a liberális "kozmoszpolitika demokrácia".

2032 Kozmoszpolitika demokrácia: Mennyire demokratikus?²⁸

A kozmoszpolitika az egyetemes jogok és a menekültekkel való szolidaritás kérdésében az erkölcsi felsőbbrendűsége tartanak igényt. De vajon a demokráciáról is ők rendelkeznek jobb felfogással? Bár a kozmoszpolitika elfogadják, hogy a demokrácia csak többszintű kormányzásként fogalmazható meg, úgy tűnik, hogy elsősorban a nemzetállamon kívüli demokráciáról elmélkednek, míg a nemzetállamon belüli demokrácia másodlagos érdeklődésre tart számot. A kozmoszpolitika demokrácia alapfogolata

²⁷ A későbbiekben megpróbáljuk majd a nemzetállami demokráciát integrálni a demokratikus kormányzás már létező, többszintű rendszerébe. Nem egyszerűen azzal fogunk érvelni, hogy egy ilyen többszintű rendszer a legdemokratikusabb válasz a XXI. század kihívásaira. Ez a különböző szintek közötti egyensúlytól függ, és attól,

hogy ez utóbbiak képesek-e elegendő demokratikus legitimitást felhalmozni anélkül, hogy egyrészt a nacionalizmus, másrészt a technokrácia csapdájába esnének.

28 Ez a fejezet intenzíven támaszkodik Merkel és Zürn (2019, megjelenés előtt) tanulmányára.

a nemzetközi intézmények demokratizálása (Held 1995; Zürn 1998), vagy ahogy Daniele Archibugi fogalmaz: "a demokrácia globalizálása, ugyanakkor a globalizáció demokratizálása" (2004, 434). A kozmopolita demokrácia "hét feltételezése" közül Archibugi a következő hármat emeli ki lényegesnek (ibid., 439):

- "A globális demokrácia nem csupán a demokrácia megvalósulása az egyes államokon belül.
- "A globalizáció erodálja az államok politikai autonómiáját, és ezáltal csorbítja az állami alapú demokrácia hatékonyságát.
- "Az érintettek közösségei releváns és egyre növekvő számú konkrét kérdésben nem feltétlenül esnek egybe az államok területi határaival."

A kozmopoliták a nemzetállami szuverenitási jogok nemzetközi szervezeteknek és nemzetek feletti rezsimeknek való átengedése mellett döntenek, ha nem is a demokratikus világkormány, a világparlament és a globális civil társadalom víziója mellett (lásd Archibugi és Held 1995; Keane 2003; Archibugi 2008). Az ENSZ-nek és az EU-nak történő hatáskör-átruházás, a szabadkereskedelmi megállapodások és az IMF, a világszintű klímakonferenciák és az euró-zóna fiskális uniója, a globális szintű erős emberi jogi rendszerek, valamint a globális újraelosztást lehetővé tevő intézmények mellett érvelnek. A nemzetállamon túli erős politikai intézmények mellett szóló kozmopolita érvelés két pilléren nyugszik: egy funkcionista és egy normatív pilléren. A funkcionalisták azzal érvelnek, hogy a mai világ annyira szorosan összekapcsolódik, hogy a növekvő számú transznacionális problémákat csak a nemzetállami szinten túl lehet hatékonyan megoldani. A nemzetállamnak - érvelésük szerint - meg kell békélnie azzal, hogy egy többszintű rendszerbe ágyazódik. A transznacionális cselekvés hatékonysága így az összevont és delegált szuverenitás indokává válik.

Ez a hatékonyságnövekedés azonban a demokratikus eljárások minőségének romlásával jár a részvétel, a tanácskozás és az átláthatóság tekintetében, amikor a döntéshozatali folyamat a nemzetállamon kívülre kerül. Ha a nemzetállami szuverenitási jogok nemzetek feletti rendszerekre vagy nemzetközi szervezetekre történő átruházása valóban hozzájárul a problémamegoldó képesség növeléséhez (pl. szabadkereskedelem, gazdasági jólét, éghajlatváltozás, emberi jogok, béke és biztonság), ami egyedül a demokratikus nemzetállami szinten nem érhető el, akkor meg kell kezdeni a normatív kompromisszumok és az empirikus kutatások megvitatását.

Kutatási igények

- Veszteséget szenvednek-e az olyan demokratikus javak, mint az egyenlő részvétel és képviselés, az egyértelmű elszámoltathatóság, az átláthatóság vagy a döntéshozók ellenőrzése?
- Mennyire relevánsak ezek a "demokratikus veszteségek"?
- Mekkora a hatékonyság és eredményesség növekedése nemzetek feletti szinten?
- Hogyan lehet igazolni ezeket a potenciális kompromisszumokat egyrészt a kimeneti legitimitás, másrészt a bemeneti vagy átviteli legitimitás között (Merkel és Kneip 2018)?

A globális kormányzással kapcsolatos tanulmányokban és a nemzetközi kapcsolatok területén elterjedt funkcionista perspektíva mellett a normatív irányultságú kozmopolita tudósok, mint Thomas Pogge (1992), Daniele Archibugi (2008) vagy David Held (2010) azt a demokratikus érvet hangsúlyozzák, hogy a politikai döntésekben azoknak, akiket érintenek, beleszólásuk kell, hogy legyen. Ezt a kongruencia-érvet Hans Kelsen (1925) alkotmányelméletirő tette kiemelkedővé a nemzetközi jogban. Újabb mind Dahl (1989), mind Habermas (1986) a demokratikus elv lényegének tekinti az érintettek beleszólási jogát. A múltban, különösen a huszadik században a demokratikus nemzetállam

jelentős mértékben valósággá tette ezt az egybeesést. A nemzetállam biztosította azt a burkot, amelyen belül a demokratikus elv intézményesülhetett. A globalizációval azonban a szoros

a nemzetállam és a demokratikus elv közötti kapcsolat meggyengült. Mivel a gazdasági és társadalmi tranzakciós tér egyre inkább túlmutat a nemzeti határokon, a politikai beavatkozásoknak és a demokratikus elvnek is globalizálódnia kell. A nemzetközi intézményeket tehát demokratizálni kell.

Bármennyire is erősnek tűnik a kozmopolita demokrácia elmélete normatív elveiben, gyenge abban, hogy ezeket az elveket konkrét eljárásokra és intézményekre fordítsa. Először is, bár igaz, hogy számos társadalmi, gazdasági és politikai tranzakciónak vannak határokat meghaladó hatásai, lehetetlennek vagy legalábbis nagyon önkényesnek tűnik annak a küszöbértéknek a meghatározása, hogy mekkora externáliák szükségesek ahhoz, hogy normatív módon a döntéshozatali hatalmat nemzetközi intézményekre ruhazzuk át (küszöbérték kérdése). Másodsor, még ha meg is állapodnánk a szükséges nemzetközi intézményekről, rendkívül nehéznek tűnik a megfelelő demokratikus folyamatok megszervezése globális szinten (megvalósíthatóság kérdése).

Tekintettel erre az összetettségre, az összetett, dinamikus ok-okozati viszonyok világában általában túl nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy kinek a döntései kit érintenek, ahhoz, hogy egy politikai rend racionális alapját képezze. Ha például az Amerikai Egyesült Államok úgy dönt, hogy növeli államadósságát, az szinte az egész világra kihat; ha az Európai Központi Bank (EKB) úgy dönt, hogy csökkenti a kamatlábakat és fellendíti az európai gazdaságokat, az számos más állam monetáris és költségvetési politikáját érinti az Európai Unión belül és kívül. Ha a kínai kormány úgy dönt, hogy befektet a számítástechnikába, az hatással lehet az indiai vagy a Szilícium-völgyi munkahelyekre. Az ilyen externáliák azonban nem adnak automatikusan jogot arra, hogy együtt döntsünk az USA, az EU vagy Kína gazdaságpolitikájáról.

Ez felveti azt a kérdést, hogy mely intézmények dönthetnek jogszerűen arról, hogy egy nemzeti döntés határokon átnyúlóan kit "érint", és ki az érdekeltek határokon átnyúló közössége. Továbbá, hogyan legitimálható egy ilyen intézmény, amely a küszöbértékű döntéseket hozza? De még ha ezeket a kérdéseket meg is lehetne oldani, akkor is felmerül egy sor olyan, a döntéshozatal eljárási kérdéseivel kapcsolatos utóprobléma, amelyek további átgondolást és empirikus kutatást igényelnek:

- A többi országnak ugyanolyan súllyal kellene rendelkeznie a döntéshozatalban, mint az eredeti döntést hozó országnak?
- Mely intézményeknek kell döntenüik, és milyen eljárások szerint? Csak a vezetők dönthetnek együtt?
- Lesz-e joga a parlamentnek ellenőrizni a vezetőket?
- Mi a helyzet az emberek részvételével ezekben a döntésekben?

Ezek megoldatlan és gyakorlatilag megoldhatatlan normatív és eljárási kérdések, amelyek azt mutatják, hogy a "kongruencia elve" vagy az "érdekeltek" és képviselőik meghatározása nem könnyen ültethető át a nemzetközi politikaalkotás eljárási gyakorlatába. A transznacionális érdekeltek demokráciája normatív szempontból meggyőző lehet, de amíg az eljárási kérdések megoldatlanok és megoldhatatlanok, fennáll a veszélye, hogy reális politikai projekt helyett absztrakt és utópisztikus vízió marad.

A demokrácia nemzetek feletti kiterjesztése demokratikus költségekkel jár. Minél nagyobbak és bonyolultabbak a politikai terek, annál kevésbé képesek demokratikusan kormányozni őket, ahogyan Robert Dahl (1989, 213ff.) érvel. Dahl megállapította: "a nemzetközi rendszer a demokrácia minden ésszerű küszöbértéke alatt marad" (Dahl 1998, 21). A demokrácia szempontjából központi jelentőségű eljárások, mint például az

állampolgárok egyenlő részvétele, a politikai döntések átláthatósága és kiszámíthatósága, a törvényhozás felügyelete, vagy a hatalom vertikális és horizontális ellenőrzése valóban sokkal kevésbé meggyőzően valósítható meg a nemzetállamon kívül, mint azon belül. Ó

minden kozmopolita elképzelés ellen érvel: "Ahogyan a nemzeti állam kialakulása csökkentette a helyi lakosok azon képességét, hogy a számukra fontos ügyek felett a helyi önkormányzatokon keresztül gyakoroljanak ellenőrzést, úgy a transznacionális tevékenységek és döntések elterjedése csökkenti egy ország polgárainak azon képességét, hogy a számukra létfontosságú ügyek felett a nemzeti kormányzaton keresztül gyakoroljanak ellenőrzést" (Dahl 319).1989,

A kozmopoliták kétségbe vonják, hogy a demokráciának vannak olyan szükséges feltételei, mint az etnikai és kulturális homogenitás, a korlátozott méret, a gazdasági fejlettség vagy az államiság. Sőt, azzal érvelnek, hogy a fogalom szoros értelmében nincs szükségszerű feltétel, és hogy a politikai közösségek társadalmilag konstruáltak és idővel változnak. Ráadásul a nemzeti hovatartozás eszméjét maga is a nemzeti elitek konstruálták a tizenharmadik és tizenkilencedik században.

Bár a kozmopoliták nem tagadják, hogy a globális demokratikus politikai berendezkedés számos empirikus előfeltétele még nem teljesült, gyakran azt állítják, hogy az e tekintetben bekövetkezett legfontosabb fejlemények idővel még távolabb kerülnek a demokratikus nemzetállamok modelljétől.

A kozmopoliták legalábbis implicit módon hangsúlyozzák a demokratikus döntéshozatal liberális elemeit, azaz az egyéni jogok védelmének szükségességét, a jogállamiságot, a jobb érv erejét és így tovább. Azt azonban figyelmen kívül hagyják, hogy a nemzetközi intézmények a végrehajtó hatalmat privilegizálják a törvényhozókkal szemben, és ezzel károsítják a hatalom kialakult megosztottságát (lásd Zürn 2000). Ezzel úgy tűnik, hogy a demokráciának egy olyan változatát részesítik előnyben, amely leértékeli a választások, a pártok és a parlamentek szerepét, miközben a nem többségi intézmények és a végrehajtók szerepét hangsúlyozza. A demokráciának ez az implicit felfogása hajlamos megerősíteni a kozmopoliták elitista elfogultságát.

Sok kozmopolitikus számára a többszintű döntéshozatal elkerülhetetlenségének funkcionalista kártyája amúgy is hajlamos a demokrácia elvesztése miatti normatív aggodalmakat felülmúlni. Azt azonban még nem lehet bizonyítani, hogy az ENSZ, az IMF, a G7, a G20 vagy akár az EU döntései különösen hatékonyak és eredményesek lennének. Ez nem azt jelenti, hogy a nemzetközi intézmények egyáltalán nem hatékonyak. A 2007-es nagy pénzügyi válság idején és az azt követő években az IMF-fel és más nemzetközi ügynökségekkel folytatott koordinációjuk hozzájárult a válság negatív következményeinek megfékezéséhez. Ugyanakkor számos nemzetközi intézmény nem hoz erős szabályozást, és a tagállamok gyakran nem hajtják végre a nemzetközi szabályokat. Egyértelmű és nagyon friss példa erre az, hogy több uniós tagállam nem volt hajlandó eleget tenni a menekültek EU-n belüli elosztásáról szóló közös döntésnek. Ezt a visszautasítást e tagállamok lakosságának többsége támogatta. Ezek egyértelmű figyelmeztető jelek a regionális túlterjeszkedés és a nemzetállamon túli kormányzás kockázataira. A legrosszabb forgatókönyv az lenne, ha a túlterhelt regionális vagy nemzetek feletti rendszerek egyszerre mutatnának antidemokratikus eljárásokat, valamint kisebb hatékonyságot és eredményességet. A kozmopolitáknak legalábbis tisztában kell lenniük azzal, hogy nem minden országcsoportot vagy szakpolitikai területet lehet egyformán hatékonyan és demokratikusan kormányozni a nemzetállamon túl. Ami igaz lehet az éghajlatváltozással kapcsolatos politikára, az nem biztos, hogy igaz a migrációra vagy a szociálpolitikára. Ami működhet egy meglehetősen homogén országcsoportban, mint például a korábbi EU-15, nem biztos, hogy működik egy heterogén 28 tagú Unióban vagy egy különböző politikai rendszerekkel és eltérő érdekekkel rendelkező, erős államokból álló laza klubban, mint a G20. Ez arra is készítené, hogy megkérdőjelezzük a viszonylag homogén EU mint a kozmopolita

kormányzás modellje fogalmát. Mindazonáltal egyet lehet érteni a kozmopolita érveléssel, miszerint az egyes államok autonómiája a kulcsfontosságú politikák meghatározásában csökken, bár a kisebb államok esetében nagyobb mértékben, mint a nagyobbaknál.

nagyobb országok. A kozmopoliták azonban túl gyakran értelmezik ezt az elmúlt három évtized fejlődését vas törvényként és lehetőségként, hogy a politikai valóságban és az emberek tudatában egyaránt szétfeszítsék a szűk határokat. Ráadásul a legtöbb kozmopolita elméletalkotó nem hajlamos mélyen elgondolkodni azon, hogy mit lehet és kell megmenteni a nemzetállami demokráciából a demokrácia érdekében. Nem annyira a hazai, mint inkább a globális igazságosságról és demokráciáról gondolkodnak. Ez egy elitista beállítottságra utal, és arra, hogy nem figyelnek oda a nyugati nemzetállamokon belül a kevésbé képzett és alacsonyabb osztályba tartozó emberek érdekeire és aggodalmaira, akik félnek a határok nélküli kormányzástól. Ebben az értelemben a kozmopolita teoretikusok hozzájárulhatnak az elit és a tömegek közötti szakadék erősödéséhez, és termékeny diszkurzív talajt biztosíthatnak az RWP-k számára.

204 kapitalizmus mint a demokrácia kihívása

A huszadik század végére a kapitalizmus és a demokrácia bizonyult a legsikeresebb gazdasági és politikai rendnek. A demokrácia terjedése a múlt század utolsó negyedében lenyűgöző volt. A demokrácia sikere azonban elhalványul a kapitalizmus világméretű robbanásszerű terjeszkedése mellett. A kapitalizmus bebizonyította, hogy képes együtt élni autokratikus és demokratikus rendszerekkel az USA-tól Svédorszáig, Oroszországtól Kínáig. Ami a demokráciára vonatkozik, az a kapitalizmusra is érvényes: valójában nem szabadna egyes számot használnunk, hanem demokráciák és kapitalizmusok sokféleségéről kellene beszélnünk (*többek között* Hall és Soskice 2001). A kapitalizmusok valamennyi típusát nem tudjuk itt tárgyalni (lásd Nölke 2013). Fő érveink kedvéért inkább egyfajta átlagos kapitalizmus-típusra utalhatunk, ahogyan az OECD-világon belül a társadalmilag jobban beágyazott jóléti kapitalizmusból (1945-1970-es évek) a deregulált pénzügyi kapitalizmus egy kevésbé beágyazott formájává alakult át (*többek között* Crouch 2011; Piketty 2013; Streeck 2013; Merkel 2018b). A pénzügyi kapitalizmust azzal vádolják, hogy növeli a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket, lebontja a jóléti állapotot, erősíti a globális cégeket, és korlátozza az államok gazdaságirányítási képességét. Nem utolsósorban a legutóbbi, 2008-tól kezdődő pénzügyi válság és az euróválság megrendítette a kapitalizmus és a demokrácia egymást kiegészítő jellegébe vetett szilárd hitet. Fel kell tenni a kérdést: mennyire összeegyeztethető a kapitalista és a demokratikus rend, vagy mennyire mélyen gyökerezik a kapitalizmus és a demokrácia összeegyeztethetlensége az OECD-világban (Merkel 2018b)?

204A kapitalizmus 1 sikere mint kihívás

A pénzügyi kapitalizmus felbomlasztotta a demokrácia és a szociális jólét békés együttélését a háború utáni első három évtizedben. Az 1970-es évektől kezdve a kapitalizmus olyan módon alakult át, amely megkérdőjelezte ezt a gyümölcsöző együttélést. A neoliberalizmus, a dereguláció és a globalizáció felé fordulás, valamint a finanszírozás térnyerése jelentősen hozzájárult ezekhez a változásokhoz (lásd *többek között* Stiglitz 2002; Harvey 2007; Crouch 2011; Streeck 2013; 2016; Kocka és Merkel 2015). Ezek együttesen azonban aláásták a demokrácia két alapelvét: először is azt a demokratikus alapelvet, hogy tekintélyt parancsoló döntéseket csak azok hozhatnak, akiket alkotmányos-demokratikus normák legitimálnak; másodsor pedig a politikai egyenlőség elvét, amelyet a társadalmi-gazdasági erőforrások polgárok közötti aszimmetrikus eloszlása egyre inkább erodált, nagyrészt az alsóbb rétegek hátrányára. Minél inkább előrehalad a gazdasági denacionalizáció, és minél inkább kiszakad a kapitalizmus a társadalmi beágyazottságából, és deregulált neoliberális pénzügyi

kapitalizmussá alakul, annál negatívabbak a demokrácia megfelelő működésére gyakorolt hatások. Röviden négy fő negatív hatást fogunk ismertetni.

1. A növekvő társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség aszimmetrikus politikai részvételhez vezet. A gazdasági egyenlőtlenség társadalmi, majd gyorsan politikai egyenlőtlenséggé alakul. A választási részvétel Nyugat-Európában csökken, Kelet-Európában pedig egészen drámai mértékben (lásd a 2.1.3. fejezetet). Az olyan általános nemzeti választások, amelyeken a választópolgároknak csak egy 50százaléka (vagy még kevesebb) vesz részt, rendkívül problematikusak. Ráadásul empirikus tanulmányok azt mutatják, hogy a szavazástól tartózkodók túlnyomó többsége a politikai részvétel más formáiban sem vesz részt (Przeworski 2010). Bernard Manin (1997, 222ff.) joggal nevezte ezt "a nézők demokráciájának".

A demokráciaelméletnek nem a részvételi arányok önmagukban jelentenek döntő problémát, hanem az azokból fakadó társadalmi szelektivitás. Minél alacsonyabb a választási részvétel, annál nagyobb a társadalmi kirekesztés. Empirikus bizonyítékok igazolják, hogy az alsóbb társadalmi rétegek azok, akik a politikai kilépés lehetőségét választják, míg a közép- és felsőbb osztályok azok, akik maradnak²⁹. Az amerikai állampolgárok körében például a 100 000 USD-t meghaladó éves háztartási rendelkezésre álló jövedelemmel rendelkezők 80 százaléka állítja, hogy szavaz, míg a 15 000 USD vagy annál kevesebb háztartási jövedelemmel rendelkezőknek csak 33 százaléka állítja, hogy szavaz (Bonica et al. 2013, 111). Egyre több bizonyíték mutatja, hogy az alsóbb osztályok kirekesztettségének amerikai tünetei egyre inkább érvényesülnek az európai társadalmak kontextusában (Schäfer 2015; Weßels 2018). A választói demosz kiegyensúlyozatlan: A középosztályok dominanciája növekszik, az alsóbb osztályok részvétele pedig folyamatosan csökken. Az alsó osztály egyre inkább önmaga zárja ki magát a politikai részvételtől: "A szavazás a felső jövedelmek javára billenti a politikai mérleg nyelvét" (Weßels 2018).

A részvétel és a képviselet közötti különbség az elmúlt évtizedben szinte valamennyi OECD-országban nőtt. Az alsóbb társadalmi osztályok polgárai kevésbé vesznek részt a politikában, mint más társadalmi osztályok, ami negatív következményekkel jár az érdekképviseletükre nézve. Parlamenti tanulmányok azt mutatják, hogy az "alsó harmad" preferenciái kevésbé vannak képviselve a parlamentben, mint a társadalom "felső harmadának" preferenciái (Lehmann et al. 2018).

2. A választások egyre kevésbé képesek megállítani a növekvő társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket. Az osztályorientált gazdasági szavazás eszméjét figyelembe véve azt lehetne állítani, hogy a medián alatti jövedelemmel rendelkező választók többsége az újraelosztásért küzdő politikai pártokra szavazna. Ezáltal a demokrácia eszközt kapna a súlyos társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek ellensúlyozására. De miért vallott kudarcot ez a mechanizmus az elmúlt évtizedekben? Az egyik okot már említettük: Az alsóbb rétegek egyre inkább otthon maradnak a választások napján. Ráadásul a szavazatmaximalizáló pártok kísértésbe esnek, hogy az alsóbb osztályokat mint potenciális szavazókat, akiket meg lehet nyerni, elhagyják. A szociáldemokrata és más baloldali gyűjtőpártok néha még mindig azt állítják, hogy pártprogramjukban ezen osztályok érdekeit képviselik. Ez azonban gyakran csak a párt "társadalmi igazságosság" imázsának megőrzése érdekében tett szájalás, nem pedig valódi kísérlet a politikailag apatikus és közömbös alsóbb osztályok mozgósítására. Azok a baloldali pártok, amelyek hivatalba lépve az alsóbb osztályok helyzetének javítását célzó politikákat kívánnak elfogadni - több oktatás, minimálbér, a jóléti állam fenntartása, a magasabb jövedelmek megadóztatása az állami bevételek növelése érdekében -, a befektetők fenyegetéseivel szembesülnek (Merkel et al. 2008). A fő fenyegetés ezen osztályok részéről a tőke és a befektetések külföldre történő áthelyezése. A kapitalizmus finanszírozása és a pénzügyi tőke nemzeti határokon át történő mozgatásának immár könnyebbé vált lehetősége sebezhetővé tette a demokratikus államot.

---

29 Arra a kérdésre, hogy szavazatuk vagy politikai részvételük befolyásolja-e a politikai döntéshozatalt, a németországi alsóosztálybeli polgárok több mint kétharmada nemmel válaszol. Ugyanerre a kérdésre a középosztálybeli polgárok több mint kétharmada határozottan igennel válaszol, és azt állítja, hogy a szavazatuknak van hatása (Merkel és Petring 2012).

A baloldali pártok esetében ez gyorsan érdekellentétet eredményez. Ha a befektetők elkezdik külföldre helyezni a befektetéseiket, az munkahelyekbe kerül, és alacsonyabb gazdasági növekedést, kevesebb állami bevételt, kevesebb szociális beruházást és végső soron kevesebb szavazatot eredményez. A gazdaság- és munkaerő-piaci politikával összefüggésben sok szociáldemokrata párt engedett az elmúlt két évtized neoliberális globalizációs diskurzusának. Az újraelosztás kérdései így elvesztették fő szószólójukat a politikai színtéren.

A sikertelen *gazdasági szavazás* nem az egyetlen magyarázat a választói magatartásra. A kulturális konfliktusok az elmúlt két évtizedben egyre inkább meghatározzák a választási preferenciákat. Ez utóbbiak lehetnek vallási vagy etnikai jellegűek. Különösen az alsó (közép)osztályok (főként a férfiak) fogékonyak az autoriter, idegengyűlölő és etnocentrikus politikára (lásd a 2.2.3. fejezetet).

A huszadik század első háromnegyedében a választójog az alsóbb osztályok számára "papírpénzzé" vált (Przeworski 1986). A forradalom utáni munkásosztály a választójogát arra használta fel, hogy a baloldali (többnyire reformista szociáldemokrata) pártok megválasztásával megszelídítse és társadalmilag megszilárdítsa a kapitalizmust, és sikeresen megteremtse a munkavállalói jogokat, a progresszív adórendszert és a jóléti állam kiterjesztését. Ez a tendencia azonban megállt, sőt az 1970-es években megfordult.³⁰ A felülről lefelé történő újraelosztás szempontjából ezek a *papírkövek* elvesztették hatékonyságukat, és helyette *papírtigrisekké* váltak. Az 1970-es évek óta a demokratikus választások már nem tudták megállítani az egyenlőtlenség növekedését, amelynek következtében a gazdagok egyre gazdagabbak, a szegények és az alsóbb osztályok pedig továbbra is a társadalmi mozdulatlanságban rekedtek (többek között Piketty 2013).

3. Az állam sebezhetőbbé válik

A FESSUD-projekt rámutat arra, hogy az 1970-es évek végétől és az 1980-as évek elejétől kezdve kialakult, a pénzügyek által dominált kapitalizmus a nemzeti és nemzetközi pénzügyi rendszer deregulációjában és a részvényesközpontú vállalatirányítási rendszerre való áttérésben gyökerezik. Az új rendszerhez tartoznak még más szempontok is, mint például a munkaerő-piaci deregulációk (beleértve a szakszervezetek gyengítésére irányuló politikákat), a világméretű teljesen szabad kereskedelem célja, a multinacionális vállalatok növekvő szabadsága és hatalma, valamint a korábban állami funkciók privatizációja. A másodlagos jelzálogpiaci válság és a nagy recesszió után végrehajtott reformok nem teljesen elegendőek a fennálló rendszer mélyen gyökerező problémáinak leküzdéséhez. A pénzügyi rendszer reformjai nem befolyásolták érdemben az árnyékbankrendszer működését, és a pénzügyi rendszer alapvető strukturái sem változtak meg. A nemzetközi pénzügyi rendszer és a részvényesközpontú vállalatirányítási rendszer is nagyrészt megmenekült a reformoktól. A kormányok és a nemzetközi intézmények további munkaerő-piaci deregulációkat fontolgatnak (Herr 2016).

Továbbá a kapitalizmus finanszírozása növelte az állam sebezhetőségét a bankokkal, a fedezeti alapokkal, a globális cégekkel és a nagybefektetőkkel szemben. Az elmúlt két-három évtizedben minden OECD-országban megváltoztatta a kapitalizmust, valamint a tőke és az állam közötti kapcsolatot. Heires és Nölke (2013, 248) a finanszírozást olyan folyamatként határozza meg, amely a pénzügyi piacok deregulációját követeli meg, megszünteti a nemzeti határokat, és megkönnyíti az olyan új "pénzügyi termékek" bevezetését, mint a származékos termékek és az adóssághitelezettségek. Ez hozta létre a fedezeti és nyugdíjalapok, valamint más "intézményi befektetők" felemelkedését. A

részvényesi érték ideológiája a befektetési döntések elsődleges kritériumává vált.

---

30 A nem angolszász országokban ez a váltás nem a jóléti állam leépítésével történt, hanem a vállalkozások és a tehetősebbek javát szolgáló adó- és jövedelempolitika révén.

A finanszírozás nemcsak az ipari termelés függőségét növelte a pénzügyi iparágtól, hanem az állam és a társadalom függőségét is a pénzügyi tőkétől. A kormányokon belül a pénzügyi érdekek és ellenőrzés egyre inkább beágyazódtak olyan intézményekbe és intézményesített struktúrákba, amelyeket általában úgy képzelnek el, mint amelyek pénzügyi kényszerüket kényszerítenek ki, és a demokratikus részvétel alternatív formáinak erodálását jelentik.

³¹ Akár szándékosan, akár akaratlanul, a demokratikus államok a pénzügyi piacok fokozatos deregulációjával kiherélték magukat, ami a neoliberais piaci szabályok, az úgynevezett washingtoni konszenzus (1989) kialakításában csúcspontot ért el. A 2008-ban kezdődött pénzügyi és euróválság különösen láthatóvá tette az állami intézmények meggyengült helyzetét. Sok kormány úgy érezte, hogy kénytelen követni a bankok önszegélykiáltását, amelyek azt állították, hogy "túl nagyok ahhoz, hogy csődbe menjenek" (legalábbis Európában³²). Az, hogy az adófizetők állták a számlát, újabb bizonyítéka annak, hogy a pénzügyi kapitalizmus felhatalmazást kapott arra, hogy olyan politikákat kényszerítsen az államra és a társadalomra, amelyek alulról felfelé történő újraelosztáshoz vezetnek, mind a gazdasági siker, mind a válság idején (többek között Streeck 2013; 2016).

A befektetések nemzetközi felfutása, a nemzeti pártok versenye és a neoliberais gazdasági dogmák kombinációja a kormányzó pártok között "a piac felszabadulásához vezetett a tömegdemokrácia alól" (Streeck 2013, 77). Ha ezt a folyamatot nem sikerül megállítani, a kapitalizmusnak és a demokráciának előbb-utóbb szét kell válnia (ibid., 235). A piacok deregulációja megterhelte a kapitalizmus és a demokrácia összeegyeztethetőségét, és láthatóbbá tette összeférhetetlenségüket. A kapitalizmus és a demokrácia közötti szakadék nagyobb lett, mint a huszadik század bármelyik demokratikus időszakában. Az állam nem vált proaktívabb szabályozó erővé annak ellenére, hogy a pénzügyi szektor okozta a pénzügyi válságot. Ez a demokratikus kormányok objektív tehetetlenségét és szubjektív cselekvési hajlandóságának hiányát mutatja a finanszírozás idején. Angela Merkel, Németország jelenlegi kancellárja meglehetősen nyíltan (és valószínűleg akaratlanul) rávilágított erre, amikor kijelentette, hogy a "piackonform demokrácia" az, amire törekednünk kell. Szigorúan demokratikus szempontból szólva az érvelés fordítva lenne: Nem a "piackonform demokráciára", hanem a "demokrácia-konform kapitalizmusra" kellene törekednünk.

Ahelyett, hogy ismét a "posztkapitalizmusról" álmodoznánk (Mason 2015), inkább azon kellene elgondolkodnunk, hogy milyen lehetne egy "demokráciát konformizáló kapitalizmus". Ehhez további elméleti kidolgozásra és összehasonlító empirikus kutatásokra van szükség a különböző típusú kapitalizmusokkal kapcsolatos különböző tapasztalatokról és azok demokráciára gyakorolt eltérő hatásairól.

4. A globalizáció a politikai döntéshozatalt a parlamenttől a végrehajtó hatalomhoz helyezi át A pénzügyi kapitalizmus jellemzői a globalizáció korában a pénzügyi tranzakciók sebessége, volumene, összetettsége és kiterjedése. Ezzel szemben a parlamenteket mindig is korlátozta területi hatályuk és a törvények előkészítéséhez, megvitatásához és elfogadásához szükséges idő. A digitalizált, számítógépesített pénzügyi áramlások korában a nagyszabású pénzügyi tranzakciók a másodperc töredékét veszik igénybe. William Scheuerman amerikai politológus (2004) általánosságban a "sebesség birodalmáról" beszél. A politika és a gazdaság, a demokratikus állami döntések és a magángazdasági tranzakciók "deszinkronizációja" következett be. Naivitás lenne azt feltételezni, hogy bármilyen politikai döntés lépést tudna tartani a pénzügyi tranzakciók sebességével. Mégis mind *a demosz*, mind a globális elit hallgatólagosan és kifejezetten gyorsabb politikai döntéshozatalt követel. Ennek legfrissebb példája a következőkben

mutatkozott meg

---

31 Financializáció, gazdaság, társadalom és fenntartható fejlődés: Egy áttekintés. FESSUD Working Paper Series No206.

32 Az USA kormánya jobban követte a szabad piac kapitalista szabályait, amikor több bank csődjét engedte meg, mint az európai kormányok.

az európai kormányok 2008 óta folytatott politikai diskurzusát és intézkedéseit. A gyorsabb politikai döntéshozatal iránti igény a válság idején egy sajátos demokratikus paradoxont mutat be: A messzemenő válságdöntések gyakran jelentős jóléti és újraelosztási következményekkel járnak. Emiatt különösen ezek a döntések igénylik a megbízható demokratikus bemeneti legitimitációt (Enderlein 7332013,720,; Kneip és Merkel 2018). Az objektív vagy feltételezett időkorlátok azonban jellemzően technokrata-végrehajtó döntéshozatalt eredményeznek, vékony demokratikus bemeneti legitimitációval.

204 A kapitalizmus 2kudarca mint kihívás

A "késő kapitalizmus" és a "demokratikus állam" válságával foglalkozó neomarxista irodalom az 1970-es évek elejétől (többek között Offe 1972; Habermas 1973; O'Connor 1973) a gazdasági válságokat a demokrácia válságainak kiváltó okának tekintette, amelyek a fiskális állam válságához vezethetnek, strukturális problémákat okozhatnak a demokratikus-adminisztratív apparátus számára, vagy a gazdasági, politikai és társadalmi rendszer katasztrofális legitimitációs válságához vezethetnek. A legfrissebb és legradikálisabb álláspontot Paul Mason munkásságában találjuk, aki szinte klasszikus marxi perspektívából látja a kapitalizmus végső összeomlását, és a "Posztkapitalizmus" című könyvében már "útmutatót ad a jövőnkhez" (2015). Elemzésében tudományosabb, de következtetésében bizonyára nem kevésbé radikális Wolfgang Streeck (2016, 13), aki a mai kapitalizmusban megállíthatatlan endogén önpusztító erőket lát munkálkodni. Ő "a háború utáni demokrácia normáinak pusztulásáról" beszél (ibid., 21).

Nem tagadva a kapitalizmus néhány problematikus dinamikájába való világos betekintést, Streeck túlhangsúlyozza kritikáját, és a kapitalizmus és a demokrácia általános válságáról beszél. A kapitalizmus önpusztítására vonatkozó jóslata nem könnyen tartható fenn (és ugyanez vonatkozik arra a diagnózisára is, hogy a demokrácia puszta homlokzattá degenerálódott). Sem a posztkapitalista tézis, sem a demokrácia utáni tétel nem támasztható alá szigorúbb empirikus kutatásokkal (lásd a Bevezetést). Ahhoz, hogy jobban megértsük a kapitalizmus demokrácia számára jelentett kihívását, a posztkapitalista hipotézist a feje tetejére kell állítanunk. A fent kifejtett fő (ellen)érv tehát az, hogy nem a kapitalizmus válsága, hanem a kapitalizmus egy sajátos, nevezetesen a pénzelvű neoliberális változatának diadala az, ami egyre inkább kihívást jelent a demokrácia számára. Ezeket a kihívásokat eddig nem sikerült megoldani, és talán nem is megoldhatóak egyáltalán. Ez viszont azt jelenti, hogy a demokráciának együtt kell élnie a finanszírozott kapitalizmus által generált jelentős kihívásokkal és feszültségekkel, és olyan politikai megoldást kell keresnie, amely nem rombolja le a kapitalizmus növekedést ösztönző dinamikáját, de a kapitalista gazdaságot újra beágyazza a társadalmi és politikai elvek olyan keretébe, amely azt összeegyeztetettebbé teszi a demokrácia alapelveivel és eljárásaival (Merkel 2014a).

Ez nem tagadja, hogy a gazdasági válságok, mint például a 2008-as nagy pénzügyi recesszió és az euróválság (különböző) problémákat okoztak a demokrácia számára az EU különböző tagállamaiban. A közelmúltban az EU által finanszírozott projektek megpróbálták megvilágítani a nagy pénzügyi válság hatásait 2008. EUENGAGE, BEUCITIZEN, RECRIRE és REINVEST projektek megerősítik a modern kapitalizmus hiperfinanszírozását és a polgárok piacgazdaságba vetett bizalmának elvesztését. Miután nem 2008, tört össze a demokrácia, miközben az érintett OECD-országoknak és a nemzetközi szervezeteknek, mint például az IMF-nek sikerült gazdasági-politikai koordinációval elkerülni a dominóhatásokat, és támogatni azokat az országokat vagy bankokat, amelyek súlyos bajba kerültek.

Az EUENGAGE megállapítja, hogy az euró- és a migrációs válság új politikai megosztottságot eredményezett. Ugyanakkor az EU által finanszírozott projektek azt mutatják, hogy a válság következtében az európai választók között egyre nagyobb a polarizáció. Egyfelől vannak olyan polgárok, akik közel érzik magukat egy adott párthoz, követik az elit sugallatait, és általában véve jobban támogatják az európai integrációt. Másrészt vannak olyan polgárok, akik nem érzik magukat közel egy politikai párthoz sem, és inkább apatikusak és euroszeptikusak. A mainstream pártok túlnyomórészt Európa-párti diskurzusa és magatartása azzal a kockázattal jár, hogy ezeket a polgárokat még inkább elidegeníti (Stoeckel és Kuhn 2017).

A projektek továbbá kiemelik, hogy a polgárok euroszeptikus baloldali pártokra leadott szavazatainak célja az EU jelenlegi kereteinek felülvizsgálata, nevezetesen a politikai dimenzió, de az uralkodó gazdaságpolitika is. Ezzel szemben a konzervatív euroszeptikus pártok támogatását a jelek szerint az Unió jövőjére nézve messzebbre mutató következmények motiválják, mivel a kérdések teljes spektrumát - a bevándorlást és a gazdaságot egyaránt - érinti. Végül a mainstream pártok is arra kényszerültek, hogy az európai projekttel szembeni negatívabb hangnemet artikuláljanak az általánosabb tendenciák következtében (Braun et al. 2017).

Az ENLIGHTEN projekt szerint a nemzeti és uniós politikai intézményekbe vetett közbizalom az európai integráció támogatásával együtt csökken. Ez egyre ingatagabb nemzeti politikához vezetett a hivatalban lévő kormányok választási ciklusaival és a populizmus növekedésével. Az ilyen mérgező politika az EU és különösen az eurózóna korábbi években elért gyenge gazdasági teljesítményének eredménye (Schmidt 2016).

A bEUcitizen projekt bemutatja, hogy a pénzügyi nyomás a választójog, a részvételhez való jog és a tájékoztatáshoz való jog érdemi gyakorlását ténylegesen korlátozza. A projekt arra a következtetésre jut, hogy az euróválság nem jelentett veszélyt az alapvető állampolgári jogok formális érvényességére. Ugyanakkor rámutat (legalábbis Ausztriában, Szlovákiában, Írországban és Finnországban), hogy a választási versenyben az életképes politikai alternatívák korlátozottsága, a végrehajtó hatalmi szereplők és a bürokratikus transznacionális európai elitek befolyásos szerepe, valamint a titoktartási gyakorlatok és egyes esetekben a megfelelő elszámoltathatósági struktúrák hiánya korlátozta az európai politikai polgárság és demokrácia értelmes gyakorlását.³³

Az euróválság különösen az EU úgynevezett nettó kedvezményezett országaira volt negatív hatással, mindenekelőtt az európai déli országokban, Görögországban, Portugáliában, Spanyolországban és Cipruson (Scharpf 2013; 2015; 2017; Ruiz-Rufino és Alonso Lásd 2018.még az IMPROVE projektet a társadalmi hatások és egyenlőtlenségi tendenciák tekintetében):

- Az úgynevezett trojka (IMF, EU Bizottság, Európai Központi Bank (EKB)) mélyen beavatkozott a nemzetállamok azon képességébe, hogy maguk határozzák meg költségvetési politikájukat. A kívülről kikényszerített megszorítások és a gazdasági technokrácia felváltotta a választott hatóságok demokratikus politikai döntéshozatalát. A kormányok kénytelenek voltak jobban reagálni a hitelnyújtókra, mint a saját polgáraikra.
- A külső beavatkozások még inkább a végrehajtó hatalom javára billentették a hatalmi egyensúlyt. A parlamentek gyakran csak utólagosan működő intézményekként működtek.
- A javasolt megszorító intézkedések növelték a társadalmi-gazdasági és ezáltal közvetve a politikai egyenlőtlenségeket az érintett társadalmakban (IMPROVE projekt).

A demokrácia múltja, jelene és jövője
Lásd még a 2.1.3. fejezetet).

---

33 bEUcitizen D8.5 Demokratikus parlamenti ellenőrzés válság idején; [a pénzügyi piacok által az EU-ban a politikai választásra gyakorolt korlátok \(D8.1\)](#)

- Az eurónak és tagjainak gazdaságilag nagyon heterogén országok összességéként való felépítése a kevésbé versenyképes országokat a jóléti állam és az alacsony bérek állandó megszorítására kényszeríti; mindkét tényező regresszív újraelosztáshoz vezet a társadalomban (Scharpf 152015,).
- A többségi döntéshozatal, amelynek során a tagállamok többsége más államok kisebbsége ellenében dönt olyan politikákról, amelyek mélyen beavatkoznak az utóbbiak belülegébe, demokratikus szempontból rendkívül problematikus. Heterogén társadalmak esetében a konszenzusos politikaalkotás a politikai döntések legdemokratikusabb módja (Lijphart 1999). Ez nagyon is érvényes az EU-ra, amelynek hatalmas gazdasági, társadalmi és kulturális heterogenitása van. Ez vonatkozik az euróválság helyzetére is, ahol az északi országok egy kis csoportja Németország vezetésével költségvetési intézkedésekről döntött a súlyosan eladósodott déli országokon belül. Fritz W. Scharpf nagyon frappánsan fogalmazza meg ezt a demokratikus problémát: "A német választók és a német Bundestag nem legitimálhatják a német kancellárt és pénzügyminiszterét arra, hogy súlyos terheket rójanak Portugália polgáraitra" (Scharpf 2017, 282; WM fordítása). Mivel ezeket a megszorító intézkedéseket hosszú időn keresztül folytatják az adós országokra, az ilyen intézkedések még vészintézkedésként sem legitimálhatók (ibid.). Jürgen Habermas és más EU-párti demokraták reményei, miszerint az euróválság megnyitja a további demokrácia lehetőségeit az Unión belül, eddig nem teljesültek.
- Az adós országok egymással versengő politikai pártjai - a jobboldaltól a baloldalig - nem kínáltak jelentősen eltérő programokat az országukban folytatott költségvetési politikát illetően, legalábbis egészen addig, amíg az olyan megszorításellenes kihívó pártok, mint a *Sziriza* Görögországban és a *Podemos* Spanyolországban, nem léptek fel. Amikor azonban kormányra kerültek, mint például a *Sziriza*, alapvetően a megszorító programok külső doktrínáit kellett követniük. A választók szavaznak, de úgy tűnik, hogy csak kevés vagy egyáltalán nincs választási lehetőségük (Ruiz-Rufino és Alonso 2018, 198). A politikai "választás" azonban fontos kérdés a pluralista demokráciákban, és a polgárok nagy többsége valóban annak érzékeli (ibid., 203). A két szerző következtetése: "Amikor a polgárok azt tapasztalják, hogy a demokrácia olyan rendszer, amelyben a pártok elveszítik a választásokat, de a győztesek nem hajlandók vagy nem képesek alternatív politikákat végrehajtani..., a demokráciával való elégedettség csökken" (ibid., 220).
- A választás nélküli politika gyakran ahhoz vezet, hogy a polgárok kevésbé bíznak a kormányukban, a politikai elitben, sőt a demokrácia egészében. Armingeon és társai (2016) azzal érvelnek, hogy a polgároknak fontos a demokratikus választás, és azt az euróválság idején a nettó kedvezményezett országokban nagymértékben hiányolták. Vannak azonban más szerzők (Scharpf 1999), akik a mai demokráciákban azt a tendenciát figyelik meg, hogy az embereket jobban érdekli a gazdasági jólét ("output"), mint a helyes demokratikus döntéshozatal ("throughput") vagy az erős állampolgári részvétel ("input").

Az euróövezeten belül az úgynevezett nettó donorországok számára sokkal kevesebb negatív következménnyel kell számolni. Mindazonáltal itt is van néhány, amit érdemes megemlíteni:

- A parlamentek jogfosztása. A demokratikus politikát és a deliberatív döntéshozatalt a parlamentben azzal vádolják, hogy túl lassú. A német kancellár nyomást gyakorolt a parlamenti képviselőkre, hogy egy héten belül döntsenek olyan ügyekben, amelyeket a legtöbbször nem értett. A végrehajtó hatalom zsaroló érve volt a törvényhozással szemben: Ha nem fogadják el az eurós mentőcsomagról szóló törvényt, a pénzpiacok zavarokba kerülhetnek. Más szóval a demokráciának

A demokrácia múltja, jelene és jövője

alkalmazkodnia kell a piacokhoz, nem pedig fordítva. Angela Merkel és az eurózóna más kormányzó elitjei az államokat "a piacokban, nem pedig a piacokat az államokban" helyezték el (Streeck 2016, 22). A "globális kormányzást" ma már számos végrehajtó elit és a nemzetközi tudományok tudósai úgy tekintik, hogy

A kapcsolatok, mint a kormányzás megfelelő formája a globalizáció korában. Az elvárás az, hogy a "kényszerítő államok" eltűntek, és helyükbe egy "voluntarista civil társadalom ... nemzetközi szervezetek és episztemikus közösségek" léptek (ibid., 23).

Összefoglalva

A pénzügyi kapitalizmus károsnak bizonyult a demokrácia számára. Amint a FESSUD projekt rámutat, a gazdaság finanszírozása problémákat vetett fel a demokráciák társadalmi és politikai "beágyazottsága" szempontjából, növelte a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket, és felszabadította a piacokat a demokratikusan választott kormányok társadalmi-politikai szabályozása alól. Ez nem jelenti azt, hogy a kapitalizmus *önmagában* összeegyeztethetetlen a demokráciával. A kapitalizmus és a demokrácia fenntartható együttélése leginkább a kölcsönös beágyazottság révén érhető el. A magántulajdonhoz való jog és a működő piacok létjogosultsága a politikai hatalom központosításának létfontosságú korlátjai a demokratikus rendszerekben. Mindazonáltal a piacok és a demokratikus kormányok között gazdasági kérdésekben is meg kell lennie a hatalmi egyensúlynak. Ez az egyensúly a piacpártiságnak adott teret, amelyet nem utolsósorban a nemzetállamok autonóm fiskális kompetenciáiba beavatkozó hatalmas globális cégek használnak ki. Írország és a Google csak az egyik leglátványosabb példa erre.

A képviseleti demokrácia nem talált hatékony ellenszert a társadalmi-gazdasági és politikai egyenlőtlenségek betegségére, valamint a nemzeti kormányok, sőt az uniós szervek irányító erejének elvesztésére. A demokráciaelméletben tárgyalt összes ellenintézkedés - a népszavazásoktól a deliberatív gyűlésekig, a monitoringig (Keane 2011) vagy az ellendemokráciáig (Rosanvallon 2008) - megmentheti a bálnákat, segíthet a kormányzás ellenőrzésében és javíthatja a helyi demokrácia bizonyos területeit, de kevésbé releváns a piacok újraszabályozása, a társadalmi jólét helyreállítása és a növekvő egyenlőtlenség megállítása szempontjából (lásd a 2.6. fejezetet). A progresszív demokratikus politika "kulturális fordulata" elfelejtette a kapitalizmus szabályozásának problémáját, és most üres kézzel áll, a demokrácia legnyilvánvalóbb betegségének, az egyenlőtlenségnek a gyógymódja nélkül.

Összeegyeztethető-e a kapitalizmus a demokráciával? Attól függ. A kapitalizmus és a demokrácia típusától függ. Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy a demokrácia több, mint a Joseph Schumpeter által javasolt minimalista koncepció, és komolyan vesszük a politikai egyenlőség imperatívuszát, akkor a pénzrelvű "szétzilált kapitalizmus" jelenlegi formája jelentős kihívások elé állítja a demokráciát. Ha ezekre a kihívásokra nem reagálnak demokratikus és gazdasági reformokkal, a demokrácia lassan oligarchiává alakulhat át, amelyet formálisan általános választások legitimálnak, de erősen dominálnak a hatalmas globális befektetők gazdasági érdekei.

További kutatási igények

- Az elmúlt évtized gazdasági válságai megerősítették azt a hipotézist, hogy a polgárok már akkor is elégedettek, ha a kormányok teljesítenek, és nem utolsósorban megoldják az alapvető gazdasági problémákat. Több empirikus kutatásra van szükségünk térben (országok) és időben, hogy a polgárok egyre inkább hajlanak-e arra (vagy sem), hogy az output teljesítményt az input és az átviteli teljesítmény rovására preferálják. Ha ez a helyzet, akkor a jövőben erős tendencia érvényesülhet a technokrata kormányzás irányába.
- Az eredmény a "közönségedemokráciához" való visszatérés lenne, amelyet Bernard Manin a "tömegdemokráciából" egy olyan demokráciába való átmenetként írt le, ahol a polgárok nézőkké váltak, erőtlen kollektív szereplők nélkül. (Manin 1997). Ez

A demokrácia múltja, jelene és jövője

önmagában is problematikus fejlemény lenne. Még tovább súlyosbodhat, ha és amikor a jobboldali populisták a "korrupt elitek", a "technokrácia" és a képviselői demokrácia bevett szervezetei és intézményei ellen mozgósítanak.

- Több összehasonlító kutatásra van szükségünk a parlamentek szerepéről általában és a

különösen a pénzügyi és az euróválság. Hiányoznak a jó empirikus kutatások a parlamentek gyakran anekdotikus feltételezett hatalomvesztéséről a piacokkal, a végrehajtókkal és a nemzetek feletti rendszerekkel szemben. Csak akkor gondolkodhatunk ellenszereken és reformintézkedéseken, ha fel tudjuk térképezni ezeket az elvesztett hatásköröket, és betekintést nyerhetünk azok okaiba.

- A társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek nőttek. Ennek mértéke azonban országonként eltérő az OECD- és az EU-országok között. Szisztematikusabb ismeretekre van szükségünk e különbségek okairól, valamint arról, hogy ez milyen mértékben függ a piaci (de)szabályozás típusától és a konkrét jóléti intézkedésektől. Az az ökölszabály, hogy minél magasabb a piaci szabályozás mértéke és minél nagyobb a jóléti állam, nem elegendő annak megállapításához, hogy melyek az egyenlőtlenség mozgatórugói, és milyen politikai intézkedésekkel lehet csökkenteni a társadalmi-gazdasági és ezáltal a politikai egyenlőtlenséget.

2.5 Közvetlen demokrácia és demokratikus innovációk

Amikor a képviseleti demokrácia fő intézményei és eljárásai elveszítik megbecsülésüket és elfogadottságukat a polgárok körében, a közvetlenebb demokrácia iránti igény növekszik és mindenütt jelen van. A csalódott polgárok közvetlenül akarnak dönteni konkrét kérdésekben, ahelyett, hogy a képviselőkre bíznák a döntést. A népszavazás régi demokratikus eszközén túl számos különböző formája létezik az úgynevezett "demokratikus újításoknak", amelyek célja a polgárok bevonásának fokozása a döntéshozatalban való közvetlenebb részvételbe. Ezeket itt nem lehet mind tárgyalni. Mindazonáltal a közvetlen demokrácia három formáját mutatjuk be itt példaként (lásd még Merkel és Pogrebinschi 2018):

- Népszavazások
- Tanácsadó demokrácia
- Digitális demokrácia

A részvétel e három modellje mindegyike más-más eszközökre támaszkodik, amelyeken keresztül a polgárok és a civil társadalmi szervezetek bekapcsolódhatnak a politikai folyamatba és azon belül.

1. *A népszavazások* a polgárok közvetlen eszközei annak, hogy konkrét politikai kérdésekről döntsenek, és konkrét politikákat határozzanak meg. A modern időkben széles körben alkalmazzák Svájcban (mivel szövetségi szinten 1848), Kaliforniában, Olaszországban és kisebb mértékben számos más országban vagy régióban. A közvetlen demokratikus döntéshozatal valamennyi formája közül még mindig a legjelentősebb és legerősebb eszköz a politikai döntések közvetlen meghatározására.

2. *Tanácskozás*: A részvétel számos új formája a polgárok vagy a polgárok és az állami tisztviselők közötti tanácskozáson alapul. A tanácskozás magában foglalja az interakció minden olyan formáját, amelyben a polgároknak lehetőségük van arra, hogy kifejtsék álláspontjukat, és meghallgassák a többi résztvevő álláspontját (pl. polgári közgyűlések, városi ülések, mini-közgyűlések). A tanácskozás a vélemények vagy követelések hangoztatásáról szól, de különösen megköveteli a diszkurzív interakciót és a cserét. A kommunikatív csere deliberatív formái lehetővé teszik a résztvevők álláspontjainak és preferenciáinak átalakítását racionális érvek és a "jobb érv kovácsolhatatlan ereje" alapján, ahogyan Jürgen Habermas filozófus egyszer megfogalmazta.

Az intézményi deliberatív tervekre példaként említhetjük az úgynevezett mini-közönség

A demokrácia múltja, jelene és jövője

számos formáját, de a politikai tanácsokat, a részvételi költségvetést, a részvételi tervezést, a deliberatív poolokat és a többszintű politikai döntéshozatalt is.

3. *Digitális részvétel*: A digitális információs és kommunikációs eszközök a részvétel új modelljét hozták létre. Az internet-hozzáféréssel rendelkező számítógépek és táblagépek, valamint a mobil eszközök, például a mobiltelefonok csökkentik a részvétel egyéni tranzakciós költségeit (idő). Az alkalmazási szoftverek és programok új formáit egyre inkább úgy alakították ki, hogy a polgárok szerepet játszhassanak a politikai folyamat különböző szakaszaiban, például a napirend meghatározásában, a politika kialakításában, a politika végrehajtásában és az értékelésben/ellenőrzésben. A digitális részvételt magában foglaló intézményi tervek közé tartozik *többek között* a crowdsourcing jogalkotás, az együttműködésen alapuló közigazgatás, az e-kormányzat és az interaktív politikai platformok.

Ha értékelni akarjuk ezen új eszközök demokratikus többletértékét (vagy demokratikus problémáit), a következő kérdésekre kell választ adni: milyen javulást várhatunk, ha közvetlenebb demokratikus intézkedéseket vezetünk be a túlnyomórészt képviseleti demokráciáinkban? A képviseleti demokrácia jelenlegi rossz állapotai közül melyeket lehet orvosolni a részvétel, a képviselet és a politikai eredmények tekintetében? A közvetlen demokrácia ezen formái kiegészítik-e a képviseleti kormányzást és erősítik-e a liberális demokráciát, vagy pedig helyettesítik és kiszorítják a megbízható képviseleti eljárásokat és gyengítik a liberális demokráciát mint működő rendszert?

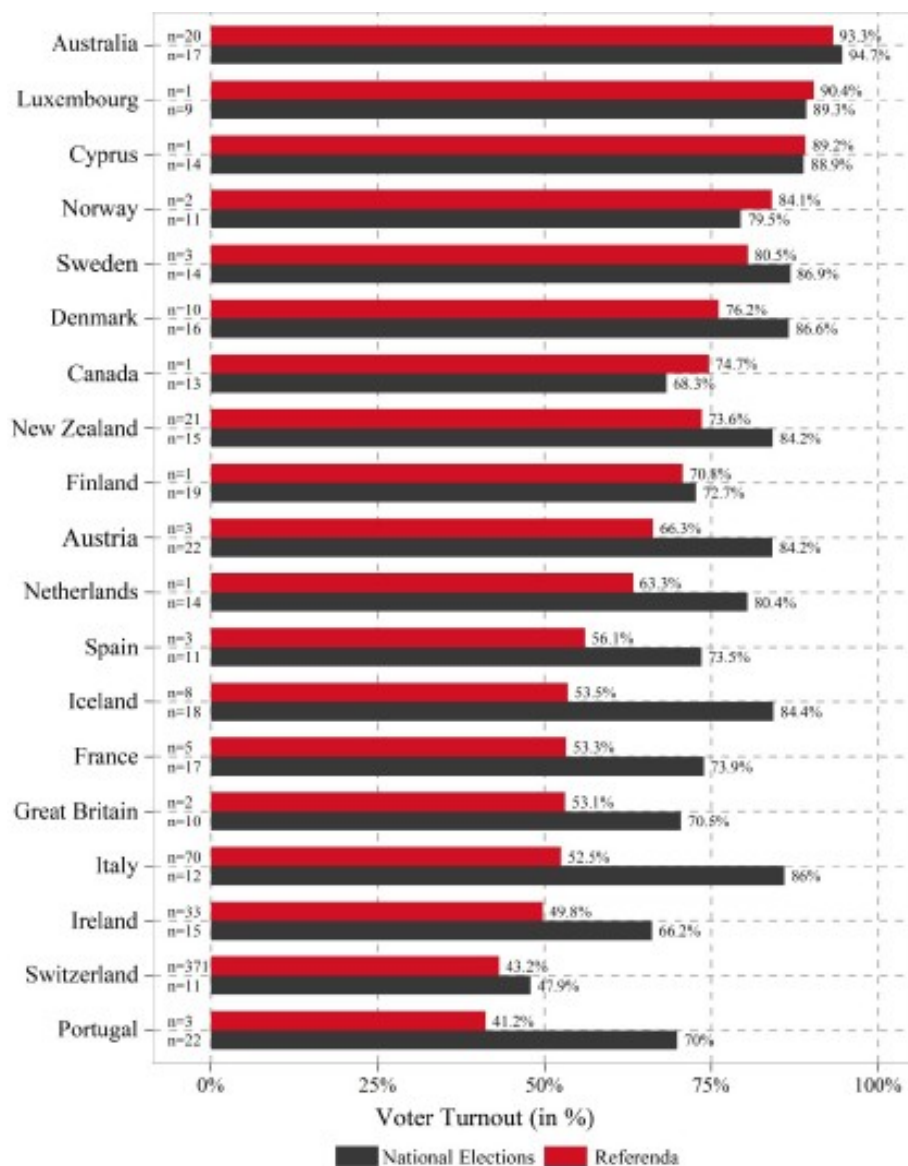
2015 1 Népszavazás

A legtöbb polgár nem tartja a közvetlen demokratikus eljárásokat, például a népszavazást a képviseleti demokráciával ellentétesnek. Inkább a közvetlen demokratikus eszközök és a képviseleti eljárások kombinációját választják a legkívánatosabb intézményi berendezkedésnek, mivel ez javíthatja a politikai ügyekben való érdemi részvételük lehetőségét. Négy releváns kritériumot látok, amelyek meghatározhatják, hogy a polgárok (több) népszavazás iránti jogos igénye megfelel-e a demokratikus döntéshozatal legitim eljárásának is: a választói részvétel, a választók szocioszerkezeti reprezentativitása, a népszavazási kampányok jellege, a döntések ésszerűsége és a liberális demokrácia normatív elveivel való összeegyeztethetőségük.

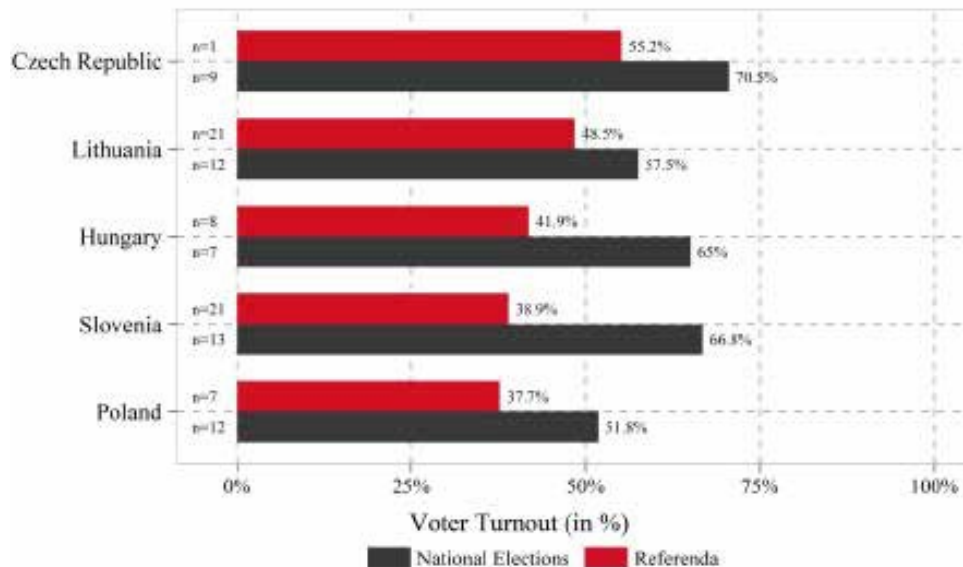
Turnout

Az EU tagállamaiban a polgárok többsége támogatja a népszavazási lehetőségek bővítését. A demokráciák politikai elitjének reagálnia kell a polgárok növekvő igényére. De vajon a felmérésekből kitűnő növekvő igény azt jelenti-e, hogy a polgárok többsége valóban részt vesz a népszavazásokon? Ha a nemzeti népszavazásokon való részvétel kritériumát tekintjük, helyénvalónak tűnik némi szkepticizmus a magasra szárnyaló várakozásokkal szemben. Szinte valamennyi nyugat- és kelet-európai országban a nemzeti népszavazásokon való részvétel elmarad a nemzeti parlamenti választásokon való részvételtől (Merkel és Ritz 2017, .). A különbség már Nyugat-Európában is nyilvánvaló, de különösen jelentős Kelet-Európában, amint azt a 14. ábra mutatja. Minél gyakrabban tartanak népszavazást, annál alacsonyabb a részvételi arány, amint azt Svájc, Olaszország és Írország példája is mutatja.

13. ábra: Részvételi arány a nemzeti népszavazásokon és a nemzeti parlamenti választásokon (kiválasztott OECD-országok)

14. ábra: Részvételi arány a nemzeti népszavazásokon és a nemzeti parlamenti választásokon Kelet-Európában

Az általános érvnek egyértelműnek kell lennie: ha a népszavazásokon a választási részvétel rendszeresen alacsonyabb, mint a parlamenti választásokon, akkor a népszavazások demokratikus legitimitása megkérdőjelezhető. Ezért a magas részvételi arány és a részvételhez szükséges, ésszerű magas kötelező kvórumok fontos kritériumok annak meghatározásához, hogy az olyan közvetlen demokratikus intézkedések, mint a népszavazások, valóban demokratizálhatják-e a demokráciát. A részvételi arálynak hasonlóan vagy a parlamenti választások részvételi arányához közel állónak kell lennie, amennyiben a népszavazások nem kiegészítik, hanem helyettesítik a parlamenti döntéshozatalt.

Kampányok

A népszavazások demokratikus jellegét az is meghatározza, hogy ki uralja a népszavazási kampányt. Minél inkább befolyásolja ezeket a kampányokat az alulról jövő civil társadalom, annál inkább tekinthetjük őket a képviseleti kormányzás demokratikus kiegészítésének. Ez nem jelenti azt, hogy a népszavazások illegitímek, ha a politikai társadalom bevett szereplői, például a politikai pártok uralják a kampányokat, de ez erősen korlátozza a népszavazásoknak a képviseleti demokrácia demokratikus kiegészítőjeként való jellegét. Több országra kiterjedő empirikus bizonyítékok azonban azt mutatják (Kriesi 2005; 2007, 92; Hornig 2011; Merkel és Ritzi 2017), hogy különösen a politikai elit (kormány, ellenzék), a pártok, az érdekcsoportok és kisebb mértékben a nem kormányzati szervezetek (különösen a helyi népszavazásokon) dominálják ezeket a kampányokat. Kaliforniában a jól szervezett érdekcsoportok nagyon aktívak, és gyakran hajlamosak arra, hogy a népszavazásokat a gazdasági magánérdekek érdekében elfoglalják. Nem ez a helyzet Európában, ahol a politikai pártok a domináns szereplők (Kriesi 2007), és ahol az adott népszavazást támogató vagy kezdeményező politikai pártok koalíciója a legjobb előrejelzője az eredménynek. Minél erősebbek a pártok egy politikai

A demokrácia múltja, jelene és jövője
rendszeren belül ("a társadalom pártossága"), annál inkább uralják a népszavazásokat is
(Hornig 2011). Ilyen esetekben a népszavazások csak ritkán jelentenek korrekciót.

a képviseleti kormányzáshoz, de legalább fórumot biztosítanak a nyilvános vitákhoz, és erősítik a polgárok demokratikus közösséghez tartozásának érzését. Ezen túlmenően a polgárok konkrét politikai preferenciáit jelzik a képviseleti intézmények, például a politikai pártok és a parlament felé.

Az eredmények mintái

Mennyire egyeztethető össze a népszavazások eredményeinek tartalma a liberális demokrácia normatív alapjaival? A népszavazások támogatói néha azzal érvelnek, hogy a népszavazások a reformblokádok feloldására szolgálhatnak a képviseleti rendszer meghatározott struktúráján belül. Ez volt a helyzet 1974-ben és 1981-ben Olaszországban, amikor a választók abszolút többsége népszavazáson blokkolta azokat a konzervatívokat, akik a válást és az abortuszt legalizáló új törvényt akarták hatályon kívül helyezni. Ugyanígy elképzelhető azonban, hogy a népszavazásokat a status quo védelmére is fel lehet használni, mint ahogyan ez történt a hírhedt kaliforniai Proposition 8 vagy a 2013-as horvátországi hasonló népszavazás esetében, amelyek mindkettő a házasság kizárólag heteroszexuális meghatározását rögzítette az alkotmányban.

Ha megnézzük a népszavazások döntési eredményeit a költségvetési politika, a szociálpolitika és a kisebbségi kérdések tekintetében, megfigyelhetünk bizonyos mintákat, legalábbis a svájci és kaliforniai "népszavazási demokrácia" tapasztalatai alapján. Amikor adózási és közkiadási kérdésekről van szó, a népszavazások eredményei általában az adók és a kiadások csökkentésére irányulnak. Ez az egyik oka annak is, hogy a neoklasszikus politikai közgazdászok Svájcban és másutt a népszavazások leglelkesebb támogatói közé tartoznak (*többek között* Frey 1994; Feld és Kirchgässner 2000). Mindhárom közgazdász azt is megállapította, hogy azok a svájci kantonok, amelyek népszavazással döntenek költségvetési kérdésekben, alacsonyabb államadósságot mutatnak, mint azok, ahol a parlament felelős a költségvetési politikáért.

Hasonló mintázat figyelhető meg a szociálpolitikában is (Obinger 1998; Wagschal és Obinger 2000). A két jóléti államkutató szerint, akik a jóléti állam fejlődése és a népszavazások közötti kapcsolatot vizsgálták Svájcban a népszavazásoktól a 1848. évi népszavazásokig 1999, három különböző szempontból korlátozó hatással voltak a szociális jóléti politikára: korlátozták a szociális kiadások volumenét, hátráltató hatást gyakoroltak a jóléti állam intézményesülésére, és strukturálisan konzerváló hatással voltak a szociális status quóra. Ugyanakkor azzal is érveltek, hogy ha a szociális jóléti állam elérte az intézményesülés bizonyos fokát, a népszavazások általában eljárási bástyaként működnek a jóléti állam visszaszorításával szemben, azaz konzerválják a status quót.

Míg a népszavazások eredményei a költségvetési és szociálpolitikában a közgazdászok és a jóléti államot kutatók normatív álláspontja szerint különbözőképpen ítélték meg, a demokrácia minőségére gyakorolt hatás semlegesnek tekinthető. Nem ez a helyzet, amikor a harmadik szakpolitikai területet, nevezetesen az etnikai és egyéb kisebbségek jogaira és védelmére gyakorolt hatást vizsgáljuk. Nem ismerhetők fel határozott minták, de a Svájcra (Helbling és Kriesi 2004) és Kaliforniára (Bowler és Donovan 2001) vonatkozó szisztematikus tanulmányok bizonyos tendenciákat mutatnak az illiberalizmus irányába. Különösen azért, mert a jobboldali populista pártok felfedezték a népszavazásokat, mint a demokráciánk illiberalizálásának és a további európai integráció megállításának ígéretes eszközét. A jogalkotóknak gondosan meg kell különböztetniük azokat a kérdéseket, amelyek alkalmasak további népszavazásokra demokráciánk demokratizálása érdekében, és azokat, amelyek nem azok. Mindenesetre a kisebbségek alapvető jogai nem tűnnek olyan kérdéseknek, amelyekkel népszavazásokon kellene

A demokrácia múltja, jelene és jövője
foglalkozni, amelyek *par excellence* demokratikus többségi eszközök.

Népszavazások és európai integráció

Ha az Európai Unióval kapcsolatos kérdésekkel kapcsolatos nemzeti népszavazásokat nézzük, a választási részvétel jelentősen megnő. Ez kedvezően hat ezekre a népszavazásokra, különösen azért, mert az Európai Parlamenttel kapcsolatos választási részvétel továbbra is nagyon alacsony (2009-ben és 2014-ben 43%). A részvételi arányt tekintve az uniós tagságról és az uniós szerződések módosításáról szóló népszavazások magas demokratikus legitimitást élveznek a tagállamokban. Félő azonban, hogy a népszavazásokat felhasználhatják az Európa-ellenes erők, például az európai integráció ellen fellépő, egyre erősödő ellenzéki pártok.

Az e kérdésekkel foglalkozó legfrissebb európai kutatások (pl. bEUcitizen³⁴) az uniós szintű népszavazások denacionalizálásának lehetőségeit tárgyalják. A kutatók azzal érvelnek, hogy az uniós kérdésekkel kapcsolatos népszavazások jelenlegi tagállami gyakorlata a népszavazások *ad hoc jellegéből adódóan* torzulásokat okozhat a demokratikus működésben. Először is, a fakultatív népszavazások azt jelentik, hogy a hivatalban lévő kormány csak olyan kérdésekben ír ki népszavazást, amelyekben erős támogatásra számíthat. Így a kormány által kezdeményezett fakultatív népszavazásokat stratégiai eszközként, azaz népszavazásként és nem demokratikus intézkedésként használják. Másodsor, a fakultatív népszavazások lehetővé teszik, hogy egyes tagállamok nagyobb tárgyalási erővel rendelkezzenek, mint mások, különösen akkor, ha a népszavazásokat nem egyidejűleg tartják. Harmadszor, a fakultatív népszavazások diszkriminációt eredményeznek az uniós polgárok körében, mivel csak néhányuknak adnak jogot a részvételre. Ezért a bEUcitizen tanulmánya (8.7. teljesítendő dokumentum) egy olyan európai népszavazási modellt javasol, amely: (1) az elsődleges jog uniós belső kérdéseiről tartanak; (2) kötelező; (3) minden tagállamban egyidejűleg tartanak; (4) kötelező; és (5) a tárgyat illetően egyszerű.

Ugyanezek a kutatások azt mutatják, hogy az európai polgárok többsége hajlandó lenne részt venni az ilyen uniós népszavazásokon. Sőt, a statisztikai elemzések azt mutatják, hogy azok az európaiak, akik nagyobb valószínűséggel mennének el szavazni egy uniós népszavazáson, nagyobb támogatottságot mutatnak az Európai Unió iránt. Ha tehát az uniós polgárok népszavazáson szavazhatnának, az nem feltétlenül gátolná az integrációs folyamatot, legalábbis közép- és hosszú távon nem. Mindazonáltal nagyon kétséges, hogy ez a dinamika folytatódni fog-e, amikor az európai integráció ellen erősen mozgószónak az európai parlamenti pártok.

A közvetlen demokráciával kapcsolatos alapvető kritikákat európai szinten azonban nem támasztják alá elegendő bizonyítékkal. Egyrészt az ellenvetések a demokrácia általános problémáira világítanak rá, amelyek a közvetlen demokráciától való teljes tartózkodással nem tűnnek el, és nem is enyhülnek, hanem a közvetlen és a képviseleti demokráciákban alkalmazandó jogi eszközökkel kell kezelni őket. Másrészt mind az ellenvetések, mind a kapcsolódó empirikus kutatások rávilágítanak arra, hogy a közvetlen demokráciának kiegészítő kapcsolatban kell állnia a képviseleti demokráciával, és olyan szilárd alkotmányos feltételek közé kell illeszkednie, amelyek garantálják az alapvető jogokat és a szubsidiaritás elvét.

2♦♦ Deliberatív demokrácia⁵²

A népszavazások éles többségi kardok a politikai döntéshozatalban. A deliberatív demokrácia különböző formái ellentétes logikát követnek. Az alap gondolat egy olyan eljárás, amely olyan diszkurzív környezetet teremt kis csoportok számára, amely alkalmas arra, hogy a résztvevők szilárd információkkal rendelkezzenek egy vitatott politikai kérdéstről

A demokrácia múltja, jelene és jövője

(pl. választási reform (Brit Columbia 2005 és 2009), abortusz (Írország), migráció), és olyan vitát szervezzenek, ahol a racionális érvelés a mérce, és mindenki egyenlő esélyt kap a részvételre.

---

34 [Jelentés a közvetlen demokrácia lehetőségeiről az EU-ban \(bEUcitizen Deliverable 8.7\)](#). Szintén Policy Brief 2016L: A közvetlen demokrácia legitimebb formájának megteremtése az EU-ban. Szakpolitikai forgatókönyvek és ajánlások a bEUci- tizen, az európai uniós polgárok állampolgári jogainak megvalósítása és gyakorlása előtt álló akadályokról szóló kutatási projektből.

Mindez a racionális, nem torzult diskurzusok és a "Kommunikatív cselekvés elméletének" (Habermas 1984 [1981]) Jürgen Habermas német filozófus által kidolgozott elméletén alapul. A csoportokat vagy kisgyűléseket meg kell szabadítani a partikuláris érdekektől, a hatalomtól és a retorikai dominanciától. Egy képzett facilitátor vezeti ezeket a találkozókat, és gondoskodik arról, hogy a kommunikatív diskurzus és cselekvés (ideális) feltételei érvényesüljenek. A követelés az, hogy a "jobb érv kovácsolás nélküli ereje" a résztvevőket jól tájékozott, racionális álláspontokra juttassa, amelyek igazságosak és a közösségépítést elősegítik. Ez minden bizonnyal egy komplex elmélet meglehetősen leegyszerűsített összefoglalása (az elméletről lásd *többek között* Dryzek 1990; 2000; Fishkin 1991; 1997; Goodin 2000; Gutmann és Thompson 2004).

Az általunk ismert deliberatív gyakorlat azonban kétségtelenül bizonyos távolságot tart az elmélettől, és elsősorban a tájékoztatásra, a racionális érvelésre és a diskurzushoz való egyenlő hozzáférésre összpontosít. Az úgynevezett "rendszerszintű fordulattal" (Dryzek 2010; Mansbridge és Parkinson 2012) a deliberáció elméletét a politikai valóságban alkalmazható koncepcióvá kívánták átalakítani. A politikai valóság azt jelenti, hogy valós gyűlések és csoportok véletlenszerűen vagy bizonyos reprezentatív alapon kiválaszthatók, és rájuk lehet bízni a politikai ügyekben való konzultáció, tanácsadás és együttléti döntés jogát. Ezek a "valódi csoportokon" túl létezik a tanácskozási kísérleti ága, amely a "deliberatív szavazás" címszó alatt foglalható össze (lásd *többek között* EUROPOLIS 8.5. tevékenység, 16. teljesítendő dokumentum). Ezek olyan kísérletek, amelyek során (uniós) polgárok kis csoportjait egy adott téma köré csoportosítják, és néhány napig tanácskozási környezetben vitatják meg azt. Az egyik legfontosabb eredmény, hogy az emberek gyakran változtatják meg véleményüket egy intenzív vita után. Az ilyen találkozókat szervező társadalomtudósok a jobb tájékoztatásnak, valamint a vélemények és érvek deliberatív cseréjének tulajdonítják a véleményváltozásokat. Irena Fiket, Espen D. H. Olsen és Hans-Jörg Trenz (2011, 24) szerint (EUROPOLIS projekt): "... az EuroPolis kísérlet bizonyítja, hogy a polgárok elvileg képesek nyelveken és kultúrákon átívelő interakcióra és vitára, ezáltal a véletlenszerűen kiválasztott résztvevők heterogén csoportja a demokrácia születő választói csoportjává válik". A legtöbb deliberatív teoretikus és gyakorlati szakember tágabb értelemben vett állítása az, hogy ha a társadalom sok deliberatív "mini-közönséget" tud biztosítani, akkor ezek hozzájárulnak a racionális, jól tájékozott és igazságos döntések meghozatalához.³⁵

Demokratikus nyereségek

A deliberatív demokrácia vagy - pragmatikusabban - a demokratikus tanácskozás mindenekelőtt demokratikus előnyöket ígér a kimeneti oldalon. A deliberatív eljárások elvileg racionálisabb, ésszerűbb és igazságosabb kimenetet (döntéseket) eredményeznek, és erősítik a politikai közösséghez tartozás közös érzését (makroszint). Ez a felvilágosodás gondolkodásának hagyományait tükrözi Kant-tól Habermasig. Az egyéni vélemények mikroszintjén a legtöbb deliberatív kísérletező az egyéni preferenciák megváltoztatását hangsúlyozza a racionalitás és a méltányosság javára. A "jobb" döntések hajtóereje a képzettebb információk és a közös érvelés és vita deliberatív keretei. Az, hogy a preferenciák ilyen közösségi jellegű változása milyen mértékben találja meg a kísérleti mikrokörnyezetből a demokratikus rendszer releváns politikai makroszintje felé vezető nehéz utat, olyan problémás kérdés, amelyre még nem kaptak kielégítő választ a "deliberacionalisták". Ez nem jelenti azt, hogy nem történtek értékes kísérletek az elképzelés gyakorlati megvalósítására. John Dryzek például (1990; 2000) úgynevezett mini-közösségeket javasolt, és felhívotta a demokratikus deliberáció igényes racionalitását a partikuláris érdekeken túl és a

---

35 Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a legtöbb deliberatív teoretikus és aktivista ezen állítását gyakran vitatják más, különböző eredetű demokráciaelméletek, például pluralisták, posztmarxisták vagy liberálisok (lásd alább).

uralom. Még a retorikát és a tárgyalást is elfogadja, és a "deliberatív" demokrácia helyett inkább "diszkurzív" demokráciáról beszél (Dryzek 2011, 101). Sőt, Dryzek a deliberatív fókuszra a racionális és tisztességes kimenetekről a civil társadalmi tevékenységek emancipációs részvételének inputdimenziójára helyezi át. Ezzel tudatosan támaszkodik Tocqueville örökségére, a "polgári társulásokra", amelyeket szerinte a modern korban sikeresen helyettesítenek a diszkurzív fórumok, a polgári gyűlések és az új társadalmi mozgalmak. Gutmann és Thompson (1994) azonban a civil társadalmi tevékenységeket inkább a deliberatív diskurzusok előfeltételeinek, mint eredményeinek tekinti. Mindkét szerző szerint az előfeltételeket leginkább egy működő adó- és jóléti állam tudja megteremteni, amely különös hangsúlyt fektet az állampolgárok kiváló nevelésére. Tiszteletteljes kommunikáció, elfogadható érvek, tárgyalás és kompromisszumok jellemzik a demokratikus deliberáció "pragmatikus fordulatát" a "kommunikatív cselekvés" (Habermas [1984/1981]) pusztá eszményeitől.

Demokratikus problémák

A fent említett demokratikus vívmányoknak egy sor megoldásra váró demokratikus problémával kell szembenézniük. Adam Przeworski, a demokrácia jeles kutatója és a racionális választás politikai teoretikusa rámutat a deliberatív környezet egyik feltételezett logikai ellentmondására. Ha - érvelése szerint - minden résztvevő egyenlő információval és egyenlő esélyekkel rendelkezik, akkor a deliberatív folyamatok nem változtathatják meg a meggyőződéseket (Przeworski 1998, 145). Ha mégis így tesznek, akkor két problematikus ok állhat a háttérben: (a) a résztvevők valójában nem egyenlő mértékben jutnak információhoz vagy

(b) nem rendelkeznek ugyanolyan kognitív képességgel a mérlegeléshez (ibid.). Przeworski kételkedik abban, hogy a deliberatív szabályok és a kommunikáció önmagukban képesek az értelem és az igazság előállítására egy olyan társadalmi környezetben, amelyet egyenlőtlen politikai hatalom és a gazdasági és kognitív erőforrások aszimmetrikus elosztása jellemez. Jane Mansbridge (1980), a demokratikus deliberáció pragmatikus fordulatának jelenleg egyik legkiemelkedőbb képviselője 1980-ban egy korai tanulmányában megerősítette Przeworski kételyeit. A New England-i városi üléseken végzett empirikus kutatásai azt mutatták, hogy ezek a valós (nem kísérleti) nyilvánosságok soha nem tudták teljesen elkerülni a hatalom, a gazdasági erőforrások, a kognitív kompetenciák, a társadalmi státusz, a nemek és a társadalmi hálózatok aszimmetriáit.

Az olyan pluralista demokráciaelméleti szakemberek, mint Ian Shapiro (2003) nagyon kritikusan viszonyulnak a deliberatív demokrácia néhány normatív feltételezéséhez. Azzal érvelnek, hogy ahelyett, hogy bizonyos érdekeket elutasítanának a deliberatív diskurzusokból, a különböző érdekkonfliktusok nyílt elismerése és megtárgyalása képezi a nyitott és pluralista társadalmak eljárási szerkezetét. Az érdekkülönbségek és a normatív meggyőzések egyszerűen túl nagyok a társadalomban ahhoz, hogy csak kollektív deliberációval lehessen megtalálni "a" közös jót. Ez teljesen nyilvánvaló, ha az adó-, szociális és gazdaságpolitikát nézzük, de akkor is, ha olyan értékekkel terhelt kérdéseket vizsgálunk, mint az abortusz vagy a melegházasság. Chantal Mouffe (*többek között* 2000; 2005) még kritikusabban érvel a konszenzuson alapuló demokratikus deliberáció habermasiánus elképzelése ellen. Számára a "konfliktus" a politika lényege. A deliberatív "depolitizálás" ellenében a modern kapitalista társadalmaknak elválaszthatatlanul velejáró "antagonista konfliktusok" "agonisztikus" ³⁶feldolgozására szólít fel.

A deliberatív demokrácia további problémája, úgy tűnik, abban a valamiképpen heroikus feltételezésben rejlik, hogy az egyenlőtlen kognitív erőforrások kiegyenlíthetők a tájékoztatás és a megkönnyítés révén. Felmerül a gyanú, hogy a viszonylag rövid bevezetés

A demokrácia múltja, jelene és jövője az olyan összetett kérdésekbe, mint a

³⁶ Az "agonisztikus" azt jelenti, hogy a társadalomban és a politikában az antagonisztikus konfliktusokat hangsúlyozzuk, de olyan eljárásokat találunk, amelyek lehetővé teszik e konfliktusok kezelését a demokrácia normatív keretein belül.

Az éghajlatváltozás, a pénzügyi piacok működése, a nyugdíjformulák vagy a munkaerőpiacok nem elegendők ahhoz, hogy kiegyenlítsék a hivatásos közgazdász és a szupermarket pénztárosa közötti egyenlőtlen információs és diszkurzív képességeket. Ha kevésbé összetett kérdésekről van szó, például utcák, utak, parkolóhelyek és repülőterek építéséről, az információs probléma könnyebben megoldható. Másrészt a deliberatív demokratikus eljárások akkor leginkább az *alacsony politikai* jelentőségű, kevésbé fontos kérdések esetében lennének relevánsak. Mindenesetre egyértelműbbé kell tennünk, hogy mely politikai kérdések alkalmasak a demokratikus tanácskozásra, és milyen körülmények között kellene a deliberatív közgyűléseknek konzultatív hatáskörrel, vagy akár az adott közösség számára kötelező érvényű döntések meghozatalára való felhatalmazással rendelkezniük. A demokratikus legitimitás igényes kritériumainak való megfelelés érdekében a konzultatív funkciókat olyan valóban demokratikus eljárásokkal kell kombinálni, mint a népszavazás vagy a parlamenti döntéshozatal. Egy további demokratikus probléma a közvetítők szerepével és kiválasztásával kapcsolatos. Felmerül a régi kérdés: ki örökdió az őrzők felett? A facilitátorok kiemelkedő középponti pozíciót töltenek be. Ők felügyelik a vitát, és befolyásuk lehet a szakértők kiválasztásában is, akik elfogulatlan információkkal szolgálnak az adott politikai kérdéssről. Ha ezeket a tanácskozó mini-közösségeket nagy léptékben kívánjuk megvalósítani, akkor közösen elfogadott szabályokat kell kidolgozni arra vonatkozóan, hogy ki választja ki a moderátorokat és a szakértőket, és ki felügyeli őket. Ha a demokrácia - a szabadságon és egyenlőségen túl - arról is szól, hogy hogyan lehet ellenőrizni a hatalommal rendelkezőket, akkor a közvetítőket is demokratikusan legitimált szervezeteknek kell ellenőrizniük. Eddig nem születtek meggyőző megoldási javaslatok e kulcsfontosságú demokratikus kérdés megoldására.

Következtetés

A demokratikus elméleteknek kettős próbát kell kiállniuk: egyrészt be kell tartaniuk a belső konzisztencia logikai törvényeit, másrészt relevánsnak kell lenniük a politikai valóságban. Ha nem felelnek meg az első kritériumnak, akkor nem beszélhetünk demokratikus elméletről. Ha nem állják ki a politikai relevancia próbáját, akkor fennáll a veszélye, hogy pusztán tudományos viták "Glasperlenspiele"-jei maradnak. A deliberatív elmélet nagyfokú következetességgel jelenik meg Habermas "Kommunikatív cselekvés" (1984 [1981]) és "Tények és normák között" (1996) című írásaiban. De elméletét nem lehet könnyen lefordítani vagy akár csak kipróbálni a politikai valóságban. Ez az egyik oka annak, hogy sokkal több könyv szól a kísérleti "deliberatív közvélemény-kutatásról", mint a valódi deliberatív gyűlésekről. A demokratikus tanácskozás pragmatikus fordulata csökkentette az igényes normatív követelményeket, és a deliberatív demokrácia különböző formáit jobban alkalmazhatóvá tette a politikai valóságban. Az alulról építkező deliberatív demokrácia azonban egyelőre nem játszik jelentős szerepet a valós politikai részvételben és döntéshozatalban. Ez nem zárja ki a demokrácia deliberatív eszméjét mint olyat és annak a képviselői demokráciára gyakorolt esetleges pozitív kiegészítő hatásait. El kell fogadnunk azonban azt az empirikus tényt, hogy a demokratikus deliberáció eddig nem valósult meg erőteljesen a demokratikus gyakorlatban a demokratikus OECD-világban. Nem tagadjuk demokratikus potenciálját, de még nem valósult meg erőteljesen.

205 A demokrácia 3digitalizálása

A digitalizáció alapjaiban változtatja meg társadalmainkat, ahogy egykor az ipari forradalom tette. Megváltoztatja a mindennapi kommunikációnkat, a termelés, a munka és a pénzügyi tranzakciók módját. Már elkezdte megváltoztatni a demokrácia egyes területeit és a demokrácia egészét. Egy "digitális" vagy számítógépes fordulatnak vagyunk tanúi (Berry 2011). Bár egyre nagyobb a szétszórt (nem mindig magas színvonalú) szakirodalom tömege, nem értjük eléggé, hogy a digitalizáció milyen konkrét hatással van, lehet és lesz a demokrácia működésére. Az e-demokráciáról szóló írások elméleti minősége és reflexivitása messze elmarad a hagyományos demokráciaelméletek kifinomult és episztemikus minőségétől. Olykor arról van szó, hogy "a technológiai innovációk egyszerűen új alkalmazási területeket keresnek" (Schaal 2016, 300). A digitalizációval foglalkozó szakemberek nem sokat tudnak a demokráciaelméletről, míg a demokráciaelmélet művelői gyakran nagyrészt tudatlanok maradnak a digitalizáció kifinomult demokratikus mechanizmusait illetően. Mivel nagy szükség van elméletileg megalapozott empirikus kutatásokra a demokrácia jelenlegi és jövőbeli kockázatairól és lehetőségeiről, nagyobb kutatási együttműködésre van szükség a kiber- és politológusok között. Ez segítené jobban megérteni, hogy a digitalizáció hogyan és milyen formái lesznek hatással a politikai rendszer mely intézményeire, eljárásaira és kollektív szereplőire, és milyen következményei lesznek a demokrácia jövőjére nézve. Végezetül több betekintésre van szükségünk arról, hogy a digitalizáció hogyan befolyásolja a polgárok politikai viselkedését.

A kiber- vagy e-demokráciának³⁷ nincs hiteles definíciója. Päivärinta és Øystein (2006, 818) azonban már tizenkét évvel ezelőtt bemutatott egy szűkszavú, átfogó és konszenzusbarát definíciót: "Az e-demokrácia az információs és kommunikációs technológiák (IKT) használatára utal a politikai vitákban és döntéshozatali folyamatokban, kiegészítve vagy szembeállítva a hagyományos kommunikációs eszközöket" (Päivärinta és Øystein (2006, 818, idézi Schaal 2016). Mivel a vita az 1990-es évek elején kezdődött, a kiberdemokráciáról szóló diskurzusok három szakaszát különböztethetjük meg, amelyek röviden úgy jellemezhetők, hogy először optimizmus, majd realizmus, jelenleg pedig a szkepticizmus felé mutató tendencia látható.

Az 1990-től az 1990-es évek közepéig tartó első szakaszban a szakirodalmat a kiberdemokrácia optimista, utópisztikus víziója jellemezte. Az internetet a kommunikáció, a részvétel és a tanácskozás univerzális terének tekintették. A nagy ígéret az volt, hogy a kommunikáció, a részvétel, a képviselőlet és a döntéshozatal közötti határok eltűnnek; a tér és az idő elveszíti korlátozó jellegét, és a felvilágosult digitális polgár képes lesz szükségleteinek megfelelően váltani a politika e négy dimenziója között. A digitális utópisták arra számítottak, hogy a demokratikus eljárások és folyamatok nagy része átkerül az offline világból az online kibetérbe. A liberálisabb megfigyelők azt remélték, hogy a polgárok valódi funkciókat vesznek át a képviselőleti demokratikus államtól. A kiberutópisták között a komunitáriusok alulról jövő részvételi forradalomban és egy politikai közösségben reménykedtek, amely lehet helyi, nemzeti vagy transznacionális (Schaal 2016, 283). Mindazonáltal néhány kritikusabb hang már akkor is figyelmeztetett, hogy az ilyen közösségek képlékenyek és fiktívek lehetnek (Rheingold 1993).

Az 1990-es évek végére a kiberdemokrácia nagyszerű utópiái eltűntek. A hangsúly most már a digitális részvétel konkrét formáira irányult helyi és néha országos szinten. Egy sor különböző digitális eszközt fejlesztettek ki

37 A két kifejezést itt szinonimaként használjuk.

a polgárokat felkérni, hogy fejtsek ki véleményüket, vagy akár részt vegyenek a konkrét törvények és szakpolitikák megvitatásában. A *tömeges jogalkotás* megpróbálta a polgárokat az érdemi részvétel színterére vonzani, és ezáltal lehetővé tenni számukra, hogy valódi hatást gyakoroljanak az anyagi politikai döntésekre. Az elképzelés egy olyan másodrendű demokráciát vetített előre, ahol a polgárok nem csupán képviselőiket ellenőrzik, hanem részt vesznek a konkrét politikaformálásban is.

A harmadik szakaszban sem tűnt el a *reális kísérletezés*, amely a képviselők és a képviselők közötti közvetítés javítására törekszik. De most egy még mindig tartó pesszimista tendencia kíséri, amely különösen az internet demokráciára gyakorolt veszélyeit hangsúlyozza. Rogers Brubaker amerikai politológus ebben az értelemben a "közismeret válságáról" beszél (Brubaker 2017). Evgeny Morozov (2012) befolyásos kritikája "az internetes szabadság sötét oldalát" hangsúlyozza, és "netes téveszmének" nevezi³⁸. Az olyan magánoligopóliumok, mint a Google vagy a Facebook által gyűjtött és kereskedelmi forgalomba hozott nagy mennyiségű adat mára a demokráciát fenyegető kockázatként jelent meg. Már nem a XXI. század elektronikus agorájának tekintik őket, hanem inkább az egyéni magánélethez való alkotmányos jogok megsértésével fenyegetnek. Felmerültek olyan vádak, hogy a kibertérben botok és más eszközök segítségével befolyásolhatják a választási eredményeket, ahogyan azt állítólág az orosz botok és a Cambridge Analytica is tették az amerikai elnökválasztás során a 2016.

Jelenleg a digitalizáció általános megítélése és különösen a "demokrácia digitalizációja" euforikus kivetítések és alapvető kritikák között ingadozik. Ezért fontos, hogy elfogulatlan pozícióból tekintsük át a digitalizáció esélyeit és kockázatait a demokratikus rendszeren belüli négy konkrét és kulcsfontosságú funkcióra: a kommunikációra, a részvételre, a képviselőre és a döntéshozatalra.

Kommunikáció

Gerhard Vowe médiakutató (2014) a nyilvánosság folyamatos átalakulását állapította meg. Az általa ennek az átalakulásnak a leírására használt kulcsfogalmak a volatilitás, a viralitás és a pluralitás. A *volatilitás* a kommunikációs cselekvések, reakciók megnövekedett sebességét és a kommunikációs fenntarthatóság hiányát írja le. A *viralitás* azt jelenti, hogy a hírek és üzenetek relevanciakritériumai megváltoznak. A hírek kiválasztását sokkal inkább a "tetszés", a "nem tetszés", a "megosztás" és a nem átlátható algoritmusok vezérlik, mint az újságírók, szakértők és politikusok által kiválasztott hagyományos "fontossági" kritérium. A *pluralitás* a nyilvánosság újfajta széttöredezett jelzi. Az országos újságok, politikai magazinok és tévécsatornák dominanciáját ezernyi új online média, blogok, platformok, Twitter, közösségi média stb. erodálta. A kiber-optimisták a nagyobb pluralitást és az oligopolisztikus nagy médiumok vagy az állam hatalomtól való megfosztását hangsúlyozzák, és egy állítólág hatalomtól mentes kommunikációs szféra kialakulását dicsérik. A szkeptikusok azzal érvelnek, hogy létrejöhet egy pluralista új online médiavilág, de ez a változás két negatív fejleményt hoz magával. Először is, a közzféra egyre inkább széttöredezik és elzárkózik a nyilvános ellenőrzés és a szakmai újságírói normáknak megfelelő minőségellenőrzés elől. Ez már rövidebb távon is megterhelheti a kollektív véleményformálást, hosszabb távon pedig a kollektív cselekvést.

A médiakutatások szerint az emberek hajlamosak csak azokat a híreket, blogokat és vitákat fogyasztani, és csak azokhoz a platformokhoz csatlakozni, ahol saját véleményük vagy előítéleteik visszhangját hallják. Legalábbis a német példánál maradva, mindenekelőtt a támogatókat

---

38 Morozov túllép a demokratikus OECD-világon, és hangsúlyozza az internet hatékonyságát, amely az autokraták eszköze az alattvalók ellenőrzésére.

a (populista) szélsőjobboldali pártok, amelyek elsősorban a saját visszhangkamrájukban kommunikálnak (Maurer 2017). Olyan eszközöket kell keresnünk, amelyek ellensúlyozzák a gyűlöletbeszéd felfelé ívelő és egymást erősítő spirálját, illetve mindazokat a véleményeket, amelyek a személyes kommunikáció offline világában nem jutottak volna kifejezésre. Másodsorban, a bőséges információ mindenütt jelenléte növeli a hírek és vélemények vegyes sokaságából való minőségi szelekció problémáját. Magas szintű média- és politikai kompetenciát igényel a hírek és a szubjektív vélemények, a tények és a hamisítványok megkülönböztetése. Az alacsony képzettségi, tudás- és politikai kompetenciaszinttel rendelkező polgárokat az a veszély fenyegeti, hogy az álhírek első áldozatai lesznek. Ez egy újabb példa arra, hogy az internet növelheti a már meglévő offline politikai egyenlőtlenséget az alacsonyabb (iskolázottságú) rétegek hátrányára.

Részvétel

A politikai kommunikáció és a részvétel közötti határokat már az offline világban sem könnyű meghúzni. Az online médiában ezek hajlamosak elmosódni. Vajon már az is politikai részvétel, ha az egyén egy adott politikai állásponttal való (nem)egyetértését egérkattintással jelzi, a tetszik vagy nem tetszik gombra kattintva vagy egy online petíció aláírásával? Akárhogy is van, a kiberdemokrácia első lelkes híveinek egyik reménye az volt, hogy az internet forradalmasítani fogja a politikai részvételt. Húsz évvel később az empirikus kutatások kijózanítóbb hírekkel szolgáltak. A politikai részvétel ugyanolyan szelektív az interneten, mint az offline világban. Az úgynevezett csendes többség, a lakosság 50 százaléka nem vesz részt a választásokon túl (Vowe 2014, 38). Az internet nem változtatott ezen az érdektelenségen. A világhálón kínált részvételi lehetőségekre 2.0, van egy szabály (legalábbis ami a németországi felhasználókat illeti): Kevesebb mint 50 százalék él ténylegesen a lehetőséggel, és ezen a 50százalékon belül egy 90-9-1 százalékos piramis van. Kilencven százalék a lurkók aránya, akik csak szórványosan vesznek részt. Kilenc százalék a ritkán hozzászólók, míg a hozzászólók 1 százaléka a hozzászólások százalékáért 90 felelős (ibid.). Ez nagymértékben tükrözi az offline politikában való részvételi arányokat.

Az elektronikus szavazás ³⁹(távoli elektronikus szavazás vagy "E-voting") a politikai részvétel legelterjedtebb formája az interneten vagy az interneten keresztül (Goldsmith és Ruthrauff 2013; Kersting 2014). Az E-szavazás struktúrájáról, szelektivitásáról és biztonságáról már van néhány empirikus kutatás, de e tanulmányok többsége eseti jellegű. Észtország mint a legsikeresebb eset például jól kutatott; más országok minden bizonnyal kevésbé. Az elektronikus szavazás statisztikailag tömegessé vált a kis balti országban, függetlenül életkortól, nemtől, képzettségtől vagy jövedelemtől. Bár úgy tűnik, hogy különösen a fiatal szavazók használják, úgy tűnik, hogy az e-szavazás nem növelte a szavazók összlétszámát Észtországban (Mulligan 2017). Ezt a gyanút más korábbi tanulmányok is hangsúlyozták általánosabban (Norris 2004; Smith 2005; Hall 2012). Rövid távon az úgynevezett digitális szakadék súlyosbíthatja a szavazás társadalmi szelektivitását az internetet használók és az internetet nem használók között. Ez középtávon eltűnhet, de a legtöbb választási kutató egyetért abban, hogy a politikai érdeklődés szintje számít, nem pedig a szavazás kényelmessége. Graham Smith (2005, 21) meggyőzően érvelt amellett, hogy a technológia növelheti a szavazás kényelmét, de a kényelem soha nem volt releváns oka annak, hogy az emberek miért szavaztak vagy miért nem szavaztak.

A szavazók számának növelésén és a társadalmi szelektivitás hosszú távú csökkentésén túlmenően további kérdések is felmerülnek az elektronikus szavazással kapcsolatban. Biztonság és szavazás

---

39 Az elektronikus szavazásnak különböző formái vannak. Itt csak az interneten keresztül történő szavazást, azaz az elektronikus szavazást vesszük figyelembe, és nem egyszerűen a szavazófülkékben elhelyezett elektronikus szavazógépeket, ami nem különbözteti meg az elektronikus szavazást a hagyományos papíralapú szavazástól.

a csalás vagy a választások külföldi hatalmak általi manipulálása megoldatlan kérdések. Bár Észtországban eddig nem volt vita tárgya a szavazás biztonsága és a titoktartás, a szakértők nem zárják ki, hogy az elektronikus szavazás nem teljesen mentes a manipulációtól, a csalástól és a szavazás titkosságának megsértésétől. Sőt, egyes kritikusok hangsúlyozzák, hogy a szavazás egy ceremonális köztársasági aktus. Az otthoni, interneten keresztül vagy iPhone-nal történő szavazás, amikor a barátainkkal vagyunk, tovább bagatellizálná ezt az alapvető demokratikus aktust, amelyért "az emberek meghaltak és továbbra is meghalnak" (Mulligan 2017).

Az internetes szavazással kapcsolatos elszórt empirikus eredményeink arra utalnak, hogy az általános választásokon való online és offline részvétel között nincsenek lényeges különbségek sem mennyiségi, sem társadalmi szelektivitásbeli szempontból.

Képviselő és határozat

A digitális részvételnek és a digitális demokratizálódásnak vannak más formái is, amelyek a részvétel és a képviselő között ingadoznak. Ezeket a politikai pártok és a nagy társadalmi szervezetek, például a szakszervezetek és a transznacionális nem kormányzati szervezetek belső demokráciájának megerősítésére használják. A politikai szervezetek, például a pártok elkezdtek használni az elektronikus eszközöket, hogy a tagok közvetlenül megválaszthassák elnökeiket, jóváhagyhassák a koalíciós megállapodásokat, vagy konkrét véleményt nyilváníthassanak konkrét politikai javaslatokról. Vannak arra utaló jelek, hogy az internet olyan platformokat és lehetőségeket kínál a tagok és szimpatizánsok számára, hogy részt vegyenek a véleményformálásban, sőt olyan döntésekben is (belső választások vagy programkérdések), amelyekből korábban különböző - többek között technikai - okok miatt ki voltak zárva. Ugyanakkor még nem rendelkezünk szisztematikus empirikus munkával arról, hogy hol használják, hol nem használják ezeket az elektronikus eszközöket, milyen hatással van ez a pártok (szervezeti) belső demokráciájára, és mit jelent ez a pártok erejére és gyengeségére a választási versenyben. Mivel a politikai pártok különösen nagy nyomás alatt állnak, és legtöbbjük csökkenő tagsággal küzdenek, kérdés, hogy a digitális eszközök használatával meg tudják-e fiatalítani magukat. A "folyékony demokrácia" nevű szoftver használata a kalózpártok által, amelyek különböző országokban baloldali, alulról szerveződő, demokratikus digitális politikai pártokként jelentek meg, nem volt sikeres, hanem inkább egy olyan platform, amely bizalmatlanságot, rendezetlenséget és megosztottságot táplál (lásd Merkel 77ff2015,.).⁴⁰

A civil társadalmon belül az olyan nemzeti és transznacionális nem kormányzati szervezetek, mint a Human Rights Watch, az Amnesty International, a Transparency International vagy a politikai korrupció és a lobbik ellenőrzése terén működő különböző civil megfigyelőszervezetek az internetet használják tevékenységük kiszélesítésére és hatékonyabbá tételére. Ezek az intézkedések sikeresebbnek bizonyultak, mint a politikai pártoké; John Keane ausztrál demokrácia-elméletirő (2011) ebben az értelemben írt a kialakulóban lévő *monitori demokráciáról*, ahol a civil szervezetek szorosan figyelemmel kísérik a hatalmon lévőket. Ebben az értelemben a monitori demokrácia a részvétel vegyes formája: A nem kormányzati szervezetek és a civil aktivisták közvetlenül részt vesznek, de a társadalom nevében, amelytől erkölcsi felhatalmazást várnak (Keane 212ff2011,.; Saward 74ff2011,.), figyelemmel kísérik a parlamenti és kormányzati képviselőket is.

A XXI. század elejének egyik digitális ígérete a pártszervezeteken és a civil szervezeteken túl az úgynevezett *folyékony demokrácia*. A vízió szerint a digitális

eszközök képesek elfolyósítani a kommunikáció, a részvétel, a képviselet és a döntéshozatal közötti határokat. A folyékony demokráciának nincs egységes koncepciója, de van egy alapgondolat, néhány alapvető elvárás és konkrét szoftver. A vízió lényege, hogy megvalósuljon egy egyénre szabott

---

40 A Cinque Stelle olasz populista mozgalom is bevezette az e-szoftvert.

a régi rousseau-i elképzelés, amely a képviselők és a képviselők szétválasztásának leküzdésére irányul az identitárius demokrácia megteremtése érdekében. Az ilyen demokrácia a plebiszitárius önkormányzat egy formájának tekinthető. Az egyes polgároknak lehetőségük van arra, hogy részt vegyenek az anyagi döntések meghozatala előtti vitában, és saját maguk is részt vegyenek ezekben a döntésekben, de "delegálhatják" szavazati jogukat más polgároknak vagy szervezeteknek, akikben megbíznak, és akiknek a kompetenciájában hisznek (lásd *többek között* Miller 1969, 107ff.; Ford 2002, 4). Ford szerint (ibid.) az ilyen delegált szavazás a következőkből indul ki:

- Minden polgár eldöntheti, hogy közvetlenül akar-e szavazni apolitikai vagy politikai kérdésekben, vagy inkább delegálja ezt a szavazatot.
- A küldöttek nem tudják, hogy mire szavaznak, hogy elkerüljék az internetes társadalmi nyomást.
- A küldöttek szavazásának nyilvánosnak kell lennie, hogy a delegáló polgárok ellenőrizni tudják küldötteik szavazását.
- A küldöttek szavazati jogukat átruházhatják más küldöttekre. Azokat a küldötteket, akik sok szavazatot gyűjtenek, szuperdelegáltaknak nevezik.

A folyékony demokrácia eszméjét normatív szempontból nehéz kritizálni. Mindazonáltal megvalósulásának jellemzői legalább két demokratikus alapelv megsértésével fenyegetnek: az átláthatóság és az elszámoltathatóság. Ha a szavazatok delegálása több lépcsőben történik, a delegáló polgárok már nem tudják követni, hogy mi történt a szavazataikkal. Ha azonban nincs átláthatóság, nem lehet elszámoltathatóság sem. A folyékony demokrácia mint eszme egy szép új világot ígér: rugalmas, inkluzív, folyékony, közvetlen vagy közvetett. Az egyes állampolgároknak van végső soron választási lehetőségük. Mindazonáltal az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot feláldozzák a folyékony demokratikus világ víziójáért.

A digitális demokráciának minden bizonnyal több aspektusa, formája és lehetősége van. Ezeket itt nem lehet részletesen elemezni, de legalább néhányat meg lehet nevezni:

- A részvételi költségvetés-tervezés, amelyet a brazil Porto Alegreben "találtak fel", és amelyet számos országba exportáltak, a legtöbb esetben a polgárok sokkal kisebb részvétele mellett, mint a származási országban.
- Az e-kormányzat a polgárok számára hozzáférést biztosít a közhivatalok számos szolgáltatásához; bár ez kétségtelenül előrelépés, nem szabadna eufemisztikusan e-kormányzatnak, hanem inkább e-bürokráciának nevezni.
- A FixMyStreet a világ számos országában használt digitális platform; ez az egyik legelterjedtebb digitális innováció; számos más olyan digitális innovációnak adott teret, amelyek a városi problémák geolokalizációjára/térképezésére támaszkodnak.
- A wikikormányzat a döntéshozatal episztemikus minősége (szakértői kormányzás) és a bemeneti (részvételi) legitimitás közötti feszültséget a wikikormányzati szoftvereken keresztül próbálja leküzdni (Noveck 2009), ahol a tömegek bölcsességét crowdsourcingként használják a politikai döntéshozatalban.
- Amilyen szétszórtak a digitális demokratikus innovációkkal kapcsolatos gyakorlatok és tapasztalatok az egyes országokban, annyira szétszórtak az ezzel kapcsolatos empirikusan megalapozott ismereteink is.
- További kutatási igények
- Ami hiányzik az elektronikus szavazással kapcsolatban, az az interneten keresztül történő szavazással kapcsolatos különböző nemzeti tapasztalatok szisztematikus összehasonlítása. Itt részletesebb és nemzetek közötti kutatásra van szükség, hogy

megtudjuk, hol vannak a legjobb gyakorlatok, miért működnek, és hogy átvihetők-e más országokba.

- Még ha ki is derül, hogy az elektronikus szavazás nem növeli a szavazók számát, akkor is meg kell tennünk

vizsgálja meg, hogy legalább megállítja-e a legfiatalabb korosztályok körében a tartózkodás növekvő tendenciáját, amely a fejlett demokráciák számára releváns problémává vált.

- Hogyan lehet olyan kiberformátumokat kialakítani, amelyek elérik azokat, akik politikailag nem túl motiváltak és/vagy alacsony iskolázottságúak, és bevonják őket a politikai kommunikáció és részvétel értelmes elektronikus színterei közé?
- Empirikus kutatás arról, hogy a digitális innovációk hogyan javíthatják a polgárok és képviselők közötti kapcsolatot.

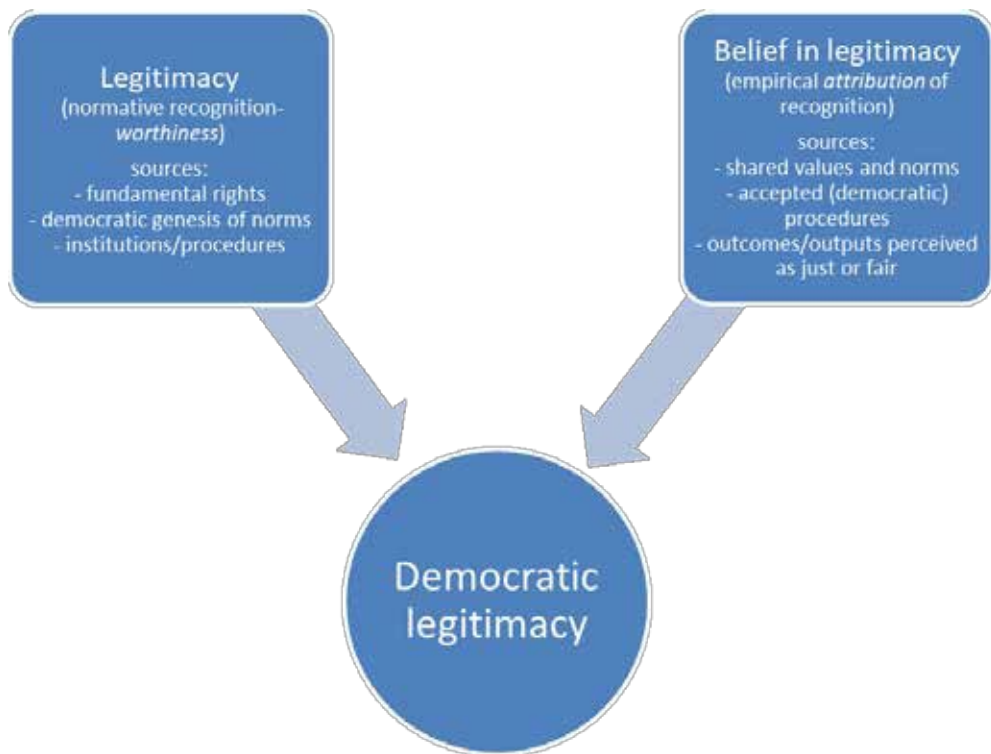
Összefoglalva a demokratikus innovációkat

A demokratikus innovációk (beleértve a népszavazásokat is) fontos eszközök lehetnek demokráciánk demokratizálására. Többnyire nincsenek összeegyeztethetlenségek közöttük és a képviseleti demokráciák fő eljárásai között. Ezek az eszközök inkább a demokratikus részvétel, mint a tekintélyelvű döntéshozatal szempontjából relevánsak. Ez utóbbi esetben gyakran hiányzik a demokratikus legitimitásuk. Ez különösen igaz a deliberatív demokráciára és nagymértékben a digitális demokráciára is. Ez nem vonatkozik a népszavazásokra, mivel a demokratikus alany, a nép dönt az érdemi politikákról és politikai kérdésekről. Mindazonáltal a népszavazásokra ugyanaz az érv vonatkozik, mint a demokratikus újításokra: a politikai döntések teljes volumenéből való jelentős részesedésük meglehetősen csekély. Ez még Svájcra, a par excellence népszavazási demokráciára is igaz, ahol szövetségi szinten az összes törvénynek mindössze 7 százalékát hozzák létre népszavazás útján. A többi a parlament által hozott döntés (Vatter 374).2014,

2♦♦54Következtetés: A demokratikus legitimitás változó mintázatai

A demokratikus legitimitást két egyformán fontos dimenzió alkotja: a normatív dimenzió (beleértve a demokratikus alapelveket, intézményeket, eljárásokat) és az empirikus dimenzió (a legitimitásba vetett hit): vagyis az emberek hisznek-e abban, hogy a konkrét demokratikus rendszerük és annak intézményei, eljárásai és kimenetei/eredményei legitimek, és ha igen, milyen mértékben?

15. ábra: A demokratikus legitimitás két dimenziója

A normatív alapon elismerésre méltónak ítélt demokratikus rendszer a központi demokratikus értékekből és normákból, valamint a demokratikus geneziszből táplálkozik. Az állampolgárok általi empirikus elismerés viszont ideális esetben a normákról és értékekről alkotott közös meggyőződésekből, az igazságos, méltányos és elfogadott eljárásokból, valamint a demokrácia működését elősegítő eredményekből következik. Más szóval, akkor beszélhetünk demokratikusan legitim rendszerről, ha a demokratikus értékek, normák és eljárások jelen vannak, és azokat a polgárok osztják vagy internalizálják, valamint ha a rendszer kimenetei és a demokrácia számára funkcionálisan kedvező eredmények igazságosnak és méltányosnak tekinthetők.

A demokratikus rendszer teljesítménye döntő befolyást gyakorol a (materiális) eredményoldalra. Az értékek és normák viszont beépülnek magukba az eljárásokba, de kulcsszerepet játszanak a polgároknak a demokratikus kimenetről alkotott értékelésében is. Mindezek a megfigyelések világossá teszik, hogy a legitimitás összetevői szorosan összefonódnak.

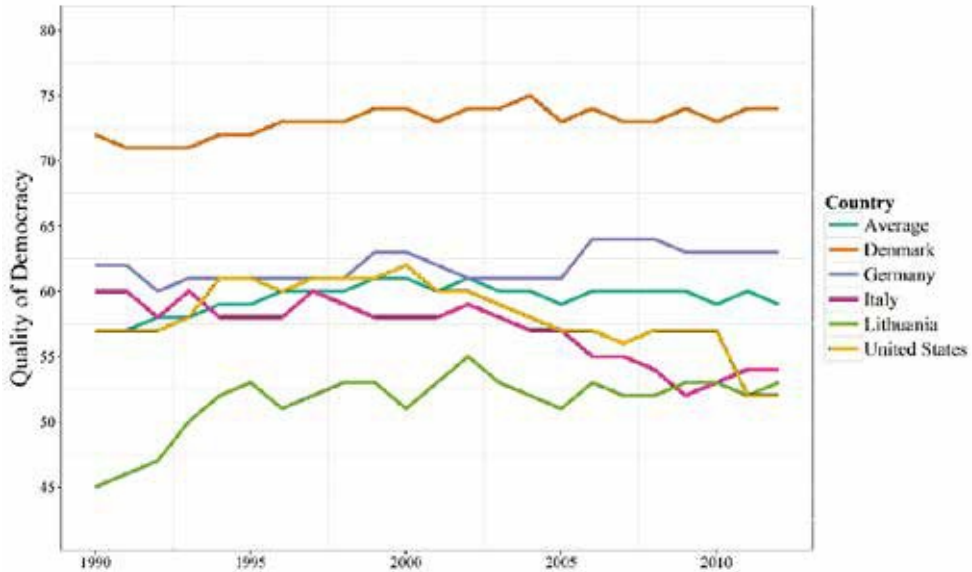
A legitimitás összetevőinek kölcsönös függősége

A legitimitás összetevői, feltételei és forrásai nem egymástól függetlenül jönnek létre, hanem kölcsönösen erősítik vagy gyengítik egymást, ahogyan azt a fentiekben javasoltuk. Íme néhány elképzelhető hipotézis és összefüggés.

- Ha minden más dolog egyenlő, a legitimitásba vetett hitnek annál szilárdabbnak kell lennie, minél teljesebbé válnak a demokrácia követelményei, és minél meggyőzőbbé válik a demokratikus rendszer egészének anyagi teljesítménye politikai, gazdasági és társadalmi megnyilvánulásaiban.
- A demokratikus eljárások legitimációs ereje viszont annál inkább erősödhet, minél inkább képesek megfelelni saját normatív előfeltételeiknek, és minél inkább képesek a polgárok által elvárt eredményeket/eredményeket produkálni.
- Az alkotmánypártiak úgy vélik, hogy az eljárásokat kizárólag saját feltételeik alapján lehet legitimálni. Ezzel a nézettel ellentétben úgy tűnik számunkra, hogy a formális eljárások, az anyagi eredmények és a demokratikus legitimáció között pozitív vagy negatív visszacsatolási hurok lehet. Még a jogilag megalapozott, kifogástalan eljárások is elveszítik normatív legitimációjukat és empirikus legitimációjukat, ha szisztematikusan olyan eredményeket produkálnak, amelyek aláássák saját alapjaikat. Ez többféleképpen is megtörténhet. Például az ilyen eljárások objektíven előnyben vagy hátrányban részesíthetnek bizonyos csoportokat, bizonyos társadalmi rétegeket (lásd a 2.1.4. fejezetet) vagy pénzügyi befektetőket (lásd a 2.4. fejezetet); korlátozhatják a szabadságjogokat a biztonság feltételezett növelése érdekében.
- A választott képviselői szervek, mint a politikai pártok, a parlament vagy a kormányok (úgynevezett többségi intézmények) helyett a technokraták, a központi bankok, a bíróságok és a bürokrácia (nem többségi intézmények) kerülhetnek előtérbe.

A legitimitás összetevői nemcsak szoros funkcionális függőséget mutatnak, hanem bizonytalan normatív egyensúlyt is. A legitimitás egyik forrásában (értékek és normák, eljárások, anyagi eredmények) mutatkozó hiányosságokat nem lehet automatikusan ellensúlyozni a többi forrás önkényes javításával. Így például az anyagi jólét növekedése önmagában nem szolgálhat igazolásul a végrehajtó hatalom vagy szakértelem által vezérelt olyan döntésekhez (mondjuk az IMF vagy a központi bank által), amelyek megkerülik a parlamenti csatornákat, még akkor sem, ha ez a polgárok által kívánt eredményt eredményez. A demosz (többségének) legitimitásba vetett hite természetesen nem elegendő a demokratikus legitimitás megalapozásához. A megfelelő demokratikus értékekhez, normákhoz és eljárásokhoz kell kapcsolódnia. Ezzel szemben a demokráciák alááshatók, ha következetesen nem optimális eredményeket, például elmaradó anyagi jólétet vagy erkölcsileg elfogadhatatlan és/vagy megosztó döntéseket hoznak. Továbbá a változó kontextusokban a hagyományos, bevált demokratikus eljárások elveszíthetik egykori funkcionális és normatív erényeiket. Ezért - és ez nem a legkevésbé fontos tulajdonságuk - a demokratikus eljárásoknak önreflexív és önadaptív módon kell működniük (lásd fentebb és vö. *többek között* Rosanvallon 151ff2011,.). Ha nem mutatnak ilyen rugalmasságot, akkor azzal fenyegetnek, hogy anakronisztikussá válnak, és képtelenek megfelelni a környezetük által támasztott kihívásoknak. Ez az egyik kritika, amelyet a választásokkal és a képviselői struktúrákkal szemben a demokrácia különböző teoretikusai és kutatói - többek között Crouch (2004), Manin (2007), Rosanvallon (2011; 2018), Streeck (2013), Mair (2014) és Keane (2016) - megfogalmaznak. Mivel a demokratikus legitimáció nem vagy-vagy, hanem fokozati kérdés, empirikusan megfigyelhetjük a legitimációs meggyőződésben bekövetkező elmozdulásokat (pl. Eurobarometer: Elégedettség a demokráciával; bizalom a többségi és nem többségi intézményekben), de vizsgálhatjuk a demokrácia normatív minőségében bekövetkező elmozdulásokat is (Democracy Barometer).

16. ábra: A demokrácia minősége a világ legjobb30 demokráciáiban

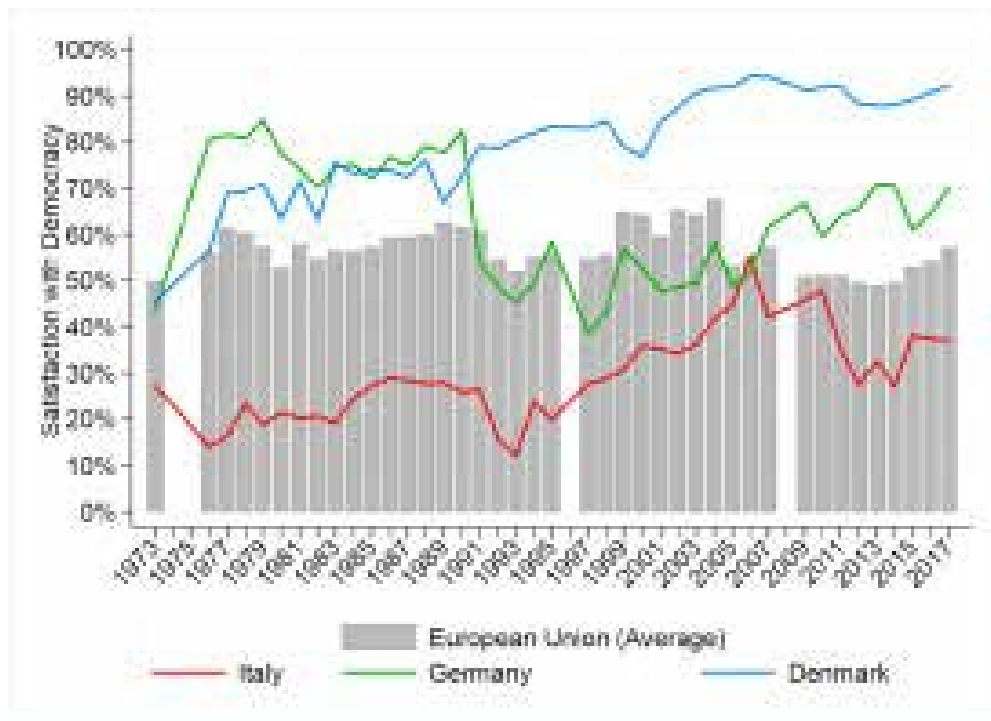

A demokrácia-barométer legjobb30 demokráciáinak éves átlagai. Forrás: Eurostat: Demokrácia-barométer.

A fenti ábra azt mutatja, hogy a legjobb30 demokráciák, köztük a legtöbb nyugat-európai demokrácia átlagos normatív minősége - nagyjából 100 mutatóval mérve - 1990 óta nem csökkent. A vészjósló diagnózisok, miszerint a legfejlettebb demokráciák mély válságban vannak, tehát nem igazolhatók szisztematikus empirikus kutatásokkal.

Ugyanez igaz, ha a nép legitimitásról alkotott meggyőződését vizsgáljuk, amelyet a szubjektív "demokráciával való elégedettség" (Eurobarométer) mérésével mérünk? A sötétoszlopok a demokráciával "nagyon elégedett" válaszadók átlagos arányát jelzik az összes tagállamban (amíg az EU tagjai voltak). Amikor 1973, az EU-nak csak tagjai 12 voltak, a válaszadók százaléka 50 volt nagyon elégedett. Negyven évvel később, amikor az Európai Uniónak már 28 tagállama van, még magasabb a demokráciával nagyon elégedettek aránya (kb. 57%). A polgárok szubjektív dimenziója, a polgárok meggyőződése szempontjából nézve a demokratikus rendszer demokratikus legitimitása az elmúlt négy évtizedben nem csökkent.

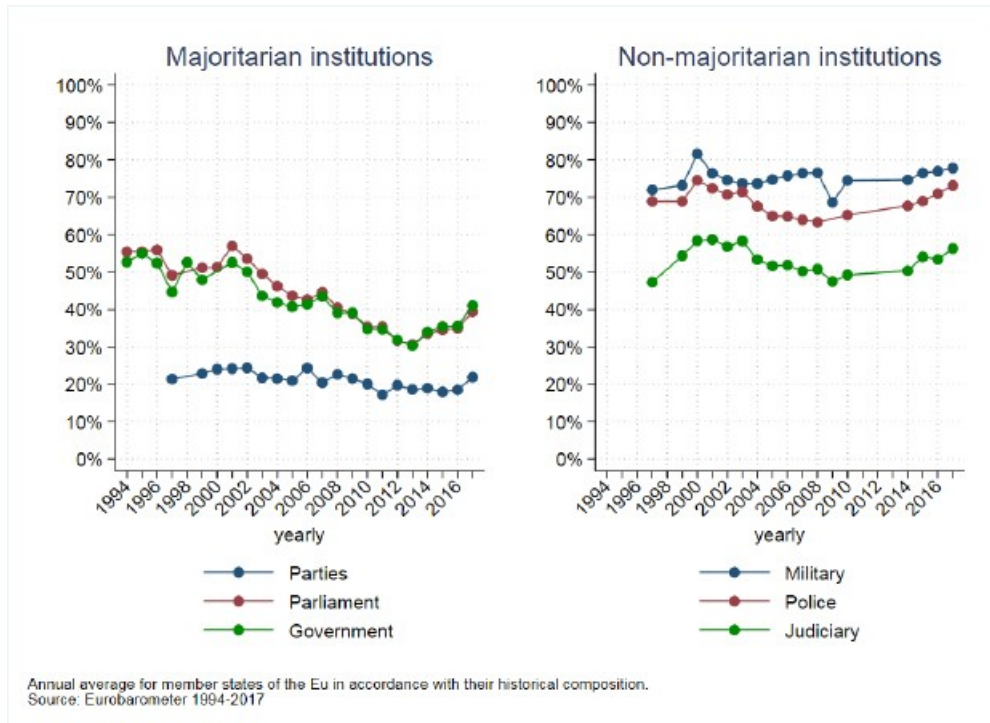
17. ábra: Elégedettség a demokráciával az EU-ban (1973-2017)

Forrás: Eurobarométer (1973-2017).

A rendszer egészéről alkotott kép azonban több problematikus fejleményt takar, amint azt a következő ábra mutatja¹⁸. Az embereket arról is megkérdezték, hogy mennyire bíznak bizonyos intézményekben. A bal oldalon a pártokat, parlamenteket és kormányokat látjuk, amelyeket "többségi intézményeknek" nevezhetünk. Ezeket a választói többség alapján választották meg, és az utóbbiak nevében döntenek, gyakran ugyanezen többségi elv szerint. Az ábra jobb oldala az emberek bizalmát mutatja az olyan intézmények iránt, mint a hadsereg, a rendőrség és az igazságszolgáltatás. Ezekben az intézményekben a személyzetet nem demokratikus, hanem meritokratikus elvek alapján választják ki, és a döntéseket nem többségi elvek alapján hozzák meg. Az Eurobarométer felmérésből származó 2017. megbízható adatokkal rendelkező, 1994a parlamentekbe és kormányokba vetett bizalom jelentősen csökkent, a politikai pártokba vetett bizalom pedig a nagyon alacsony százalékos²⁰ szinten maradt. Ezzel szemben a nem többségi elvek alapján működő állami intézmények magas és stabil bizalmi szintet élveztek, sokkal magasabbat, mint a demokratikusan választott intézmények. Így a demokrácia paradoxona merül fel. Az emberek nem nagyon bíznak azokban az intézményekben, amelyekre szavazhatnak, de bíznak azokban az intézményekben, amelyekre nem szavazhatnak, és amelyek nem tartoznak elszámolással nekik. "Úgy tűnik, hogy a polgárok fejében preferenciaváltás zajlik: a szakértelmet, a politikamentes ügyintéztést és a gyors döntési hierarchiákat értékelik a hanggal, a pluralista versennyel, a parlamenti tanácskozással és a kormányok korlátozott problémamegoldó képességével szemben" (Krause és Merkel 422018,). A demokratikus legitimitás empirikus dimenziójában elmozdulás történt a demokratikus képviselő intézményeitől a pártoktól független intézmények felé, amelyeknek szakértelmet és hatékonyságot tulajdonítanak.

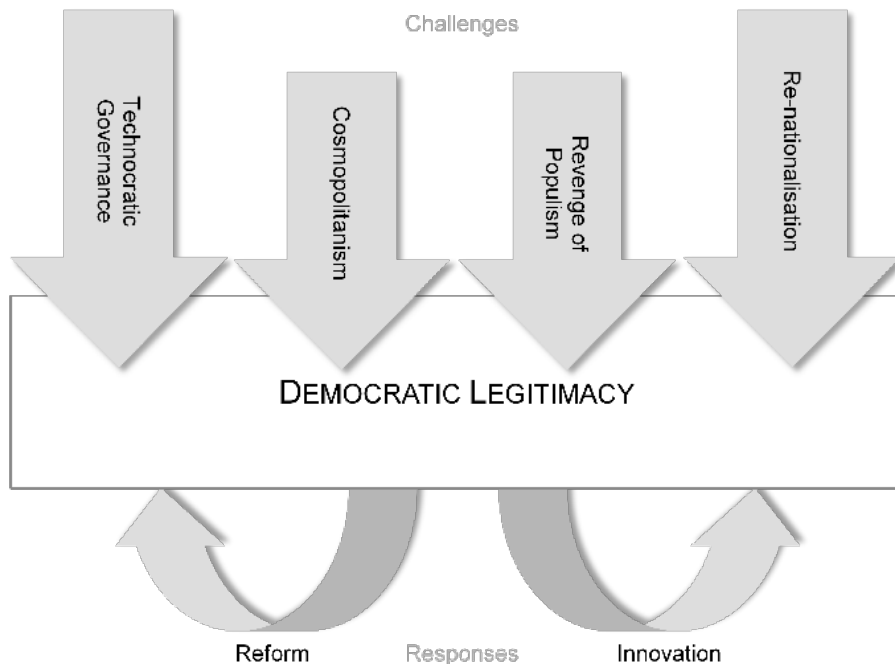
18. ábra: Bizalom a többségi és nem többségi demokráciákban (1994- 2017)

Csak az elmúlt néhány évben látszik, hogy a csökkenő tendencia megtört, és a reprezentatív intézményekbe vetett bizalom növekedésének adott helyet. Mindazonáltal a demokratikus alapintézményekbe vetett bizalom továbbra is alacsony, ellentétben a közvetlen demokrácia azon eljárásaival, amelyeket a következő fejezetben tárgyaltunk. 2.5.

Erre a fejleményre kétféle reakció figyelhető meg. Az első a politikai társadalmak egy részének a populista politika által mozgósított renacionalizálódása Európa-szerte (lásd a 2.3.1. fejezetet). A másik reakció a politikai részvétel és kommunikáció új formáinak kreatív kitalálásában áll. Bármennyire is kritizálható ezen innovációk némelyike, nem tagadható, hogy a demokratikus polgárok és politikusok mozgatják őket. A reformok és az innováció típusától és hatékonyságától függ, hogy sikeresen kezelhetők-e a demokráciát érő kihívások, mint például a technokrácia, a populizmus és a renacionalizáció.

19. ábra: A demokratikus legitimitás, a reformok és az innováció kihívásai

A demokratikus reformoknak azonban túl kell lépniük az ilyen újításokon. A jól fejlett területi tömegdemokráciák magját a képviseleti intézményeknek kell alkotniuk, amelyeket szintén meg kell reformálni. A politikai pártoknak, parlamenteknek és kormányoknak továbbra is átláthatóbbá és elszámoltathatóbbá kell válniuk az emberek felé. Nem tagadhatják az antagonisztikus érdekek konstitutív szerepét a modern kapitalista társadalmakban, és nem hallgathatják el a heterogén társadalmakba való integráció nehézségeit; de képesnek kell lenniük arra, hogy ezeket az antagonisztikus érdekeket a politikai konfliktus agonisztikus, a demokrácia elveivel összeegyeztethető megnyilvánulásává alakítsák. Ez túlmutat a demokráciák intézményi struktúráján, és a politikai elitek válaszkészségét és felelősségét célozza.

3 ♦ Általános ajánlások ademokráciakutatás jövőjére vonatkozóan

Általános megjegyzés: Ez a szakirodalom bőséges az úgynevezett "demokratikus újításokról", ami tanulságos, hasznos és fontos a demokrácia megértése szempontjából a hagyományos demokratikus képviseleten túl az általános választásokon, a parlamenten és a kormányon keresztül. Mindazonáltal a kutatás ezen ágát jobban össze kell kapcsolni a választásokkal, pártokkal, parlamentekkel és kormányokkal kapcsolatos kutatásokkal. Kritikusabban kell megvitatni, hogy ezek a demokratikus innovációk milyen mértékben egészítik ki, erősítik vagy gyengítik "tömegdemokráciáink" alapvető képviseleti intézményeit a demokrácia nemzeti és nemzetek feletti keretein belül.

Ezenkívül alaposabban kell elemezni a demokrácia eljárásait, szervezeteit és intézményeit, mint például a választások, a politikai pártok, a parlament, valamint az ezekkel kapcsolatos kihívásokat és azok hatását a demokrácia egészének működésére. Ezek ma különösen nagy nyomás alatt állnak, és a politikai szereplők és a tudományos kutatók egyaránt kihívások elé állítják őket. Ahhoz, hogy szisztematikusan megvizsgáljuk a mai kialakult demokráciák törekenységét, a demokratikus rendszer három, egymással összefüggő szintjét kell megvizsgáljunk: a mikroszintet, a mezoszintet és a makroszintet.

A politikai attitűdök, magatartás, szavazás és részvétel mikroszintjén a politikai pártok mezoszintjén, valamint a képviseleti demokrácia alapvető intézményeinek makroszintjén a stabilitás szempontjából problematikus konkrét tendenciákat kell elemeznünk.

Mikroszint: (példák)

- Választási volatilitás: mit jelent a politikai pártok, a pártrendszer, valamint a kormányzás folyamatossága és hatékonysága szempontjából?
- Mik az okai és következményei a választási részvétel csökkenésének Kelet-Európában, és mik az okai a választási részvétel közelmúltbeli növekedésének Nyugat-Európában?
- Mi okozza a pártverseny és a közbeszéd új polarizációját? Hogyan léphet fel a demokrácia ennek negatív következményei ellen?
- Mi okozza a választási részvétel társadalmi szelektivitását? Mit tanulhatunk a különböző országok "jó" és "rossz" gyakorlataiból?
- Mezo szint (példák)
- Mi okozza a gyűjtőpártok hanyatlását, milyen hatással van ez a pártok versenyére, a parlamenti tanácskozásra és döntéshozatalra, és hogyan hat ez a koalícióépítésre és a hatékony kormányzásra?
- Milyen hatással van a gyűjtőpártok hanyatlása az európai társadalmak kohéziójára, integrációjára vagy dezintegrációjára?
- Miért erősebbek a jobboldali populisták egyes országokban, mint máshol?
- Milyen különbségek vannak a demokratikus kormányzásra gyakorolt hatásban, ha a jobboldali populisták ellenzékben, junior partnerek vagy senior partnerek a kormánykoalícióban, konzolidált és kevésbé konzolidált demokráciákban?
- Létezik-e egy új kulturális hasadás a jól képzett városi "kozmpolitikák" és a kevésbé képzett vidéki "kommunitáriusok" között, amely átstrukturálja az európai pártrendszerek versenyének módját?
- Makroszint (példák)
- Az európai pártrendszerek változókényabbá, polarizáltabbá és széttöredezettebbé

A demokrácia múltja, jelene és jövője
váltak. Ez megnehezíti a stabil koalíciós kormányok kialakítását, amelyek

ideológiailag elég közel állnak-e egymáshoz ahhoz, hogy szilárd politikai válaszokat adjanak korunk társadalmi, gazdasági és környezeti kihívásaira?

- Megmarad-e az egyensúlyhiány a globálisan deregulált piacok és a nemzetállam között, és lesz-e a globális cégeknek olyan hatalmuk, hogy aláássák a demokratikus, adó- vagy jóléti állam megfelelő működését?
- Meg tudja-e erősíteni az EU a piacok demokratikus ellenőrzését? Képes és hajlandó-e az Európai Unió előmozdítani a "pozitív integrációt", azaz olyan piacok újraszabályozását, amelyeken a legitim demokratikus beavatkozások elvesztették hatékonyságukat?
- A legitimitás tengelyeinek eltolódása idején élünk? A liberálisból a populista, a multilaterálisból az egyoldalú, a nemzetek feletti és a nemzeti, valamint a konszenzusos és a többségi legitimációs módok között? Mi okozza a politikai legitimitás különböző módozatainak erőssége közötti különbségeket a különböző országokban?

Cím	Kulcsadatok	Leírás	Link
ADEMU - A Dinamikus gazdasági és monetáris unió	<i>Időtartam:</i> 06.2015-05.2018 <i>Finanszírozás:</i> 2.500.000 €	A projekt az EU és az euróövezet általános monetáris és költségvetési szerkezetét, valamint a tagállamok közötti költségvetési politikai koordináció mechanizmusait vizsgálta, különös tekintettel a következőkre: (1) a GMU hosszú távú fenntarthatóságának biztosítása, olyan kérdések kezelése, mint az adósságátlag, a költségvetési konszolidáció, az államadósság kezelése, az Unión belüli kockázatmegosztás és a válságmechanizmus, (2) a gazdasági sokkokkal szembeni ellenálló képesség kiépítése, valamint (3) az euróövezeten belüli kölcsönös függőség kezelése.	http://ademu-project.eu/
bEUCitizen - Az európai polgárság felé vezető út akadályai	<i>Időtartam:</i> 05.2013-04.2017 <i>Finanszírozás:</i> 6.490.312 €	A multinacionális és multidiszciplináris projekt célja, hogy azonosítsa és elemezze, milyen akadályok gátolják az európai polgárokat abban, hogy európai polgárként megvalósítsák jogaikat. A projekt négy különböző területet vizsgált, ahol akadályok merülhetnek fel: (1) az állampolgárság különböző, egymást átfedő területi rétegei közötti rivalizálás, (2) a különböző típusú jogok közötti lehetséges konfliktusok, (3) a polgárok különböző kategóriáinak jogai közötti lehetséges konfliktusok, (4) gyakorlati akadályok, mint például a nyelvi akadályok és a bürokratikus akadályok.	http://beucitizen.eu/
CATCH-EyoU - Az aktív polgárság megteremtése az európai ifjúsággal	<i>Időtartam:</i> 09.2015-09.2018 <i>Finanszírozás:</i> 2.498.787 €	A CATCH-EyoU célja, hogy azonosítsa a különböző szinteken elhelyezkedő tényezőket, amelyek befolyásolják a fiatalok aktív szerepvállalásának különböző formáit Európában. A projekt különböző - minőségi és mennyiségi - tanulmányok, valamint egy iskolai aktív polgári szerepvállalási beavatkozás révén sokoldalúan meg fogja érteni azokat a különböző tényezőket, amelyek befolyásolják a fiatalok Európáról alkotott nézeteit, valamint a fiatalok társadalmi szerepvállalásának módjait, új eszközöket és "fogalmi lencsákat" kínálva a politikai döntéshozóknak, hogy jobban megértsék ezt a generációt, azt, hogy hogyan közelítik meg a hatóságokat, és hogyan vesznek részt anyagi és szimbolikus módon annak érdekében, hogy részt vegyenek az általuk lakott társadalmak építésében és alakítsák a kormányzati rendszereket, amelyekben élnek.	http://www.catcheyou.eu/

M
ell
ék
let

Cím	Kulcsadatok	Leírás	Link
CIT-PART - A polgárok részvétele a döntéshozatalban a tudásintenzív politikában	<i>Időtartam:</i> 01.2009-06.2012 <i>Finanszírozás:</i> 1.000.000 €	A projekt összehasonlító módon vizsgálta a részvételi technológiaértékelés (PTA) és a szakértői alapú technológiaértékelés (TA) alkalmazását és hatását a tudományos és technológiai politikában több uniós tagállamban és szervezetben. A projekt az 1990-es években és a 2000-es évek elején a xenotranszplantációs politikákkal kapcsolatos TA és PTA kérdéseit vizsgálta. Az eredmények azt mutatták, hogy az állampolgári részvételt a PTA szempontjából ritkán alkalmazták a xenotranszplantációs politika kialakításában. Inkább a köztisztviselők és a szakértők voltak azok a szereplők, akiket leginkább bevontak a szakpolitikák kidolgozásába.	http://www.cit-part.at/
ENACT - Az európai polgárság érvényesítése	<i>Időtartam:</i> 01.2008-12.2010 <i>Finanszírozás:</i> 1.197.910 €	A projekt a polgárok és a nem állampolgárok (harmadik országok állampolgárai, menekültek, illegális bevándorlók) által megvalósított európai polgárságot vizsgálja. A cél az volt, hogy meghatározzuk, milyen értelmet adnak az európai polgárság eszméjének azok, akiknek cselekedetei az azonosítás új formáit teremtik meg. Az eredmények azt mutatták, hogy az állampolgársági cselekedetek - azok a cselekedetek, amelyek révén az alanyok önmagukat Az európaiak - a különböző pályák, területek és kultúrák tükrében - jelentősen eltérnek majd egymástól.	https://cordis.europa.eu/project/rcn/89506_en.html
ENLIGHTEN - Európai legitimitás a kormányzásban nehéz időkben	<i>Időtartam:</i> 04.2015-03.2018 <i>Finanszírozás:</i> 2.484.111€	A projekt az európai kormányzás legitimitásával foglalkozik az úgynevezett gyorsan és lassan lezajló válságok kezelése során. A kutatócsoportok három területet vizsgálnak: bankválságok és költségvetési fenntarthatóság; hiánycsökkentés és a közszolgáltatások folyamatossága; ifjúsági foglalkoztatás és inkluzív növekedés. A projekt célkitűzései közé tartozik annak feltérképezése, hogy az európai intézmények és szakértői hálózatok hogyan kezelik a válságokat, annak megkülönböztetése, hogy az európai kormányzási módok hogyan viszonyulnak a válságokhoz, és annak megfogalmazása, hogy a kormányzási módok milyen módon alkalmasak a legjobban a válságok kezelésére.	http://enlightenproject.eu/

Cím	Kulcsadatok	Leírás	Link
EUENGAGE - A közvélemény és az európai vezetés közötti szakadék áthidalása	<i>Időtartam:</i> 03.2015-02.2018 <i>Finanszírozás</i> : 2.496.622€	A projekt célja, hogy feltárja a nemzetek feletti uniós kormányzás és a népi mozgósítás közötti jelenlegi feszültségeket, valamint az EU által irányított politikákat és az EU legitimitását kritikusan megkérdőjelező nemzeti szintet. A projekt a közvélemény, a nemzeti és nemzetek feletti politikai elitiek közötti kapcsolatra vonatkozó empirikus kutatáson alapul. A gazdasággal, bevándorlással és biztonsággal kapcsolatos nemzeti642 reprezentatív politikuskok körében végzett felmérés kimutatta, hogy a kelet-európai országok politikai elitje és a többi ország között erős különbség van, különösen a bevándorlással kapcsolatos témákban.	http://www.euengage.eu/
EUROPOLIS - A deliberatív politikai döntéshozatali projekt	<i>Időtartam:</i> 04.2015-03.2018 <i>Finanszírozás</i> : 2.484.111 €	Az EuroPolis projekt a demokratikus deficit azon formáit vizsgálta, amelyek közvetlenül érintik az uniós polgárokat. A projekt központi kérdése az volt, hogy a polgárok bevonása az EU-val kapcsolatos inkluzív, tájékozott és átgondolt tanácskozásba növeli-e a politikailag releváns információkhoz való hozzáférést, a polgárok politikai szerepvállalását az uniós közügyekben, az uniós intézmények legitimitásának megítélését, az EU-hoz való tartozás érzését és a választási részvételt az EU-ban. parlamenti választások? A projekt egy héttel az európai 2009parlamenti választások előtt kétnapos, többnyelvű rendezvényt szervezett Brüsszelben, amelyen mind a 27 tagállamból mintegy 400 polgár vett részt. Az EuroPolis bemutatja, hogy a valódi vita lehetősége hatékonyabb eszköz a politikai részvétel mozgósítására, mint a végtelen médiakampányok és PR-gyakorlatok, és hatással van az EU-val való pozitív azonosulásra.	https://cordis.europa.eu/project/rcn/194584_en.html

Cím	Kulcs adatok	Leírás	Link
EUROSPHERE - A sokszínűség és az európai közsféra	<i>Időtartam:</i> 02.2007-07.2012 <i>Finanszírozás:</i> 4.056.373 €	Az EUROSPHERE olyan innovatív perspektívákat kívánt nyújtani a közsféráról, amelyek a legjobban megfelelnek az európai társadalmak sokszínűségének. A projekt azt kívánta megvizsgálni, hogy az európai kérdésekkel kapcsolatos politikai interakció és érdekek összefogása hogyan történhet több szinten, különböző típusú kommunikációs tereken keresztül. Ennek során a projekt az eliteket/szakértőket, a politikai pártokat, a társadalmi mozgalmakat, a polgári kezdeményezéseket és az elektronikus/nyomtatott médiát egyaránt politikai/társadalmi szereplőként és a kommunikatív közterek összetevőiként kezelte, és értékelte hozzájárulásukat a különböző európai közsférák artikulációjához.	https://cordis.europa.eu/project/rcn/84702_en.html
FAIRTAX - A "kölségvetési EU" felülvizsgálata: Igazságos, fenntartható és összehangolt adó- és szociálpolitikák	<i>Időtartam:</i> 03.2015-02.2019 <i>Finanszírozás:</i> 2.472.750 €	A FairTax kutatási projekt ajánlásokat fogalmaz meg arra vonatkozóan, hogy a szociálpolitikai reformokkal kapcsolatos igazságos és fenntartható adózás hogyan növelheti az EU tagállamainak gazdasági stabilitását. A fenntartható adózási és szociálpolitikai reformok hogyan segíthetik elő a gazdasági egyenlőséget és biztonságot, hogyan fokozhatják az adózás koordinációját és harmonizációját, hogyan erősíthetik a társadalmi befogadást és a környezeti fenntarthatóságot? A projekt jogi, közgazdasági, számviteli, etnográfiai, nemi tanulmányok, gazdaságtörténeti, üzleti és statisztikai módszereket és elméleteket alkalmaz, hogy megválaszolja ezeket a kulcsfontosságú kérdéseket.	http://www.org.umu.se/fairtax/english/about/
FESSUD - Financialisáció, gazdaság, társadalom és fenntartható fejlődés	<i>Időtartam:</i> 12.2011-11.2016 <i>Finanszírozás:</i> 7.923.728 €	A FESSUD egy multidiszciplináris, pluralista projekt, amelynek célja a társadalomtudományok közötti szövetségek kialakítása annak megértése érdekében, hogy a pénzügyek hogyan szolgálhatják jobban a gazdasági, társadalmi és környezeti igényeket. A projekt központi témái között olyan kérdések szerepelnek, mint például: mi a finansialisáció, és hogyan hatott a konkrét gazdasági, társadalmi és környezeti célok elérésére; milyen természetű a kapcsolat a finansialisáció és a pénzügyek között? és a pénzügyi rendszer fenntarthatósága, a gazdasági fejlődés és a környezet stb.	http://fessud.eu/

Cím	Kulcsadatok	Leírás	Link
GINI - Növekvő egyenlőtlenségek hatása	<i>Időtartam:</i> 02.2010-07.2013 <i>Finanszírozás:</i> 2.699.795 €	A projekt a növekvő egyenlőtlenség gazdasági és oktatási mozgatórugóit, valamint társadalmi, kulturális és politikai hatásait vizsgálta, újszerű hozzájárulásokkal a jövedelmi, vagyoni és oktatási egyenlőtlenségek méréséhez. A GINI interdiszciplináris elemzést kombinált, amely a közgazdaságtanra, a szociológiára, a politikatudományra és az egészségtudományokra támaszkodik, valamint jobb módszertanokat, egységes mérést, széles körű országfedettséget, egyértelmű szakpolitikai dimenziót és széles körű terjesztést biztosított. Az eredmények azt mutatták, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek általában véve növekedtek, de az egyenlőtlenségek tendenciái és hatásai között jelentős különbségek vannak az egyes országok között, ami rávilágít az intézmények és a szakpolitikák fontos szerepére, beleértve az oktatást is, amelyet jobban meg kell érteni.	http://www.gini-research.org/articles/home
IMPROVE - Szegénységcsökkenés Európában: szociálpolitika és innováció	<i>Időtartam:</i> 03.2012-02.2016 <i>Finanszírozás:</i> 2.699.857 €	A projekt a szegénységet, a szociálpolitikát és a szociális innovációt vizsgálta Európában, két központi kérdésre összpontosítva: (1) hogyan érhető el a társadalmi kohézió Európában, és (2) hogyan egészítheti ki, erősítheti és módosíthatja a szociális innováció a makroszintű politikákat, és fordítva. A cél a bizonyítékokon alapuló európai politikaalkotás alapjainak javítása, mind rövid, mind hosszú távon.	http://improve-research.eu/
ISIGROWTH - Innováción alapuló, fenntartható, inkluzív növekedés	<i>Időtartam:</i> 05.2015-04.2018 <i>Finanszírozás:</i> 2.498.610 €	A projekt az "Európai növekedési menetrend" témájával foglalkozott, különös tekintettel az európai innováció-alapú növekedési stratégiára és a globális termelési és innovációs hálózatokra. A fő cél először is az volt, hogy újszerű és átfogó diagnosztikát nyújtson az innováció, a foglalkoztatási dinamika és a növekedés közötti kapcsolatról az egyre inkább globalizált és pénzügyiesített világgazdaságban. Másodsor, e diagnózisok alapján a projekt szakpolitikai foratókönyveket dolgozott ki, és koherens szakpolitikai eszköztárat adott át az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés európai célkitűzéseinek megvalósításához.	http://www.isigrowth.eu/

Cím	Kulcs adatok	Leírás	Link
LIVEWHAT - Nehéz időkben élni	<i>Időtartam:</i> 12.2013-12.2016 <i>Finanszírozás</i> : 2.499.366 €	A LIVEWHAT célja az volt, hogy bizonyítékokon alapuló ismereteket nyújtson a polgárok ellenálló képességéről a gazdasági válságok idején, ami lehetővé teszi, hogy az ilyen válságok negatív következményeire hatékonyabb politikai válaszokat adjanak. A kutatás középpontjában a polgárok (egyéni és kollektív) reakciói, de a szakpolitikai válaszok is álltak. A figyelem tehát a megküzdési stratégiák széles skálájára összpontosult, amelyeket az európai polgárok számos tényező hatására alkalmazhatnak (vagy nem alkalmaznak), mint például a válság kiterjedése, a válságra adott politikai válaszok, a válságról szóló nyilvános diskurzusok és a válság által érintettek egyéni jellemzői.	http://www.unige.ch/livewhat/
MediaAct - A média elszámoltathatósága és átláthatósága Európában	<i>Időtartam:</i> 02.2010-07.2013 <i>Finanszírozás</i> : 1.468.811 €	A MediaAct egy összehasonlító kutatás volt, amely az európai médiapluralizmus mutatójaként az uniós tagállamok médiaelszámoltathatósági rendszereire (MAS) irányult. A projekt fő céljai a következők voltak: (1) a MAS-ok mennyiségének és minőségének vizsgálata, mint a média függetlenségéről szóló pluralista viták előfeltételeinek vizsgálata a növekvő médiakoncentráció idején, (2) a létrehozott és innovatív online MAS-ok hatásának összehasonlítása a különböző médiumokra gyakorolt hatásukban. (3) szakpolitikai ajánlások kidolgozása az EU médiapolitikai döntéshozói számára.	http://www.mediaact.eu/

Cím	Kulcsadatok	Leírás	Link
MYPLACE	<p><i>Időtartam:</i> 06.2011- 09.2015 <i>Finanszírozás</i> : 7.994.449 €</p>	<p>A MYPLACE azonosította azokat az akadályokat, amelyek a fiatalok számára akadályozzák és elősegítik, hogy az európai politikai színteret az "én teremként" használják. A MYPLACE konkrét célkitűzései a következők voltak: (1) A fiatalok polgári szerepvállalásának kontextusba helyezése regionális, nemzeti és európai történelmi összefüggésekben. (2) A helyi, nemzeti és páneurópai politikai örökség és tapasztalat (újra)termelésének, átadásának és (újra)értelmezésének folyamatának feltérképezése és megértése. (3) A politikai élethez való hozzáállás és részvétel mérése. szervezetek, társadalmi mozgalmak és polgári cselekvési programok a fiatalok körében Európában, valamint annak megértése, hogy ezek az attitűdök és elkötelezettségek hogyan differenciálódnak nemek, etnikai hovatartozás, osztály és régió szerint. (4) A politikai képviselő és cselekvés legitim formáiról alkotott nézetek felmérése a különböző demokratikus örökségek összefüggésében. (5) Feltérképezni a különböző az európai ifjúsági aktivizmus, valamint a fiatal aktivisták interregionális és transznacionális hálózatba szerveződésének módjait. (6) A radikális, szélsőséges vagy populista mozgalmak fiatalok számára gyakorolt vonzerejének megértése, valamint a regionális, nemzeti és európai politikai örökséggel való kapcsolatának megértése. (7) Tájékoztatni és segíteni a politikai és gyakorlati szervezeteket abban, hogy feltérképezzék és értékeljék a populizmusra adott politikai válaszokat a politikai pártok ifjúsággal kapcsolatos politikáiban és a fiatalok saját aktivizmusában.</p>	<p>http://www.fp7-myplace.eu/</p>

Cím	Kulcs adatok	Leírás	Link
PIDOP - A demokratikus felelősségvállalás és részvételt befolyásoló folyamatok	<i>Időtartam:</i> 05.2009-04.2012 <i>Finanszírozás:</i> 1.499.839 €	A projekt kilenc európai országban vizsgálta a politikai és polgári részvételt és elkötelezettséget. A kutatás különösen a fiatalok, a nők, a kisebbségek és a migránsok részvételére összpontosított, négy olyan csoportra, amelyeket hagyományosan az elzárkózás veszélyének tekintettek. A projekt határozottan az egyes polgárok pszichológiájára és azokra a pszichológiai folyamatokra összpontosított, amelyeken keresztül a makroszintű kontextuális tényezők és a proximális társadalmi tényezők hatással vannak a polgárok polgári és politikai elkötelezettségére és részvételére. A kutatás jelentős különbségeket tárt fel a részvétellel kapcsolatos szakpolitikákban mind az egyes országok között, mind az országokon belül, valamint az európai szakpolitikákkal és a nemzeti szintekkel való nyílt kapcsolat hiányát annak ellenére, hogy az EU politikai prioritásaihoz nagymértékben igazodnak.	http://www.pidop.surrey.ac.uk/
PROFACITY - Profán állampolgárság Európában - A demokratikus felelősségvállalás tesztelése hibrid helyzetekben	<i>Időtartam:</i> 11.2008-10.2011 <i>Finanszírozás:</i> 1.249.999 €	A projekt azt vizsgálta, hogy az emberek hogyan kísérleteznek az állampolgárság újszerű formáival, amelyek módosítják a formális állampolgárság körvonalait. A kutatási program célja annak vizsgálata volt, hogy milyen módon veszik (vagy nem veszik) figyelembe a jogi állampolgárság alternatívájaként azoknak a szereplőknek a gyakorlatát, akik olyan helyzetekbe kerülnek, ahol hibáikkal, fogyatékságaikkal, erőforráshiányukkal kell boldogulniuk. Három, egymással összefüggő területen (nyelv és kódok, az identitás igazolása, az urbanitás próbái) kvalitatív felméréseket végeztek, a "fordítás milióire" összpontosítva.	https://cordis.europa.eu/project/rcn/90126_en.html

Cím	Kulcsadatok	Leírás	Link
RECON - A demokrácia újjáépítése Európában	<i>Időtartam:</i> 01.2007- 12.2011 <i>Finanszírozás</i> : 5.000.000 €	A projekt célja annak tisztázása volt, hogy lehetséges-e a demokrácia a pluralizmus, a sokszínűség és az összetett, többszintű kormányzás feltételei között. A projekt ezt az EU elhúzódo alkotmányozási folyamatának, az európai intézményi komplexumnak, a nemek szerepének és státuszának a kibővült Európában, a civil társadalom és a nyilvánosság szerepének az európai integrációs folyamat legitimálásában/delegitimálásában, az Unió demokratikus minőségének és kormányzási képességének az adó- és fiskális politikán, valamint a kül- és biztonságpolitikán belül, a bővítési folyamatnak és a demokrácia megszilárdításának az új tagállamokban, valamint a transznacionális megállapodásokban a demokratizálódás feltételeinek és kilátásainak a vizsgálatával tette.	http://www.reconproject.eu/projectweb/portalproject/AboutRECON.html
Re-INVEST - A szolidaritás és a bizalom befogadó, értékalapú Európájána k újjáépítése szociális befektetések révén	<i>Időtartam:</i> 03.2015- 03.2019 <i>Finanszírozás</i> : 2.499.600 €	A RE-InVest projekt célja, hogy hozzájáruljon egy szolidárisabb és inkluzívabb EU-hoz egy inkluzív, erőteljes és hatékony uniós szintű szociális befektetési stratégia révén. Emellett maga a projekt is részvételi megközelítést alkalmaz, amely hangot ad a kiszolgáltatott csoportoknak és a civil társadalmi szervezeteknek. Célja, hogy megerősítse a szociális beruházási megközelítés elméleti és empirikus alapjait, mint Európa humanizálásának stratégiáját, Amartya Sen képességalapú megközelítésére és az emberi jogok filozófiájára építve. A projekt a civil társadalmi szervezetek, szakszervezetek, politikai döntéshozók és akademikusok hálózatába ágyazódik. A válság által súlyosan érintett európai polgárok aktívan részt vesznek egy erőteljes és hatékony szociális beruházási menetrend kialakításában.	http://www.re-invest.eu/

Cím	Kulcs adatok	Leírás	Link
SOLIDUS - Szolidaritás az európai társadalmakban: szerepvállalás, társadalmi igazságosság és polgárság	<i>Időtartam:</i> 06.2015-05.2018 <i>Finanszírozás:</i> 2.495.608 €	A projekt fogalmilag és empirikusan vizsgálta az európai szolidaritás jelenlegi és jövőbeli megnyilvánulásait egy olyan interdiszciplináris megközelítésből, amely a szociológia, a pszichológia, a gazdaságföldrajz, a közgazdaságtan, a filozófia és a közigazgatás szempontjait integrálta. A projekt felhasználta ezeket az eredményeket, hogy összehasonlító perspektívából integrálja azokat a szociális innováció, a harmadik szektor és a közmenedzsment gyakorlatában fellelhető empirikus bizonyítékokkal. Az eredmények segítettek az európai szintű politikai döntéshozóknak olyan politikák és eszközök kidolgozásában, amelyek felismerik a szolidaritásban rejlő lehetőségeket a társadalmi célok elérésében a rendelkezésre álló politikai innovációs mechanizmusok révén, miközben javítják politikáik bizonyítékokon alapuló jellegét.	https://solidush2020.eu/
TAPIS - Tolerancia, sokszínűség és társadalmi kohézió	<i>Időtartam:</i> 03.2010-05.2013 <i>Finanszírozás:</i> 2.600.230 €	A nemzeti többség és az etnikai vagy vallási kisebbségek közötti feszültségek növekedésével a projekt azt vizsgálta, hogy az európai társadalmak az elmúlt években 20 és a tisztázandó szükségszerűségben toleránsabbá vagy kevésbé toleránsá váltak-e: (a) hogyan határozzák meg a toleranciát fogalmilag, b) hogyan kodifikálódik a tolerancia normákban, intézményi megállapodásokban, közpolitikákban, de a társadalmi gyakorlatban is, c) hogyan mérhető a tolerancia, és hogyan lehet összehasonlítani egy társadalom toleranciafokát az idők folyamán vagy több ország toleranciafokát egy időben. A projekt azzal érvelt, hogy a közbeszédben leginkább két csoportra figyelnek fel negatívan, mert feltételezhetően képtelenek beilleszkedni a többségi európai szekuláris, modern, demokratikus társadalmakba. Ezek a csoportok a muszlimok és a romák.	https://cordis.europa.eu/project/rcn/93998_en.html

Bibliográfia

Agamben, Giorgio, Alain Badiou, Daniel Bensaid, Wendy Brown, Jean-Luc Nancy, Jacques Rancière, Kristin Ross és Slavoj Žižek (szerk.) 2011. *Demokrácia milyen államban?* New York, NY: Columbia University Press.

Ágh Attila 2018: A "populista robbanás" Nyugaton és annak hatása az NMS-re. A populizmus lengyel és magyar vakvágánya összehasonlítva. *Politologický ČASOPIS (PČ) / Czech Journal of Political Science* 1/2018: 45-63.

Alonso, Sonia, John Keane, Wolfgang Merkel (szerk.) 2011. *A képviseleti demokrácia jövője*. Cambridge és New York: Cambridge University Press.

Archibugi, Daniele. 2004. A kozmopolita demokrácia és kritikussai: A Review. *European Journal of International Relations* (103): 437-473.

Archibugi, Daniele. 2008. *A polgárok globális közösségéről: A kozmopolita demokrácia felé*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Archibugi, Daniele és David Held. 1995. *Kozmopolita demokrácia. Egy új világtrend menetrendje*. New York, NY: Polity Press.

Armingeon, Klaus, Kai Guthmann, David Weisstanner. 2016. Hogyan osztja meg az euró az uniót: a gazdasági kiigazítás hatása a demokrácia támogatására Európában. *Socio-Economic Review* (141): 1-26.

Art, David. 2011. *A radikális jobboldalon belül: A bevándorlásellenes pártok fejlődése Nyugat-Európában*. New York, NY: Cambridge University Press.

Barber, Benjamin R. 1984. *demokrácia. Részvételi politika egy új korban*. Berkeley, CA: University of California Press.

Bächtiger, André, John S. Dryzek, Jane Mansbridge és Mark E. Warren (szerk.) 2018. *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Bellucci, Paolo. 2014. A gazdasági válságért való felelősségre vonás politikai következményei a 2013-as olasz nemzeti választásokon. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* (242): 243-263.

Berry, David M. 2011. A számítógépes fordulat: Thinking About the Digital Humanities. *Culture Machine* 12 (2011) *The Digital Humanities: Beyond Computing*. Elérhető a következő címen: www.culturemachine.net/index.php/cm/article/view/440/470. Hozzáférés: május 30 2018.

Betz, Hans-Georg. 2013. Mecsetek, minaretek, burkák és más alapvető veszélyek: A populista jobboldal iszlámellenes kampánya Nyugat-Európában. In Ruth Wodak, Majid Khosravi-Nik és Brigitte Mral (szerk.): *Right-wing populizmus in Europe: Politika és diskurzus*. London: Bloomsbury: 71-88.

bEUcitizen D8.5 *Demokratikus parlamenti ellenőrzés válság idején; a pénzügyi piacok által az EU-ban a politikai választásra rótt korlátok (D8.1)*

Bonica, Adam, Nolan McCarty, Keith T. Poole és Howard Rosenthal. 2013. Miért nem lassította le a demokrácia az egyenlőtlenség növekedését? *Journal of Economic Perspectives* (273):103-124.

Bowler, Shaun és Todd Donovan. 2001. Népszavazási napirendek népi ellenőrzése. Következmények a demokratikus eredményekre és a kisebbségi jogokra. In Mathew Mendelsohn és Andrew Parkin (szerk.). *Referendum Democracy. Citizens, Elites, and Deliberation in Referendum Campaigns*. Basingstoke és New York: Palgrave Macmillan: 125-146.

Braun, Daniela, Sebastian Popa és Hermann Schmitt. 2017. Válasz a válságra: A bal- és jobboldali euroszeptikus pártok és változó álláspontjuk az Európai Unióval szemben. EUENGAGE .

Brubaker, Rogers. 2017. Felejtsd el az álhíreket, a közösségi média csökkenti a demokrácia demokratikus voltát. Elérhető: <http://www.zocalopublicsquare.org/2017/11/29/forget-fake-news-social-media-making-democracy-less-democratic/ideas/essay/>. Hozzáférés: május 29 2018.

Canovan, Margaret. 2002. A politikát az emberekhez vinni: A populizmus mint a demokrácia ideológiája. In Yves Mény és Yves Surel (szerk.): *Democracy and the Populist Challenge*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire és New York: Palgrave: 25-44.

Coffé, Hilde. 2012. Nemek, osztályok és a radikális jobboldali szavazás. In Jens Rydgren (szerk.). *Class Politics and the Radical Right*. Abingdon: Routledge: 138-155.

Collier, David és Steven Levitsky. 1997. Demokrácia melléknevekkel. Fogalmi újítások az összehasonlító kutatásban. *World Politics* (493): 430-451.

Crouch, Colin. 2004. *Posztdemokrácia*. Cambridge: Polity Press.

Crouch, Colin. 2011. *A neoliberalizmus különös nem-halála*. Cambridge: Polity Press.

Crozier, Michel J., Samuel P. Huntington és Joji Watanuki. 1975. *A demokrácia válsága. Jelentés a demokráciák kormányozhatóságáról a Trilaterális Bizottságnak*. New York, NY: New York University Press.

Dahl, Robert A. *A demokrácia 1989. és kritikái*. New Haven, CT: Yale University

Press. Dahl, Robert A. *On 1998. Democracy*. New Haven, CT: Yale University Press.

Dalton, Russell J. 2008. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (5. kiadás). Washington, DC: CQ Press.

De Wilde, Pieter, Ruud Koopmans, Wolfgang Merkel, Oliver Strijbis és Michael Zürn. 2019 (megjelenés előtt). *A határokért folytatott küzdelem: A kozmopolitizmus és a kommunitarizmus politikai szociológiája*. Cambridge: Cambridge University Press.

Della Porta, Donatella. 2011. *Társadalmi mozgalmak és európaizálódás*. Oxford: Oxford University Press.

Della Porta, Donatella. 2013. *Meg lehet-e menteni a demokráciát? Részvétel, tanácskozás*

és társadalmi mozgalmak. Cambridge: Polity Press.

Downs, Anthony. 1957. *A demokrácia gazdasági elmélete*. New York, NY: Harper-Collins.

Dryzek, John S. 1990. *Diskurzív demokrácia. Politika, politika és politikatudomány*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dryzek, John S. 2000. *Deliberatív demokrácia és azon túl: Liberálisok, kritikusok, viták*. Oxford: Oxford University Press.

Dryzek, John S. 2010. Retorika a demokráciában: A Systemic Appreciation. *Political Theory* (383): 319-339.

Dryzek, John S. *A deliberatív kormányzás alapjai 2011. és határai*. Oxford: Oxford University Press.

Elster, Jon (szerk.) *Deliberatív 1998. demokrácia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Enderlein, Henrik. 2013. Das erste Opfer der Krise ist die Demokratie: Wirtschaftspolitik und ihre Legitimation in der Finanzmarktkrise 2008-2013. *Politische Vierteljahresschrift* 54 (4): 714-739.

Feld, Lars P. és Gebhard Kirchgässner. 2000. A közvetlen demokrácia, a politikai kultúra és a gazdaságpolitika eredményei. Jelentés a svájci tapasztalatokról. *European Journal of Political Economy* (162): 287-306.

Fiket, Irena, Espen D. H. Olsen és Hans-Jörg Trenz. 2011. *Deliberáció a nyelvi pluralizmus körülményei között. Az Europolis Deliberatív Közvélemény-kísérlet tanulságai*. Arena Centre for European Studies, University of Oslo, 9. sz. munkadokumentum, október. 2011.

Financialisáció, gazdaság, társadalom és fenntartható fejlődés: Egy áttekintés. FESSUD Working Paper Series No206.

Fishkin, James S. *Demokrácia 1991. és tanácskozás: New Directions for Democratic Reform*. New Haven: Yale University Press.

Fishkin, James S. *A nép 1997. hangja: A közvélemény és a demokrácia*. New Haven: Yale University Press.

Fixmystreet Platform. Elérhető a [következő](https://fixmystreet.org/sites/) címen: <https://fixmystreet.org/sites/>. Hozzáférés május 302018.

Ford, Bryan. 2002. *Delegatív demokrácia*. Elérhető: www.brynosaurus.com/log/2002/0515-DelegativeDemocracy.pdf. Hozzáférés május 152014.

Frey, Bruno. 1994. Közvetlen demokrácia: Politikai-gazdasági tanulságok a svájci tapasztalatokból. *American Economic Review* (842): 338-348.

Giddens, Anthony. 1998. *A harmadik út: A szociáldemokrácia megújulása*. Cambridge: Polity Press.

Giebler, Heiko és Wolfgang Merkel. 2016. Szabadság és egyenlőség a demokráciákban: Van-e kompromisszum? *International Political Science Review* (375): 594-605. doi: 10.1177/0192512116642221.

Goldsmith, Benjamin és Holly Ruthrauff. 2013. *Az elektronikus adatfeldolgozás bevezetése és*

Szavazási és számlálási technológiák. Washington, DC: Nemzeti Demokratikus Intézet a Nemzetközi Ügyekért.

Goodin, Robert E. Demokratikus 2000.tanácskozás belül. *Filozófia és közügyek* (291): 81-109.

Goodin, Robert E. 2008. *Innováló demokrácia: Democratic Theory and Practice after the Deliberative Turn*. Oxford: Oxford University Press.

Gutmann, Amy, és Dennis F. Thompson. 2004. *Miért a deliberatív demokrácia?* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Habermas, Jürgen. 1973. *Legitimációs problémák a spät kapitalizmusban*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Habermas, Jürgen. 1975. *Legitimációs válság*. Boston, MA: Beacon Press.

Habermas, Jürgen. 1984 [1981]. *A kommunikatív cselekvés elmélete*, első kötet: Az ész és a társadalom racionalizálása. Boston, MA: Beacon Press.

Habermas, Jürgen. 1986. *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Habermas, Jürgen. 1996. *Tények és normák között*. London: Polity Press.

Hall, Thad E. 2012. *Elektronikus szavazás*. In Norbert Kersting (szerk.): *Elektronikus demokrácia*. Opladen: Verlag Barbara Budrich: 153-176.

Hall, Peter A. és David Soskice. 2001. *A kapitalizmus változatai: Az összehasonlító elemzés intézményi alapjai*. Oxford: Oxford University Press.

Harvey, David. 2007. *A neoliberalizmus rövid története*. Oxford: Oxford University Press.

Heires, Marcel és Andreas Nölke. 2013. *Finanzialisierung*. In Joscha Wullweber, Antonia Graf és Maria Behrens (szerk.): *Theorien der Internationalen Politischen Ökonomie*. Wiesbaden: Springer VS: 253-266.

Helbling, Marc és Hanspeter Kriesi. 2004. *Staatsbürgerverständnis und politische Mobilisierung: Einbürgerung in Schweizer Gemeinden*. *Schweizerische Zeitschrift für Politikwissenschaft* (104): 33-58.

Herr, Hansjörg. 2016. *A pénzügyi válság után: Reformok és reformlehetőségek a pénzügyek, a szabályozás és az intézményi struktúra terén*. FESSUD H2020

Held, David. 1995. *A demokrácia és a globális rend: A modern államtól a kozmopolita kormányzásig*. Cambridge: Polity Press.

Held, David. 2010. *Kozmopolitizmus: eszmék és valóságok*. Cambridge: Polity Press.

Hooghe, Lisbet és Gary Marks. 2017. A hasadélmélet és Európa válsága: Lipset, Rokkan és a transznacionális hasadás. *Journal of European Public Policy*, DOI:10.1080/1350176.3.2017.1310279.

Hornig, Eike-Christian. 2011. *Die Parteiendominanz direkter Demokratie in Westeuropa*. Baden-Baden: Nomos.

Ignazi, Piero. 1992. A csendes ellenforradalom: Hipotézisek a szélsőjobboldali pártok európai megjelenéséről. *European Journal of Political Research* (221): 3-34.

Inglehart, Ronald F. és Pippa Norris. 2016. Trump, a Brexit és a populizmus felemelkedése: Gazdasági nélkülözések és kulturális visszahatás. *HKS Faculty Research Working Paper Series*
(<https://research.hks.harvard.edu/publications/workingpapers/Index.aspx>).

Keane, John. 2003. *Globális civil társadalom?* Cambridge: Cambridge University

Press. Keane, John 2009. *A demokrácia élete és halála*. New York, NY: Simon &

Schuster.

Keane, John. 2011. *A demokrácia megfigyelése?* In Sonia Alonso, John Keane, Wolfgang Merkel (szerk.): *A képviselői demokrácia jövője*. Cambridge és New York: Cambridge University Press: 212-235.

Keane, John. 2016. *A demokrácia jövőjének rövid története*. Amsterdam: Hans van Mierlo Stichting.

Kelsen, Hans. 1925. *Allgemeine Staatslehre. Enzyklopädie der Rechts- und Sozialwissenschaften*, Bd23.. Berlin: J. Springer.

Kersting, Norbert. 2014. Online Beteiligung - Elektronische Partizipation - Qualitätskriterien aus Sicht der Politik. In Kathrin Voss (szerk.): *Internet und Partizipation. Bottom-up oder Top-down? Politische Beteiligungsmöglichkeiten im Internet*. Wiesbaden: Springer VS: 53-87.

Kim, Seongcheol. 2017. Az Alternatíva Németországért (AfD) populizmusa: egy kiterjesztett Essex School perspektíva. *Palgrave Communications* Doi3.:10.1057/s41599-017-0008-1.

Kirchheimer, Otto. 1965. *Politikai igazságosság: A jogi eljárás politikai célokra való felhasználása*.

Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kitschelt, Herbert és Anthony J. McGann. 1997. *A radikális jobboldal Nyugat-Európában: Összehasonlító elemzés*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.

Kneip, Sascha. 2009. *Verfassungsgerichte als demokratische Akteure. Der Beitrag des Bundesverfassungsgerichts zur Qualität der bundesdeutschen Demokratie*. Baden-Baden: Nomos.

Kocka, Jürgen és Wolfgang Merkel. 2015. Kapitalismus und Demokratie. Kapitalismus ist nicht demokratisch und Demokratie nicht kapitalistisch. In Wolfgang Merkel

A demokrácia múltja, jelene és jövője

(szerk.): *Demokratie und Krise. Zum schwierigen Verhältnis von Theorie und Empirie.*
Wiesbaden: Springer VS: 307-337.

Krause, Werner és Wolfgang Merkel. 2018. A demokrácia válsága? Szakértők és polgárok nézetei. In Wolfgang Merkel, Sascha Kneip (szerk.): *Válság és demokrácia. Kihívások viharos időkben*. Cham: Springer International: 31-48.

Kriesi, Hanspeter. 2005. Közvetlen demokratikus választás. *A svájci tapasztalatok*. Lanham, MD: Lexington Books.

Kriesi, Hanspeter. 2007. A politikai elit szerepe a svájci direktdemokrata szavazásokban. in Pállinger Tibor Zoltán, Bruno Kaufmann, Wilfried Marxer és Theo Schiller (szerk.): *Direct Democracy in Europe-Developments and Prospects*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften: 82-93.

Kriesi, Hanspeter A populista kihívás felülvizsgálata 2018.. Politologický ČASOPIS (PČ) / *Czech Journal of Political Science XXV (1): 29-44.*

Kriesi, Hanspeter, Edgar Grande, Romain Lachat, Martin Dolezal, Simon Bornschieer és Timotheos Frey. 2008. *Nyugat-európai politika a globalizáció korában*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lehmann, Pola, Sven Regel és Sara Schlote. 2018. Egyenlőtlenség a politikai képviseletben: Rosszabbul van-e képviselve az alsó réteg? In Wolfgang Merkel, Sascha Kneip (szerk.): *Válság és demokrácia. Kihívások viharos időkben*. Cham: Springer International: 125-144.

Levitsky, Steven és Daniel Ziblatt. 2018. *Hogyan halnak meg a demokráciák: Mit árul el a történelem a jövőnkéről*. New York, NY: Crown.

Lijphart, Arend. 1999. *A demokrácia mintái: Huszonhét demokrácia kormányformái és teljesítménye*. New Haven, CT: Yale University Press.

Mair, Peter A. A 2014. *pártokról, a pártrendszerekről és a demokráciáról*. Colchester: Colchester: ECPR Press.

Manin, Bernard. 1997. *A képviseleti kormányzás elvei*. Cambridge: Cambridge University Press.

Manin, Bernard. 2007. *Kritik der repräsentativen Demokratie*. Berlin: Matthes & Seitz.

Mansbridge, Jane. 1980. *Túl az ellenséges demokrácián*. Chicago: University of Chicago Press.

Mansbridge, Jane és John Parkinson (szerk.) 2012. *Deliberatív rendszerek*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mason, Paul. 2015. *Posztkapitalizmus: A Guide to Our Future*. London: London: Allan Lane Penguin.

Maurer, Marcus. 2017. Die Bedeutung neuer Medien für populistische Parteien. *Deutschland & Europa 74-2017: 16-25.*

Merkel, Wolfgang. 2001. A szociáldemokrácia harmadik útjai. In Anthony Giddens (szerk.): *The Global Third Way Debate*. Cambridge: Polity Press: 50-73.

Merkel, Wolfgang. 2004. Beágyazott és hibás demokráciák. In Aurel Croissant és Wolfgang Merkel (szerk.): *A demokratizálódás külön száma: Beágyazott vagy hibás demokrácia? A rendszerváltás problémái* (115): 33-58.

Merkel, Wolfgang. 2010. *Rendszertranszformáció. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, überarb2., u. erw. Aufl., Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Merkel, Wolfgang. 2014a. Összeegyeztethető-e a kapitalizmus a demokráciával? *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* (82): 109-128.

Merkel, Wolfgang. 2014b. *A demokrácia válsága? Democratic Theory* (12): 11-25.

Merkel, Wolfgang. 2015. *Nur schöner Schein? Demokratische Innovationen in Theorie und Praxis*. OBS-Arbeitsheft Frankfurt 80.am Main: Otto-Brenner-Stiftung.

Merkel, Wolfgang. 2018a. Kozmopolitizmus kontra kommunitarizmus: Egy új konfliktus. In Michael Bröning és Christoph P. Mohr (szerk.): *The Politics of Migration and the Future of the European Left*. Bonn: Dietz.

Merkel, Wolfgang. 2018b. Összeegyeztethető-e a kapitalizmus a demokráciával? In Wolfgang Merkel, Sascha Kneip (szerk.): *Válság és demokrácia. Kihívások viharos időkben*. Cham: Springer International: 253-271.

Merkel, Wolfgang, Alexander Petring, Christian Henkes és Christoph Egle. 2008. *Szociáldemokrácia a hatalomban. A reformképesség*. London és New York: Routledge.

Merkel, Wolfgang és Alexander Petring. 2012. A kétharmados demokrácia felé. *WZB Reports* (2012/13. 1tél): 25-27.

Merkel, Wolfgang és Claudia Ritz (szerk.) 2017. *Die Legitimität direkter Demokratie. Wie demokratisch sind Volksabstimmungen?* Wiesbaden: Springer VS.

Merkel, Wolfgang és Sascha Kneip (szerk.) 2018. *Demokrácia és válság. Kihívások viharos időkben*. Cham: Springer International.

Merkel, Wolfgang és Felix Scholl. 2018. Illiberalizmus, populizmus és demokrácia Keleten és Nyugaton. *Politologický ČASOPIS (PČ) / Czech Journal of Political Science* XXV (1): 1-28. Doi: 10.5817/PC2018-1-28.

Merkel, Wolfgang és Thamy Pogrebinschi. 2018. *Zukunft von Partizipation in liberalen Demokratien*. Paper der Robert-Bosch-Stiftung.

Merkel, Wolfgang és Michael Zürn. 2019: Következtetés: A kozmopolita és a közösségi demokrácia hibái. In De Wilde, Pieter, Ruud Koopmans, Wolfgang Merkel, Oliver Strijbis és Michael Zürn: *The Struggle over Borders: A kozmopolitizmus és a kommunitarizmus politikai szociológiája*. Cambridge: Cambridge University Press (megjelenés előtt).

Miller, James C. Egy 1969. program a közvetlen és helyettes szavazásra a jogalkotási folyamatban. *Public Choice* (71): 107-113.

- Morozov, Evgeny. 2012. *A hálózati téveszme: Az internetes szabadság sötét oldala*. Philadelphia, PA: Public Affairs.
- Mouffe, Chantal. 2000. *A demokratikus paradoxon*. London: Verso.
- Mouffe, Chantal. 2005. *A politikai visszatérése*. London: Verso.
- Mounck, Yascha. 2018. *A nép kontra demokrácia. Miért van veszélyben a szabadságunk és hogyan menthetjük meg*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mudde, Cas. 2007. *Populista radikális jobboldali pártok Európában*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, Cas és Cristóbal Rovira Kaltwasser. 2012. Populizmus: A demokrácia korrekciója és veszélye. In Cas Mudde és Cristóbal Rovira Kaltwasser (szerk.): *Populizmus Európában és Amerikában: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge: Cambridge University Press: 205-222.
- Mudde, Cas és Cristóbal Rovira Kaltwasser. 2017. *Populizmus: A very short history*. Oxford: Oxford University Press.
- Müller, Jan-Werner. 2016. *Was ist Populismus? Ein Essay*. Berlin: Berlin: Suhrkamp.
- Mulligan, Gabriella. 2017. Eljött az internetes szavazás ideje? *BBC News*, május 30. Elérhető 2017.: www.bbc.com/news/business-39955468. Hozzáférés május 25 2018.
- Nölke, Andreas. 2013. Spielarten des Kapitalismus. *Peripherie* (33130/131): 356-359.
- Norris, Pippa. 1999. *Kritikus polgárok: A demokratikus kormányzás globális támogatása*. Oxford és New York: Oxford University Press.
- Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering*. New York: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2011. *Demokratikus deficit: Critical Citizens Revisited*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2014. *Miért számít a választási integritás*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2015. *Miért buknak el a választások*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2017. *A választási integritás megerősítése*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Noveck, Beth Simone. 2009. *Wiki-kormányzat. Hogyan teheti a technológia jobbá a kormányt, erősebbé a demokráciát és erősebbé a polgárokat*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- O'Connor, James. 1973. *Az állam költségvetési válsága*. New York, NY: Martin's Press.

Obinger, Herbert. 1998. *Politische Institutionen und Sozialpolitik in der Schweiz. Der Einfluß von Nebenregierungen auf Struktur und Entwicklung des schweizerischen Sozialstaats.* Frankfurt am Main: Campus.

Oesch, Daniel. 2008. A jobboldali populisták munkavállalói támogatásának magyarázata Nyugat-Európában: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland. *International Political Science Review* (293): 349-373.

Offe, Claus. 1972. *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates: Aufsätze zur Politischen Soziologie.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Offe, Claus. 1984. "Kormányozhatatlanság:" A konzervatív válságelméletek reneszánsza. In John Keane (szerk.): *A jóléti állam ellentmondásai.* Cambridge, MA: The MIT Press: 65-87.

Päivärinta, Tero és Saæbø Øystein. 2006. Az elektronikus demokrácia modelljei. *Communications of the Association for Information Systems* 17: 818-840.

Pharr, Susan J. és Robert D. Putnam (szerk.) *Disaffected2000. democracies? Mi bántja a háromoldalú országokat.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Piketty, Thomas. 2013. *Das Kapital im Jahrhundert21..* München: C.H.Beck.

Piketty, Thomas. 2014. *A tőke a huszonegyedik században.* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

Pogge, Thomas. 1992. Kozmopolitizmus és szuverenitás. *Ethics* (1031): 48-75.

Pogrebinschi, Thamy. 2018. Javíthatja-e a részvételi kormányzás a demokrácia minőségét? Latin-Amerika válasza. In Huber Heinelt (szerk.): *Handbook on Participatory Governance.* London: Edward Elgar Publishing: 94-119.

Przeworski, Adam. 1986. *Papírkövek: A választási szocializmus története.* Chicago, IL: The University of Chicago Press.

Przeworski, Adam. 1998. Deliberáció és ideológiai uralom. In John Elster (szerk.): *Deliberatív demokrácia.* Cambridge: Cambridge University Press: 140-160.

Przeworski, Adam. 2010. *A demokrácia és az önkormányzatiság korlátai.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ranciére, Jacques. 2006. *A demokrácia gyűlölete.* London: Verso.

Rheingold, Howard. 1993. *A virtuális közösség. Honfoglalás az elektronikus határon.* Reading, MA: Addison-Wesley.

Rosanvallon, Pierre. 2008. *Ellendemokrácia: Politika a bizalmatlanság korában.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rosanvallon, Pierre. 2011. *Demokratikus legitimitás: Pártatlanság, reflexivitás, közelség.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rosanvallon, Pierre. 2018. *Jó kormányzás. Demokrácia a választásokon túl*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rovira Kaltwasser, Cristóbal. 2012. *A populizmus ambivalenciája. A demokrácia fenyegetése és korrekciója*. *Democratization* (192): 184-208.

Rovny, Jan és Jonathan Polk. 2015. *Új bor régi palackokban: A pártverseny magyarázata a társadalmi-kulturális dimenzió mentén Európában*. Utolsó előadás az APSA 2015, San Francisco. EUENGAGE.

Rovny, Jan és Jonathan Polk. 2017. *Kétszer ugyanabba a folyóba lépni: Stabilitás a változás közepette a kelet-európai pártversenyben a politikai hasadások történeti áttekintéséhez*. EUENGAGE.

Ruelens, Anna és Ides Nicaise. 2017. *Gazdasági válság, társadalmi dezintegráció és a politikai intézményekbe vetett bizalom*. Policy Brief. Re-Invest H2020.

Ruiz-Rufino, Rubén és Sonia Alonso. 2018. *Demokrácia választás nélkül: A polgárok megítélése a kormány autonómiájáról az euróövezeti válság idején*. In Wolfgang Merkel, Sascha Kneip (szerk.): *Válság és demokrácia. Kihívások viharos időkben*. Cham: Springer International: 197-226.

Rydgren, Jens (szerk.). 2012. *Az osztálypolitika és a radikális jobboldal*. Abingdon:

Routledge. Saward, Michael. 2010. *A képviseleti igény*. Oxford: Oxford University

Press.

Saward, Michael. 2011. *A szélesebb vászon: képviselet és demokrácia az államban és a társadalomban*. In Sonia Alonso, John Keane, Wolfgang Merkel (szerk.): *A képviseleti demokrácia jövője*. Cambridge és New York: Cambridge University Press: 74-95.

Schaal, Gary S. *E-Demokrácia*2016.. In Oliver W. Lembcke, Claudia Ritz, Gary S. Schaal (szerk.): *Zeitgenössische Demokratietheorie: Eine Einführung*. Wiesbaden: Springer VS: 279-305.

Schäfer, Armin. 2015. *Der Verlust politischer Gleichheit. Warum die sinkende Wahlbeteiligung der Demokratie schadet*. Frankfurt am Main: Campus.

Scharpf, Fritz W. 1999. *Kormányzás Európában. Hatékony és demokratikus?* Oxford: Oxford University Press.

Scharpf, Fritz W. 2013. *Die Euro-Rettung als Demokratieproblem*. *dms-der moderne staat-Zeitschrift für Public Policy, Recht und Management* 6 (2): 279-288.

Scharpf, Fritz W. *Das 2015.Dilemma der supranationalen Demokratie in Europa*. *Leviathan* 43 (1): 11-28. Doi: 10.5771/0340-0425-2015-1-11.

Scharpf, Fritz W. 2017. *Vom asymmetrischen Euro-Regime in die Transfer-Union- und was die deutsche Politik dagegen tun könnte*. *Leviathan* (453): 286-308. Doi: 10.5771/0340-0425-2017-3-286.

Scheuerman, William E. *Liberális*2004. *demokrácia és az idő társadalmi felgyorsulása*.

A demokrácia múltja, jelene és jövője

Baltimore, MA: The Johns Hopkins University Press.

Schmidt, Vivien. 2016. *A demokratikus legitimitás teoretizálása az euróövezeti válságban.* ENLIGHTEN H2020.

Shapiro, Ian. 2003. *A demokráciaelmélet helyzete.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Smith, Graham. 2005. *A szavazólapon túl. 57 Demokratikus innovációk a világ minden táján.* London, Exeter: Short Run Press.

Spittler, Marcus. 2018. A jobboldali populisták fenyegetését jelentenek a demokráciára? In Wolfgang Merkel és Sascha Kneip (szerk.): *Democracy and Crisis. Kihívások viharos időkben.* Cham: Springer International: 97-121.

Stiglitz, Joseph E. 2002. *A globalizáció és elégedetlenségei.* New York, NY: W.W. Norton & Company.

Stoeckel, Florian és Theresa Kuhn. 2017. A polgárok mozgósítása a költséges politikákért: The Conditional Effect of Party Cues on Support for International Bailouts in the European Union. JCMS: *Journal of Common Market Studies.* Online First. EUENGAGE.

Streeck, Wolfgang. 2013. *Gekaufte Zeit. Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus.* Berlin: Suhrkamp.

Streeck, Wolfgang. 2014. *Az idő megvásárlása: A demokratikus kapitalizmus késleltetett válsága.* London: London: Verso.

Streeck, Wolfgang. 2016. *Hogyan ér véget a kapitalizmus? Esszék egy bukó rendszerről.* New York, NY: Verso Books.

Tocqueville, Alexis de. 1835. *Demokrácia Amerikában.* London: Saunders és

Otley. Tormey, Simon. 2015. *A képviselői politika vége.* London: Verso.

Vowe, Gerhard. 2014. Digital Citizens und Schweigende Mehrheit: Wie verändert sich die politische Beteiligung der Bürger durch das Internet? In Kathrin Voss (szerk.): *Internet und Partizipation. Bottom-up oder Top-down? Politische Beteiligungsmöglichkeiten im Internet.* Wiesbaden: Springer VS: 25-52.

Vatter, Adrian. 2014. *Das politische System der Schweiz.* Baden-Baden: Nomos.

Van Reybroek, David 2016: *Gegen Wahlen: Warum Abstimmen nicht demokratisch ist.* Göttingen: Wallstein.

Vehrkamp, Robert és Wolfgang Merkel. 2018. *Populismusbarometer 2018. Populistische Einstellungen bei Wählern und Nichtwählern in Deutschland 2018.* Gütersloh: Bertelsmann. (Novembertől, 2018 angol nyelven is elérhető).

Vehrkamp, Robert és Wolfgang Merkel. 2019. *Demokratiemonitor.* Gütersloh: Bertelsmann (megjelenés előtt).

Volkens, Andrea és Nicolas Merz. 2018. Eltűnnek a programmatic alternatívák? A választási kiáltványok minősége 21 OECD-országban az 1950-es évek óta. In Wolfgang Merkel és Sascha Kneip (szerk.): *Democracy and Crisis: Kihívások viharos időkben*. Cham: Springer International Publishing: 71-95.

von Beyme, Klaus. 2013. *Von der Postdemokratie zur Neodemokratie*. Wiesbaden: Springer.

Wagschal, Uwe és Herbert Obinger. 2000. Der Einfluss der Direktdemokratie auf die Sozialpolitik. *Politische Vierteljahresschrift* (413): 466-497.

Warren, Mark E. *Demokrácia2001. és társulás*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Warren, Mark E. 2009. Polgári részvétel és demokratikus deficit: Megfontolások a demokráciaelmélet szemszögéből. In Joan DeBardeleben és Jon H. Pammett (szerk.): *Activating the citizen: A részvétel dilemmái Európában és Kanadában*. New York, NY: Palgrave MacMillan: 17-40.

Werts, Han, Peer Scheepers és Marcel Lubbers. 2013. Euroszepticismus és radikális jobboldali szavazatok Európában, 2002-2008: Társadalmi megosztottság, társadalmi-politikai attitűdök és a radikális jobboldalra való szavazást meghatározó kontextuális jellemzők. *European Union Politics* (142): 183-. 205.

Weßels, Bernhard. 2018. Politikai egyenlőtlenségek a szavazásban. In Wolfgang Merkel és Sascha Kneip (szerk.): *Democracy and Crisis: Challenges in Turbulent Times*. Cham: Springer International Publishing: 49-69.

Wolin, Sheldon. 2008. *Democracy Incorporated: Az irányított demokrácia és a fordított totalitarizmus kísértete*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zakaria, Fareed. 1997. *Az illiberális demokrácia felemelkedése*. *Foreign Affairs* (766): 22-43.

Žižek, Slavoj. 2011. A demokráciától az isteni erőszakig. In Giorgio Agamben, Alain Badiou, Daniel Bensaid, Wendy Brown, Jean-Luc Nancy, Jacques Rancière, Kristin Ross és Slavoj Žižek (szerk.) *Demokrácia2011. milyen állapotban?* New York, NY: Columbia University Press: 100- 120.

Zürn, Michael. 1998. *Regieren jenseits des Nationalstaates: Globalisierung und Denationalisierung als Chance*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Zürn, Michael. 2000. Demokratikus kormányzás a nemzetállamon túl: Az EU és más nemzetközi intézmények. *European Journal of International Relations* (629): 183-221.

Zürn, Michael. 2011. Perspektiven des demokratischen Regierens und die Rolle der Politikwissenschaft im 21. Jahrhundert. *Politische Vierteljahresschrift* (524): 603-635.

Kapcsolatfelvétel az EU-val

SZEMÉLYESEN

Az Európai Unió egész területén több száz Europe Direct információs központ működik.

Az Önhöz legközelebbi központ címét a következő címen találja: https://europa.eu/european-union/contact_en.

TELEFONON VAGY E-MAILBEN

A Europe Direct egy olyan szolgáltatás, amely választ ad az Európai Unióval

kapcsolatos kérdéseire. Ezzel a szolgálattal kapcsolatba léphet

- ingyenesen hívható telefonon: 0080067891011 (egyreszolgáltatók díjat számíthatnak fel ezekért a hívásokért),

- a következő szabványszámon: +32 vagy 22999696

- e-mailben: https://europa.eu/european-union/contact_en

Az EU-val kapcsolatos információk keresése

ONLINE

Az Európai Unióval kapcsolatos információk az EU valamennyi hivatalos nyelvén elérhetők az Europa weboldalon:

https://europa.eu/european-union/index_en.

EU KIADVÁNYOK

Az EU Bookshopból letöltheti vagy megrendelheti az ingyenes és díjtalan uniós kiadványokat a következő címen:

<https://publications.europa.eu/en/publications>.

Az ingyenes kiadványok több példánya beszerezhető a Europe Direct vagy a helyi információs központoknál (lásd:

https://europa.eu/european-union/contact_en).

UNIÓS JOG ÉS KAPCSOLÓDÓ DOKUMENTUMOK

Az EU jogi információi, köztük az összes uniós jog valamennyi hivatalos nyelvi változata 1952 elérhető az EUR-Lex weboldalon:

<http://eur-lex.europa.eu>.

NYÍLT ADATOK AZ EU-TÓL

Az EU nyílt adatportálja (<http://data.europa.eu/euodp/en>) hozzáférést biztosít az EU adatállományaihoz. Az adatok ingyenesen letölthetők és újrafelhasználhatók, mind kereskedelmi, mind nem kereskedelmi célokra.

Az EU kutatási és innovációs keretprogramjai jelentős összegeket fordítottak a demokrácia tanulmányozására. Ez a felülvizsgálat a keretprogram projektjeinek eredményeit mutatja be, és általában véve számba veszi a témával kapcsolatos európai kutatásokat.

A jelentés feltérképezi az eredményeket, a bizonyítékokat és az ajánlásokat, valamint értékeli a jövőbeli európai kutatások szükségleteit és releváns fókuszpontjait.

Célja, hogy azokra a kutatási területekre építsen, ahol már sok ismeret áll rendelkezésre. Ugyanakkor azokra a területekre összpontosít, ahol hiányosak a demokrácia működéséről és a demokráciát fenyegető jelenlegi veszélyekről szerzett ismereteink.

Tanulmányok és jelentések

